

Kustumatu rööm

Ellujääja mälestused

Hermine Smidth

Pühendus

Kõigile, kes mind armastavad ja on visalt selle raamatu järele pärinud.

Soovin, et nad mind ikka armastaksid.

„Selleks, et ajaloofaktid sisendaksid lastesse vastutustunnet, peavad nad mõistma, et need tänu kellele need faktid olemas on, olid inimesed nagu teie ja mina.“
(Wilhelm Staudacher, Saksa Föderatiivse Vabariigi endine presidendikantselei ülem)

Seda silmas pidades kirjeldan ma oma noorust koos kõigi selle tõusude ja mõõnadega, lootuses, et kõik seda mõistavad.

Originaali tiitel: *Die gerettete Freude*

Tõlge inglise keelest: *Unfettered Joy: A Survivor Memoir*

© 2005 Gramma Books (Forlaget Gramma)

Tõlge eesti keelde 2020:

Tõlkija Karin Reile

Toimetas Teet Kalm

Sisukord

Professor Christine Kingi eessõna.....	5
Dr Detlef Garbe eessõna.....	6
Kastepeesad.....	10
1. Minu juured.....	13
2. Algavad rasked ajad.....	45
3. Õnnepäevad Zoppotis.....	54
4. Kool ja töö.....	61
5. Minu usk tugevneb.....	75
6. Arreteerimine ja vangistus.....	91
7. Kohtuotsused.....	123
8. Stutthofi hävituslaager.....	139
9. Laagri likvideerimine.....	171
10. Pääsemine.....	190
11. Minu uus elu alates aastast 1945.....	199

Professor Christine Kingi eessõna

Ajaloolane, Inglismaa Staffordshire ülikooli prorektor

KUI ma paarkümmend aastat tagasi doktoriõppes olles asusin süvenema usulistesse vähemusrühmitustesse kuulujate elusaatustesse Kolmanda Reichi ajal, ei teadnud ma ei Jehoova tunnistajatest ega nende uskumustest suurt midagi. Tahtsin lihtsalt saada teada, kuidas see rühmitus, mida olin ühes teiste rühmitustega välja valinud, oli osutanud natsionaalsotsialismile nii moraalses kui ka praktilises mõttes vastupanu. Peagi eristusid teistest rühmitustest Jehoova tunnistajad oma kindla seisukohaga. Nad keeldusid totalitaarses riigis usu suhtes kompromissi tegemast ning olid valmis taluma selle tagajärgi. Nende lugu on äärmiselt šokeeriv ja ometi nii lihtne, nõnda et sellega tutvudes saab meile kõigile paremini mõistetavaks see periood ajaloost, mida üldiselt iseloomustab mõiste „holokaust“.

Raamatus „Kustumatu rõõm“ rullub lahti emotsionaalne lugu noore Jehoova tunnistaja läbielamistest noil kohutavatel aastatel. Saame jälgida, milliseid raskusi tema ja ta usukaaslased pidid taluma, kuna nende tõekspidamised läksid vastuollu kehtiva korraga. Võime ka näha, kui hirmsa märgi on läbielatu ta elule vajutanud ning mis tunne on, kui ollakse säärased ajad üle elanud.

Ma pole küll Jehoova tunnistaja, kuid ma suhtun sügava lugupidamisega sellesse, kui tõsise andumusega nad oma Jumalat teenivad. Iga lugu laiendab meie silmaringi, nõnda on ka see, et Hermine meile oma loo räägib, kallihinnaline kingitus nii tema usukaaslastele kui ka kõrvalseisjatele. Iga rida tema tekstis väljendab selget sõnumit: kui ühiskond püüab kontrollida oma kodanike tõekspidamisi ja käitumist ning kohtleb kas või ainustki oma liiget nii nagu Herminet, on see ohuks igapäevale meile. Me oleme natsismile vastupanu osutanud Hermine ja ta usukaaslaste ees suured tänuvõlglast. Neilt võime õppida, mis on võimalik ja mis on vajalik.

Staffordshire, detsember 2004.

Dr Detlef Garbe eessõna

Ajaloolane, Neuengamme koonduslaagri memoriaali direktor

ON PALJU räägitud ja kirjutatud Kolmanda Reichi ja tol ajal taga kiusatud inimeste kohta. Sellegipoolest on jäänud varju hulk tahke natsionaalsotsialismi võimuteostuse vallas. Näiteks see raamat räägib loo naisest, kes oma usu tõttu sai tunda natsionaalsotsialistliku režiimi kogu võimutäiust. Hermine Schmidt kuulub Jehoova tunnistajate hulka, kes oma usu pärast on valmis tooma mis tahes ohvrit, mida totalitaarne võim peaks nõudma.

See lugu on erakordne tõestusmaterjal. Danzigist pärit naine räägib oma kujunemisaastatest lapsepõlvest neiuikka ning oma usu kasvamisest. Loo põhirõhk on ajal, mil teda taga kiusati. Ta kirjeldab liigutaval moel, kuidas gestaapo ta 17-aastaselt arreteeris ja Stutthofi koonduslaagrisse saatis. Selle koondus- ja surmalaagri eluolu kohta teeb ta teraseid tähelepanekuid. Punaarmee lähenedes laager evakueeriti ja paljud vangid aeti laevadele. Hermine Schmidt oli üks elujäänutest, kui väike laev 1945. aasta 5. mail pärast dramaatilist merereisi Taanis randus.

Ellujäänute meenutused on tõepoolest väga olulised. Selgemini kui ükski teaduslik väitekiri toovad asjaosaliste elulood välja, millist vägivalda rakendas natsirežiim inimeste kallal, kes ei tahtnud oma usku salata ja vaenuliku ideoloogia ees põlvi nõtkutada. Hermine Schmidt lugu räägib sellest ülimalt muljetavaldaval viisil. Samas täidab see ka ühe lünga, sest harva on portreeteritud naisi (usuõdesid, nagu Jehoova tunnistajad ütlevad) nende autobiograafiate seas, mida selle usundi liikmed on viimastel aastatel kirja pannud.

Selline naise vaatenurk loob teist laadi õhustiku. Lugu ei piirdu vaid sündmuste jadaga, vaid avab väga isiklikul moel noore neiu tundeelu tol ajal. Mainimata pole jäetud kartusi, ahvatlusi ja kahtlusehetki, seevastu kui teistes lugudes rõhutatakse mõnikord vaid võidukat usku. Sellest tulenevalt mõjub raamat usutavalt ning pakub

huvi lisaks Jehoova tunnistajatele ka neile, kes sellesse rühmitusse ei kuulu või isegi selle vastased on.

Aeg-ajalt võime kuulda natsiterroris ellujäänutest, kes on alles hiljuti hakanud oma lugusid rääkima. Sõjajärgsetel aastatel oli üldine hoiak elus taas järjele saada, jõudu koguda ja majanduslikust kitsikusest vabaneda. Ei soovitud oma lapsi enda traumadega koormata. Hermine Schmidt tahtis olla oma tütrele „normaalne ema“. Ellujäänutele selgus sõjajärgsetel aastakümnetel, et mitte keegi ei soovi kuulda nende hirmsatest läbielamistest koonduslaagrites. Sageli ei pälvinud ellujäänud mitte mingit mõistmist. Neid tõrjuti järsult etteheidetega, et ka teistel on tulnud tuua ohvreid pommituste, kodudest väljaajamise võivangistamiste ajal. Nii olidki paljud ellujäänud sunnitud vaikima. Sõnadetagi võis tajuda empaatiat ja tuge vaid neilt, kes olid natsirežiimi ajal samamoodi kannatanud.

Sellist empaatiat leidis Hermine Schmidt oma kaaslase ja abikaasa Horsti juurest, keda samuti kui Jehoova tunnistajat oli vaenatud ning kellega Hermine peagi pärast sõda abiellus. Rohkem kui 50 abieluaasta jooksul on nad olnud ja on jätkuvalt teineteisele toeks. Horst, kes väeteenistusest süümelistel kaalutlustel keeldus, istus mitu kuud surmakambris, oodates igal hommikul otsuse täideviimist. Nüüd on ta oma naisele vaikseks ja turvaliseks sadamaks, aidates tal vastavalt ta loomusele iga kord, kui depressioon ja õudusunenäod võimust võtta ähvardavad, elu taas rõõbastele seada.

Detlef Garbe ja Hermine Schmidt

Peatükk „Minu uus elu pärast aastat 1945“ aitab lugejal mõista, kuidas on alandavad kogemused koonduslaagris, kus inimesest oli saanud pelgalt number tuhandete teiste numbrite seas, mõjutanud

Hermine Schmidt elu ka pärast vabanemist. Ta ütleb, et haavad on jäädavalt ta hinges ning armid ikka veel nähtaval. Ometi suudab ta näha oma sisemises purustatuses ka midagi positiivset. Ta teadvustab endale pidevalt inimõiguste olulisust ja suudab mõista nende inimeste häda, kes on sattunud raskustesse.

Üheskoos Hermine Schmidtiga säilib lootus, et empaatia ülekohtuohvrite vastu ei peaks tärkama vaid siis, kui ollakse ise surmaga silmitsi seisnud. Sarnaselt teiste koonduslaagrites ellujäänute elulugudega on see raamat pöördumine tulevaste põlvete poole. See teadvustab neid, et võib tulla ette ebainimlikku käitumist ja inimõiguste rikkumist, ning hoiatab, et ebaõiglusest ei tohi mööda vaadata, vaid sellele tuleb kohe alguses vastu astuda.

Alles viimastel aegadel on lisaks juutidele ja teistele rühmitustele, kel tuli kannatada natsirežiimi ajal koonduslaagrites ja muudes kinnipidamiskohtades, hakatud mälestussündmustel ka Jehoova tunnistajaid mainima. Nii nagu teistegi vähemuste puhul (nagu mustlased, keda sundsteriliseeriti, homoseksuaalid ja desertöörid), kelle vaenamise lugu üldsus kaua mainimata jättis, oli kannatanute poolne initsiatiiv hädavajalik. Tänu paljudesse linnadesse jõudnud näitusele „Vankumatus natsirünnaku all“ ja üleilmselt levitatud samanimelisele videole ning arvukatele ajaloolaste ja sündmuste tunnistajate loengutele on sel usundil õnnestunud viimastel aastatel heita valgust neile natsirežiimi tagakiusamist kogenud ununenud ohvritele ning parandada nende mainet ühiskonnas.

See tublisti hilinevad Jehoova tunnistajate tunnistamine kannatanute rühmaks ei tähenda, nagu nõustutaks Vahitorni ühingu eesmärkidega. See, et teadvustatakse Jehoova tunnistajate tagakiusamist Kolmanda Reichi ajal, on igal juhul tähtis ka neile, kes ei nõustu selle usundi õpetuste, kirjutiste ja hierarhilise struktuuriga.

Hermine ja Horst Schmidtile oli see avalikkuse ette toomine pöördepunktiks: „Pärast kõigi nende jubeduste varjamist rohkem kui poole sajandi jooksul“ – väga sageli ka nende oma tutvusringkonnas

ja koguduses – tekkis ootamatult „siiras huvi selle vastu, mis meiega tol ajal juhtus“. Mõne viimase aastaga on Schmidtide elu muutunud. Neid kui sündmuste vahetuid tunnistajaid on kutsutud suurte kuulajaskondade ette rääkima lähemalt oma kannatustest natsi-perioodi ajal. Pika unustuseaja järel pälvivad nad nüüd tunnustust ja lahket tähelepanu, seda „kauaigatsetud soojust“, mida need kaasad ilmselgelt väga hindavad. Olles tutvunud nende kahe imetoreda inimesega alles pärast kohtumisi, kuhu olid kaasatud vahetud sündmuste tunnistajad, hämmastas mind see, et senini polnud mitte keegi palunud ei neil ega teistel koonduslaagrites ellujäänutel oma lugu rääkida.

Hermine Schmidt raamatust on näha, et see on südameverega kirjutatud. See pole tühipaljas fraas. Peaaegu iga lause annab mõista, kui valulik on tal mälestustesse kaevuda, minevikku meenutada ja taas kogeda tundeid alandusest, õudusest ja meeleheitest. Samas nähtub ta sõnadest, millist jõudu ta ammutab surmast väljatulekust, nii et tal jätkub vaprust rääkida isiklikest kogemustest avalikult. Ta on tunnistajaks kahes mõttes: ta annab tunnistust koonduslaagri õudustest, mida on kindlasti sõnades raske väljendada (kuid mis on vajalikuks õpetuseks tulevastele põlvedele), ning ta annab tunnistust oma usu vägevusest, kõigutamatust lootusest, et Piibli töötused täituvad, ning sügaval inimese olemuses pesitsevast rõõmusest, mida mitte miski pole suutnud lüüa.

Neuegamme, jaanuar 2001

Sissejuhatus

Kastepeesad

OLEN sündinud linnas, mida tol ajal kutsuti Danzigiks (nüüd Gdansk). Seal möödusid mu elu esimesed seitseteist aastat, tegelikult kaheksateist aastat, ehkki tol viimasel aastal jäi see kaunis hansalinn mu silme ees suletuks. Jämedate trellide tagant nägin vaid tükikest taevast. Siiski oli see iidne linn kaunis ning vääriski igati nimetust „Balti mere pärl“. Seal süttis minus armastus, mille ajatormid oleksid peaaegu purustanud.

Mälestused on nagu kastepeesad. Olen suutnud säilitada vaid pisiku sellest kõigest, mida olen läbi elanud. Inimene pääseb elu lainemõljust ja talletab mällu kõigest üksikud peesad sellest.

Tajun end tihti alles 17-aastasena. Miski minus on ikka sama noor või siis vaevalt aasta vanem. Ent minu pass, peegel, doktor ja mu vana väsinud süda ei halasta, pannes ilma mingi vaevata esimeseks numbriks seitsme ja lisades sellele veel mõne tubli aasta. Siiski on minust eespool üle viiekümne aasta mu kõrval olnud abikaasa oma viie enama eluaasta ja veelgi rohkemate kogemustega. Miski on minus talletunud sellest kahele aastale eelnenud ajast, enne kui mu kaunis ja uhke kodulinn tulelõõma haihtus. Kivi ei jäänud kivi peale ning järele jäid vaid rusud ja tuhk. Olgu taastamine nii suurejooneline kui tahes, selle linna iidset maagiat see tagasi ei too. Käisin seal pärast poolt sajandit paaril korral taas ning üritasin leida üles lapsepõlvepaiku. Need üritused kukkusid haledalt läbi – ja pididki kukkuma. Oleksin pidanud seda ette teadma.

*Endine ilu kadunud on
ja majad kui leegis.
Kõigist, kes teele sattusidki,
ei tunne mind keegi.
(Mascha Kaléko)*

Praegu kõneldakse seal poola keelt, millest ma aru ei saa. Minu sünnilinn pole enam mu kodu, olen seal võõras. Nüüd on sündinud seal poola vanaemad, emad ja nende lapsed. Aja jooksul on sellest linnast saanud nende kodu. Kuigi tunnen veidi nukrust, ei kannu ma nende vastu vimma ega ole kiivas. Ja ikkagi – kui rõõmurikkad olid minu elu esimesed 17 aastat, enne kui ebainimlik diktatuur asus võimutsema iga perekonna üle. Ei läinud kaua aega, kui sain kogeda, mis on halvav hirm – hirm, kui süda tõuseb kurku ning ähvardab iga hetk lõhkeda. Nüüd tundub mulle mõnikord, et hoolimata heast ja kallist ravist minu süda ei soovi enam mu teenistuses olla ning mu mõtted lähevad Mascha Kalékole:

*Kui väsitav küll see elutee lühike,
ja puhata ei ma kuidagi rahus saa.*

See pole küll päris tõsi. Ma lihtsalt ei malda veel kasutada oma eluhetki, et „puhata rahus“. Mul on ikka veel kohustusi, mis mind rõõmustavad. Täites oma rasket ülesannet, saan anda inimestele edasi seda, mida nad muidu iial ei teaks ja õnneks pole ka pidanud omal nahal kogema. Näiteks saan sõprade palvel rääkida oma elust – tavalise neiu elust natsionaalsotsialismi aegadel –, olgugi et see rõõvib mult palju jõudu ja osa sellest piskust ajast, mis mulle on veel jäänud. Ajast on tõepoolest saanud minu kalleim vara ja ma olen selles suhtes veidi ihnur.

Kõige tähtsamaks asjaks mu elus on olnud ja on head suhted looja Jumal Jehoovaga ning seegi mõjutab mu ülikallist aega. Ma ei saa ega tohi seda raisata – ka mitte ainsamat hetke. Mind valdab ääretu kurbus, kui näen, kuidas aeg libiseb käest, ehkki püüan temast oma mälestusi kirja pannes kõvasti kinni hoida. Ma tõepoolest ei taha osaleda pikkades kõrgelennulistes keskusteludes. Pärast mõnda mõtetut ja viljatut kõnet mõtlen, et kui see oleks raamatusse kirja pandud, ei loeks ma seda iial.

Teisest küljest võivad ka üpris põgusad ja lihtsad vestlused osutada mõtlemapanevateks ja viljakateks. Näiteks oli mul len-

nureisil Washingtoni vestlus ühe naisega. Maandumise ajal lausus ta: „Ma pole eales varem avaldanud oma sisimaid mõtteid Jumala ja iseenda kohta nii avameelselt ja ausalt kui selle pika lennu ajal.“ Noil tundidel kõrgel Atlandi ookeani kohal päikese kannul edasi liikudes kujunes meie vahel tihe side.

Juhtus see aastal 1996 minu esimese lennureisi ajal Ameerika Ühendriikidesse seoses dokumentaalfilmiga „Ärge kartke!“, autoriteks Stefanie Krug ja Fritz Poppenberg. Minu kõrval istus naine, kes reisis mitu korda aastas Washingtoni oma poja ja selle pere juurde. Esimesed neli-viis tundi istus ta vaikselt lugedes ja ristsõnu lahendades ning ka mina mõlgutasin oma mõtteid. siis aga tekkis me vahel sedavõrd elav kontakt, et saime väga lähedaseks. Kaks päeva hiljem ei saanud ta koos oma miniaga jätta tulemata USA Holokausti Muuseumi (ehkki see oli tal päris keeruline ettevõtmine), et kuulata pikki kõnesid, mis olid talle küllap vist üsna arusaamatud. Kahju, et ma ei saanud temaga rohkem koos olla, et paremini suhelda ja talle asja põhjalikumalt selgitada. Veel nüüdki aastate möödudes on mul sellest väga kahju ja ma mõtlen ta peale tihti.

Minu elu köitvaim sündmus toimus, kui mul tuli lapsena astuda tõsisesse vaimsesse võitlusse, mis tegi mind kähku täiskasvanuks. Sattusin juba nii noorena nii-öelda eesliinile. Milles oli asi? Miks nii läks? Miks tuli mul seista silmitsi südametunnistuse konfliktiga? Tollased tagajärjed olid täiesti teistsugused, kui oleks praegusajal. Siis oli see elu ja surma küsimus.

Tänapäeva noor, kes teab oma riigis vaid demokraatiat, ei suuda mingilgi määral kujutada ette diktatuuri, mis püüdis igat teistsugust arvamust lämmatada. Tollal ilmnis eakaaslaste surve hoopis teisel kujul kui tänapäeval. Siiski oli inimeste suhtumises ka midagi soodsamat kui praegu: tunnistada, et Jumalat ei usuta, oli häbiasi. Tänapäeval on asi teisiti. Siis aga oli usk Jumalasse tähtsal kohal ning hoolimata sellest, et tollane režiim tõsikristlasi vaenas, usku ei naeruvääristatud nagu praegusajal.

1.

Minu juured

USK kõiksuse loojasse iseloomustas minu suguvõsa juba ammustest aegadest. Isa ja ema põlvnesid Sileesia ja Ida-Preisimaa aladelt. Sileesia mehed olid laialt tuntud oma aususe ja meistrioskuste poolest. Nad olid ühtmoodi Ida-Preisimaa naistega sügavalt religioossed ning osalesid aktiivselt protestandi kirikus.

Hitleri ajal arvestati neid sileesia juuri palju sugupõlvi tagasi, nii nagu see oli ka Urseli puhul, kes oli minu isa õe Agnese tütar. Ursel abiellus ettevõtjaga, kellel kui kõrges seisuses SS-lasel tuli esitada enne abiellumist oma tulevase naise sugupuuloend. Urselit, kes tegelikult oli väga vaikse ja leebe iseloomuga, tegi üpris uhkeks kuulmine kõrgseltskonda. Paraku ei jätkunud rõõmu kuigi kauaks ning hiljem nõudis see talt ränka hinda.

Urselil oli õde Traute – mõlemad olid mu täditütred. Traute abiellus Otto Attneriga ning nad läksid elama oma kaunisse esivanemate talusse Sileesias. Mais 1943, veidi aega enne arreteerimist, veetsin seal imelise puhkuse. Nägin seal midagi haruldaselt toredat, seda, kui ideaalsed ja harmoonilised võivad olla vanade ja noorte suhted. Otto vanemad, kes olid talupidamise pojale üle andnud, elasid kenas väikeses majakeses suure talumaja ligidal. Vanaisa ja vanaema osalesid tihti pere söömaaegadel. Lastelastele meeldis olla vanade juures, neil omakorda lastelaste juures käia, ehkki mitte nii sageli. Rääkisin Ottole ja Trautele tihti imelisest lootusest ja rahust, mis on kirjas Piiblis. Nad kuulasid alati rõõmuga, kuigi sellise mõttemalli pooldamine seadis nad ohtu. Ajal, mil tekkis äärmine vajadus, pakkus Otto isegi võimalust varjata üht noort venda Berliinist, kes, nagu selgus, toimetas edasi keelatud piiblikirjandust.

Eulengebirge maastik oli väga kaunis ja tüüne. Sileesias, kus armastus oma kodupaiga ja perekonna vastu on väga tugev, kutsu-

takse isa ja ema tavakohaselt sõnadega „Vatel“ ja „Muttel“.Pärast sõda ei suutnud ma uskuda, kui kuulsin, et see armastusväärne mees Otto oli paanikahoos tapnud oma vanemad, naise ja lapsed ning end üles poonud, et venelaste käest pääseda. Seal puhkusi veetes olin näinud, et kõik tema võõrtöölised, kaasa arvatud venelased, sõid koos tema perega ühes lauas. Ta kunagi ei mustanud ega kohelnud väärsti oma töölisi. Otto kandis hoolt igapäevastest neist, ehkki noil päevil valitsus sellele hea pilguga ei vaadanud. Hirmus, mida paanika inimest tegema paneb! Ringlemas oli teateid mõrvadest, surmamistest ja vägistamistest, nii et inimesi haaras õudus, paanika ja meeleheide. Otto ja ta perega lähedalt tuttav sileeslane Walter Klar oli sellest traagilisest sündmusest sügavalt vapustatud.

Ma ei tundnud eriti oma sileesia vanavanemaid, kes olid muidugi ka Traute ja Urseli vanavanemad. Nemad elasid Danzigist tolle aja mõistes üsna kaugel. Nad surid, kui olin alles päris väike. Seevastu ema vanematega olin lapsepõlves väga lähedane. Pühapäeviti oli meil tavaks nende poole Langfuhri sõita esialgu mootorrattaga, hiljem trammiga. Mõnikord võtsime ette jalutuskäigu Lange Alleel. Praegugi mõtlen liigutusega sellele vahvale paigale.

Suvel armastasime käia ka kuurortlinnas Zoppotis (nüüd Sopot), mis sai meile väga koduseks. Langfuris mängisin tihtilugu omaette Striesbachi (väikese oja) ääres. Seal oli hästi pikk tänav nimega Hochstriess. Vastaspoolel kõrgusid preisi tellismüürid ja okastraat. Siin oli mõned aastad tagasi teeninud uhke husaarina mu isa, enne kui vandus oma neiu truudust kogu eluks. Ta vilistas alatasa viisikest, mis mul ikka meeles on: „Elas kord üks truu husaar, kes oma neidu aasta ja enamgi armastas. Ei iial see armastus lõppenud.“ See osutuski tõeks, sest ka surm ei kustutanud nende armastust.

Mina, nende võsuke, aga mängisin oma lapsenäga. Ma ei leppinud kunagi ööbimisega mujal kui kodus. Minu vanem õde Ruth armastas jääda ööseks vanavanemate juurde, kes ta mu vanemate kurvastuseks oma hoolitsusega täiesti ära hellitasid. Tõsi, vanaema ja

vanaisa olid toredas stabiilses abielus, ent mina eelistasin nautida oma kodu hubasust, õnnetunnet ja soojust. Kord, kui olin mänguhoos, kuulsin mootorratta põrinat. Mul pidi süda seisma jääma. See sai olla vaid mu isa suur mootorratas, ja mõte, et isa ja ema mind siia maha jätavad, pani mind jooksuma nagu hull. Sibasin elu eest, rõõkides kui siga aia vahel. Kena käitumisega lapsest sai äkki täielik õudukas. Ema ei varjanud oma sügavat nõrdimust. Mulle see aga korda ei läinud, sest isa haaras mu pisarsilmil sülle ja sõidutas koju. See juhtum tegi talle selgeks, kust on pärit mu kange koduigatsus.

Hiljem ühel ööl tuli vanaisal mind koju tuua, sest ta ei suutnud enam taluda mu niuksumist teki all. Koduteel trammis ei vahetanud me sõnagi. Ent kui ta mu vanematele üle andis, tuli ta tütrele kuulda nii mõndagi. Kuidas küll see ülitundlik lapsuke hilisemas elus hakkama saab? Vanaisa ja vanaema olid heasüdamlikud inimesed ja armastasid mind, aga ma ei tahtnud nende juurde ilma oma vanemateta ööseks jääda. (Mõni aeg hiljem tuli välja, et „kena“ poiss „kenast“ perekonnast ülakorruselt polnud üldsegi „kena“ kaaslane mu vanemale õele.)

Pühapäeviti läksime linnast välja, et vanavanemate juures lõunastada. Nende pool köitis mind kolm asja: esiteks, metallist hiina nõõbikarp, kaetud kauni õrnades toonides maalinguga. Küll see mulle meeldis! Võtsin karbi, kerisin end suurde tugitooli ja sukeldusin oma maailma. Nõõbid olid kui elusolendid, eriti need eriskummalisemad. Etendasin nendega terveid lõbusaid komöödiaid ja hulgaliselt nukraid tragöödiaid. Teiseks: vanaema jutustatud lood vanavanaisast, vaiksest ja tõsisest mehest. Tema värvikad pajatused nii vahvast inimesest pani mu fantaasia tööle. See juhatas mind kolmanda rõõmuallikani, mis pani mind unustama isegi mu armastatud nõõbikarpi.

Elutoa seinakapis oli väike piklik kulunud kaantega raamat „*Loomise fotodraama*“.¹ Hiilisin kapi juurde, kus vanaema hoidis ehtes- asju, sain raskustega oma ihaldatud asja kätte ning surudes seda vastu rinda, heitsin kõhuli pehmele vaibale suure laua all. Ümbritsetuna vaiba romantilisest roosimustrist, süüvisin raamatusse ja unustasin muu maailma. Kohe leidsin üles oma lemmikpildi. Sellel oli kuning- gas Taavet tähistaevast vaatlemas. Kiri Laulust 8 ütles: „Kui ma vaatan taevast ...“ Nii ma vaatasin ühes temaga taevalaotust ja kuulasin ta lüüramängu. Tundsini oma sõrmede all ta kuningarüü hin- nalist materjali ja nägin säravat krooni tema pikkadel kaunitel juus- tel. Tajusin aga ka selle vägeva kuninga alandlikkust looja ees.

Tänu vanaema elavale jutus- tamisoskusele kerkis mu vaimu- silme ette veel üks pilt. Seekord polnud tegemist mitte kuninga, vaid vaikse lihtsa mehega, kes öösel oma suure karja järele vaatas. Kõik see leidis aset Ida-Preisimaa avarustes. Nagu Taavet enne kunin- gaks saamist, imetles ka tema öösel oma isa lambaid karjatades imelist loomistööd, mis äratas temas armastuse looja vastu. Mu vaimu- silmas sai karjus Taavetist minu vanavanaisa.

Hermine vanavanaisa

1 Stsenarium, mis sisaldas loenguid ja illustratsioone „Fotodraamast“. „Foto- draama“ esitlus koosnes slaididest ja filmilõikudest, mis olid heliga sünk- roonis. Esitlus koosnes neljast osast ja kestis kokku kaheksa tundi. Esimest korda näidati seda jaanuaris 1914 New Yorgis. Väljaandja Vahitorni Piibli ja Traktaatide Ühing.

Hiljem, kui ta kaotas juba väga noores eas oma armsa naise, sai ta tütrest Luisest, kes oli mu vanaema, majapidamise eest hoolitseja. Luise kandis oma isa ees hästi hoolt ning kõnetas teda armastuse ja austusega vaid kolmandas isikus. Ühel päeval müüs vanaisa oma aadlitiitli „von“, mida ta pidas liigseks, väikse raha eest maha. Pärast seda, kui Danzigi apteegi omanik oli pidanud vanavanaisaga maha ägeda sõnavahetuse, otsustas ta ära linna kolida. Tema ustav tütar Luise sõnas lugupidavalt: „Isa, sa peadki seda tegema, kui tahad inimesi rohkem aidata. Kuna sul on ravimtaimede kohta suured teadmised, saad neile seal kasulikum olla. Seni, kuni sa elad, mina sind ei jäta.“ Nii lahkuski vanavanaisa koos tütre Luisega oma Ida-Preisimaa kodust, et olla inimeste teenistuses. Kahjuks kaotas ta Danzigis üsna pea elu traagilise õnnetuse läbi oma keemialaboratooriumis.

Perekond koos vanaisa Dunkeliga aastal 1933 (Hermine kõige üleval)

Vanavanaisa eluajal polnud Luisel tulnud mõttessegi abielluda. Ent nüüd 32-aastaselt abiellus ta rätsepmeistri Hermann Dunkeliga. Mees oli temast 9 aasta noorem, kuid seda polnud väliselt märgata. Otse vastupidi! Kord öeldi nende kohta: „Vaadake, kui kena tütar meister Dunkelil on.“

Juhtus nii, et viis aastakümnet hiljem rääkis üks mu isa klient, kui veetlev ja vooluslik oli Luise olnud ning milline õnnetu armastus oli tal olnud ühe kena ja uhke mehe vastu, kes osutus tühipaljaks õnneotsijaks. Mina oma romantilise meelega seadsin hea vanaema väga piinlikku olukorda, kui ha-

kkasin temalt üksikasju pärima. Muidugi andestas armas vanaema mulle mu rumaluse. Mulle aga sai selgeks see, kui õige on üldtuntud tõdemus „On kibedaid kohti, varjatud haavu, mis ei parane terve elu jooksul, siis aga tuleb keegi ja katsub neid, ning sa tunned taas valu“.

Mina olingi see katsuja ning ma nägin ta näost, mida kõike ta pärast seda pikka aega tundis. Meenub, et kui vanaisa aastal 1941 suri ning ta majast välja kanti, laususin soovist vanaema lohutada oma lapselikus rumaluses: „Vanaema, ära nutsa nii palju. Sa ju polnudki kokkuvõttes nii väga õnnelik.“ Ma ei unusta iial tema leebet ja armastusväärset vastust: „Mu laps, meil oli siiski hea ja väga pikk abielu. See on osa minust, mis nüüd siit välja kantakse.“

Hermine ema Frieda Koschmieder, sünd. Dunkel

Graudenzi suglastelt oli emal neile rikkalikke vaimseid väärtusi pakkuda. Igal juhul valitses meie ja me väheste sugulaste vahel siiras vastastikune armastus.

Isa perel polnud palju sugulasi, tema poolelt oli vaid kaks täditütart. Mu ema oli vanemate ainuke laps, kuid tema ema poolelt oli tal mõni kaugem sugulane. Mõlemad täditütred olid abielus lihunikmeistritega ning nende lastest omakorda said kas lihunikud või siis abiellusid nad lihunikega. Nad sõitsid Graudenzist meile külla, suured kotid „lihahimust“ pungil. Ema ei teadnud, mida kogu selle vorsti-, peekoni- ja singilaariga peale hakata. Isal, nagu ka meil lastel, oli aga väga hea meel. Ema tervisliku söögisedeliga see küll kokku ei sobinud. Vastutasuks selle armastava toiduabi eest

Ema elas terviseteadlikku elu ja oli praktiliselt taimetoitlane. Kindlasti just tänu tema hoolitsusele olid meil hambad heas korras. Lasteaias käies koosnes me hommikusöök puuviljadest, porganditest või muudest köögiviljadest, mistõttu polnud mitte ükski laps teadagi nõus meiega vahetuskaupa tegema.

Iga kord, kui vanavanemad meil külas olid ja meile lastele salamisi maiustusi andsid, oli neil tütreaga – minu emaga – tõsist ütlemist. Praegu väidab minu hambaarst, et mul on hambad terved tänu headele geenidele ning et ema porganditel pole selles mingit rolli. Niisiis, et seda „auku täita“, haaran vahetevahel šokolaadikarbi järele, hinges paha aimus, et küllap tuleb hiljem hambaarstil veidi teist laadi „auku täita“.

Ema tervisekäsitlus hõlmas ka seda, et meie perele toodi Zankenini mõisast piima, enne kui rangete toidunormide kehtestamine sellise ekstravagantsuse võimatuks tegi. Silme ette kerkib kaarik, mida veavad väiksed hobused. Kaarikul koos kolisevate piimamannergutega istub kena sulaspõis, tema kõrval sõbralik neiu, kes tegeleb rahaasjadega. Linnas oli vähe neid peresid, kellele piima toodi, sest see polnud sugugi odav kraam. Talveajal oli piim mannergutes tahkeks külmunud. Tõllal olid meie kandis karmid, lumerohked ja pikad talved. Polnud raske ilma järgi öelda, mis aasta-aeg parasjagu on. Seevastu suved meenuvad mulle alati pikkade, kuumade ja ilusadena.

Ema otsimas õiget usku

Millal me hakkasime järgima seda ebapopulaarset usku? Asi algas emast ja tema emast. Minu õrn ja leebe vanaema Luise oli põdura terviseaga, kuid sügavalt usklik. Vanaisa aga nautis täiega elu ja leidis endale kohalikust kõrtsist napsisõpru. Sageli laenas ta neile sõpradele kopsakaid rahasummasid, kuid sai need inflatsiooniajal tagasi väärtuses, mille eest võis vaevalt et pätsi leiba saada. Vanaemale oli see talumatu – loopida tuulde kõik see, mida nad olid hoolsa töö ja range

kokkuhoiuga omandanud. Kibedusega vaatas ta kõik neid „laenu-maju“, kus elati tema rahaga.

Niisiis leidis aset väike emantsipatsioon. „Meistriproua“, nagu sel-lid ja õpipoisid vanaema kutsusid, polnud enam nõus rügama ööpäev ringi, et kõigi ja kõige eest hoolitseda. Nii kolisidki mu vanavanemad Danzig-Langfuri. Vanaisale jäi alles käputäis jõukaid kliente, kes pi-dasid auks saada ülikond meister Dunkelilt. Vanaema tööks olid nüüd vaid nõõpaugud, kusjuures iga viimane neist oli tõeline meistritöö.

Vanaema oli väga põhjalik ja palju lugenud ning talle oli ülimalt tähtis hea maine mitte ainult inimeste, vaid ka Jumala silmis. Näen ikka veel selgelt, kuidas ta kõõgis ärkliakna all põlvitab, küünarnukid toetumas taburetile, pilk hardalt taeva poole suunatud. Ta palvetas poolihääli tuliselt ja järelejätmatult, ilma et oleks mind märganud. Arvasin, et Jumal Jehoova soovib meid näha rõõmsate ja õnnelikena, vanaema aga ei paistnud kuigi rõõmus olevat. Ehk valas ta pisaraid kõigi maailma kannatuste pärast? Kindlasti tuli vanaisal, kes juba voodis oli, üpris tihti oma Luiset asjata sinna oodata. Ehk oli see mõ-nikord põhjuseks, miks vanaisa kõrtsi poole tõmbas.

Neil oli vaid üks laps ja see oli mu ema. Loomult oli ta pigem isa moodi, kes oli väga sitke ega allunud ühelegi tõvele või hädale. Kuigi ema oli range, soovis ta lastele anda kogu seda armastust ja südamesoojust, millest temal lapsepõlves vajaka jäi, ning seda ta tegi-gigi. Juba üpris varakult oli ta mõelnud elutähtsatele küsimustele. Talle üldiselt meeldis lugeda ning ta oli usin teatriskäija, ent eelkõige tahtis ta lugeda Piiblit, mis talle hästi tuttavaks sai.

Saanud kätte Fröbeli koolieelse pedagoogi paberid, süvenes temas soov teenida Jumalat. Lõpuks saabus päev, mil ta, käsutuses kopsa-kas pruudi kaasavara ning hinges soov pühenduda Jumalale ja haige-te ravitsemisele, asus protestandi nunnana ja diakonissikandidaadina teenima Danzigi emadekodus.

Ehkki ema pingutas kõigest väest, jäi tema suur unistus teenida sel kombel Jumalat täitumata. Ülemuste ees lõmitamine, silmakirja-

likkus, kogu see tühine askeldamine, millele omistati rohkem tähtsust kui haigete eest hoolitsemisele – kõik see kokku tegi ta õnnetuks. Ema nägi neid kohutava Esimese maailmasõja kurbi tagajärgi ning seda, kuidas tema kiriku vaimulikud relvi õnnistasid.

Küsimused vaevasid teda üha rohkem – lausa kõrvetasid ta sise-must. Tema kiriku preester aga vastas talle: „Frieda, ära mõtle nii palju.“ Ema aga kostis: „Aga Piiblis öeldakse, et vaim katsub kõik läbi, ka Jumala sügavused.“ Mõne jutluse ajal tuli tal istuda preestri kõrval, näoga rahva poole, sest ta leidis piiblikohti kiiremini kui preester.

Ema kees vihast, kui tal tuli sõbrannaga, kes oli kirikunõukogu liikme tütar, trepi all kohtuda, sest ta oli kõigest lihtnimene ega kandnud nime ees aadlitiitlit. Ja ometi õpetas preester kantslist, et tuleb alanduda tasaste ja tähtsusetute ees. Kogu oma elu jooksul ei vihanud Frieda midagi muud nii tugevalt kui silmakirjalikkust.

Sel põhjusel jõudis kätte päev, mil ta esitas kiriku kõrgele võimukandjale lahkumisavalduse. Kartmatult tõi ta välja kõik põhjused. Needmised ja ähvardused, millega teda üle külvati, ei heidutanud teda kuigivõrd. Nagu tema loomusele omane, polnud tal tegudes ja veendumustes kunagi kindlusest puudu.

Varsti pärast seda asus Frieda tööle mõisa guvernandina ning tema hoole alla anti peremehe raskesti kasvatatavad lapsed. Siin puhkes Frieda tervis õitsele tänu rammusale piimale, mis tol näljaajal oli tõeline väärtus. Samuti kasvas ta tarkuses ja mõistmises ning ta sai laste eest hoolitsemisega edukalt hakkama. Hiljem õppis ta stenograafiat ja masinakirja ning töötas lühikest aega sekretärina. Järjekindlalt otsis ta vastuseid põletavatele küsimustele. Kust me tuleme ja kuhu me läheme? Mis on Jumala eesmärk maa ja inimestega? Kui ta on armastav Jumal, siis miks ta lubab kurjust?

Noil päevil oli toiduga suuri raskusi. Sageli öeldakse, et pärast Esimest maailmasõda valitses hullem nälg kui pärast Teist maailmasõda, ja seda on raske kujutleda. Hispaania gripp tegi hirmsat laas-

tamistööd ning nõudis rohkem ohvreid kui maailmasõda ise. Ka mu ema ei pääsenud sellest haigusest ning selle tagajärjed andsid end tunda kogu ta ülejäänud elu. Ta oli veendunud, et tema elu päästis perenaine proua Müller, kes tõi talle mustasõstramahla, kui ta kõrges palavikus olles hinge vaakus. Veel aastaid hiljemgi meenutas ema tänumeeles seda seika.

Ema kihlapäev oli meeldejääv hoopis omamoodi põhjustel. Raha- lises mõttes oli tema tulevane vanemate silmis igati sooviväärne. Ent just sel päeval kaotas Frieda oma peigmehe vastu usalduse. Põhju- seks polnud peigmehe napsulembus (mida pruut teraselt tähele oli pannud). Asi oli selles, et mees pidas endastmõistetavaks, et pruut annaks talle juba eelnevalt seda, mida kavatses anda alles pulmapäe- val. Frieda kandis kihlasõrmust vaid mõne tunni, ning võib kujutleda, kuidas ta selle peigmehe jalge ette viskas.

Kihlapeole olid tulnud kenad ja lahked inimesed esimeselt korruselt: sandarm Matthes ja ta naine Agnes. Matthesel oli vend nimega Oskar. Aja jooksul vallutaski see uskumatult sooja pilguga ning sarmikas ja arukas husaarivormis noormees täielikult Frieda südame.

Kõigest hoolimata ei läinud Oskaril asi kaugeltki libedalt. Olnud vaid lühikest aega omavahel tuttavad, lõpetas Frieda temaga igasuguse läbi- käimise ning püüdis oma tuliseid tun- deid alla suruda. Ta ütles Oskarile otsekohealt: „Sa oled kõva suitsetaja ja mina niisama flirtida ei taha.

Suitsetaja ärgu minuga tõsist suhet plaanigu. Mul on oma tulevaste laste ees kohustus valida neile isa, kes ei saastaks ei õhku ega oma

Hermine isa husaarivormis

kopse.“ See oli nii tüüpiline mu emale, kelle jutt oli alati sirge ja selge. Intelligentne Oskar oli muidugi rabatud, kuid neiu suured sinised silmad ja ausameelsus olid ta juba vallutanud. Vaid nädal hiljem palus Oskar Friedal jalutama tulla, sest tal on midagi olulist teatada. See kõva suitsumees oli kõigest nädalaga suutnud oma harjumusest lahti saada ning viis nüüd neiu maja taha tiigi äärde, kus ta oma hõbedase sigaretikarbi vette viskas.

Järgnes esimene suudlus. Sellega algas suur armastus, mis ka pärast 55 aastat abielu polnud kaotanud midagi oma sügavusest ja õrnusest. Hoolimata kõigist inimlikest puudustest, kujunes see abielu millekski väga eriliseks. Viibinud kord pikka aega eemal, lausus Oskar: „Mul ei tulnud kordagi mõttesse sulle truudusetu olla.“ Ja see oli tõsi, olgugi et ta oli nii sarmikas ja võitis kõigi südamed, kes teda ümbritsesid. Kui imeline oleks elu, kui see oleks pooltki nii õnnelik kui neil kahel! Tänu nende armastusele oli mu lapsepõlv kaunis ja kordumatu. Oskari „Friedake“ suhtus oma naiseliku ilu rõhutamisega ükskõikselt. Huulepulk oli talle üpris võõras ja lõhnastas ta end vaid odekolonniga. Tema juuresolekul polnud meil lastel soovitatav peegli ees edvistada.

Mulle on ikka veel mõistatuseks, kuidas küll mu intelligentne isa oma naisesse sellise õrna armastusega kiindunud oli. Ehk oli põhjuseks see, et ema oskas talle alati siiralt öelda, kui palju ta teda armastab, hindab ja vajab. Kord rabas ta meid lapsi avameelse tunnistusega, et ta mehel on esimene koht tema elus. Oma lapselikus egoismis arvasime, et sellele kohale on õigus meil – emale peaks ju kõige tähtsam olema armastus oma laste vastu. Ema ütles meile oma otsekohesel moel, kui väga ta meid armastab, ja ta ka näitas seda, ümbritsedes meid õrnusega. Esimene koht aga kuulus vaid ta abikaasale. Tänu sellele erilisele suhtele tundsin end turvaliselt ja õnnelikena.

Siiski oli ühiseks vundamendiks, mis neid kahte kokku liitis ja nende õnne edendas, armastus looja vastu. Ema janunes soovist loo-

jat paremini tundma õppida ning see janu vajab leevendust. Ta alustas sellega diakonissimajas, mõistes, kui palju jumalasõna talle tähendab.

Isa tunnustas ema ilmavaadet ja hakkas tasapisi seda pooldama, olgugi et esialgu mõningate reservatsioonidega: „Hästi. Kui tuled koos minuga kinno ja tantsuõhtutele – sõja tõttu jäi ju kõik see mul nautimata –, siis olen nõus ka sinu vaatega elule.“ Prantsusmaal

Vanemate kihlus, 1919

oli ta teinud läbi kurikuulsad lahingud Flandrias ja Verdunis. Kõik need kaevikutes läbi elatud sõjaõudused ja -hädad olid jätnud ta südamesse sügavad armid.

Võib vaid kujutelda, mis juhtus kasarmutes, kui preili Frieda oma seal teenivat husaari külastas. Frieda tuli, kaasas Piibel, mis noormehe kamraadid nalja viskama ja pilkama pani. Kuna pruut oli nii sihikindla loomuga, ei teinud Oskar sellest väljagi ega tundnud mingit põhjust tema pärast häbeneda. Seevastu krahv Schmettow, kellele Oskar meeldis, oli pettunud. See iseteadlik neid ei klappinud tulevikuplaanidega, mis tal Oskari jaoks mõttes olid. Sellegipoolest andis ta Oskarile Mustade Husaaride väeosast lahkumise kingiks ilusa saksa lambakoera nimega Senta.

Otsinud kaua elutõde, leidis Frieda lõpuks inimesed, kes oskasid anda rahuldustpakkuvaid vastuseid. Tõsised piibliuurijad,² nagu neid tollal kutsuti, reklaamisid huvitavatel teemadel loenguid, ja see äratas temas uudishimu. Ta läks kohale ja uuris asja põhjalikumalt. Küsi-

2 Nüüd tuntud kui Jehoova tunnistajad.

musi sadas talt kui rahet ning teda valdas ääretu rõõm, kui keegi ta küsimustest kõrvale ei põigelnud ega pakkunud talle midagi naeruväärselt ebamäära. Otse vastupidi! Kõiki ta küsimusi kuulati lugupeetavalt ning vastused anti Piibli põhjal. Tänu Frieda nakatavale entusiasmile tuli ka Oskar ühel päeval loengut kuulama ja võttis kuuldust tuld. Niisiis algas aastatel 1918–1920 nende Jehoovale pühendumise eluetapp. Kui isa tuli aastal 1919 Elisabethi kooli pungil täis saali kuulama esimest kõnet pealkirjaga „Babüloni langus“, oli tal seljas Mustade Husaaride munder.

Innukas kristlik tegevus

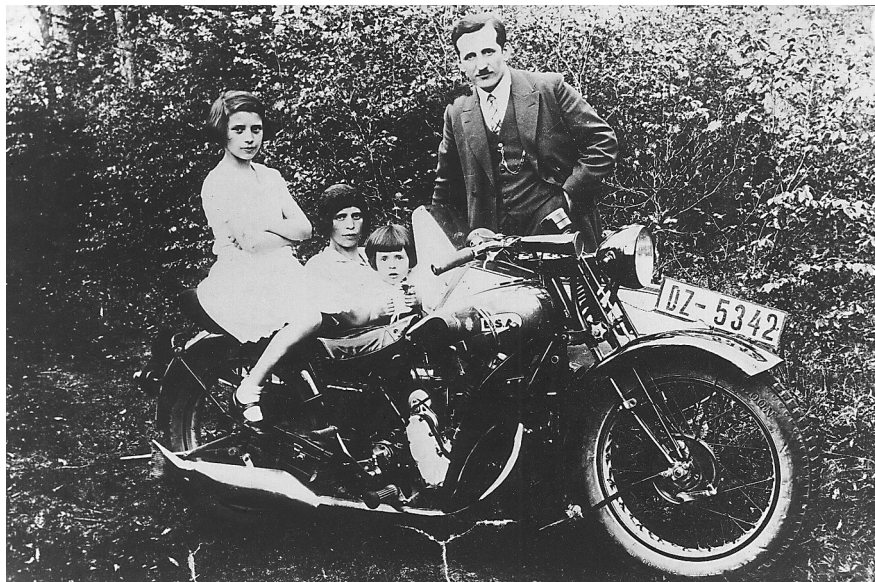
Aastal 1920 kuulutati Danzig vabalinnaks ja sama aasta aprillis Oskar ja Frieda abiellusid. Süda tulvil kallihinnalist usku, mille nad olid leidnud, valdas neid soov lüüa kaasa üleilmses piiblisõnumi kuulutamise töös. Nad tundsid sama mis prohvet Jeremija, kes vaikida ei suutnud. Kuningriigisõnum leegitses neis, nii et nad lihtsalt pidid sellest rääkima. 15. oktoobril 1920 kinnitasid nad pühendumise ja ristimisega oma usku Kristuse ohvrisurma. Nad uurisid põhjalikult kuueköitelist sarja „Kirjauurimused“,³ mille oli kirjutanud Piibliuurijate asutaja pastor Russell.⁴ Emale oli see puhas rõõm, kuid rohkem praktilise loomuga isale paras pähkel. Ka saatsid nad Magdeburgi Peetelisse⁵ oma vastused päris raskele piibliainelisele küsimustikule.⁶ Kuhu iganes nad läksid, rääkisid nad sümboolsest mündist, mille nad olid leidnud, või ka hinnalisest pärlist, mis tähendas neile sedavõrd palju, et nad kõike muud tähtsusetuks või väärtusetuks pidasid.

3 Väljaandja Vahitorni Ühing.

4 Charles Taze Russell, sünd. 16. veebruaril 1852 Alleghenys (USA Pennsylvania), surm. 31. oktoobril 1916 Pampas (USA Texas). Vahitorni Piibli ja Traktaatide Ühingu esimene president.

5 Tähendab „Jumala koda“. Kõigi Vahitorni Piibli ja Traktaatide Ühingu büroode nimetus alates aastast 1909.

6 Ladina keeles „Verbi Dei Minister“ (Jumala Sõna Teenija). Vahitorni Ühingu koostatud küsimustik koosnes 22-st piibliainelisest küsimusest.

Pere mootorrattasõidul, Hermi külakorvis

Jõudmaks sõnumiga igasse külasse, rahastati tollal reise väärtesemetega ja ehete müümisega. Koosolekud toimusid argipäeviti, pühapäevad aga olid täielikult kuulutustööle pühendatud. Mehed kandsid koosolekutel musta ülrikonda, revääril risti ja krooni kujutav kuldne märk. Palvetades põlvitasid piibliuurijad oma toolide ette maha. Tol ajal peeti ka sünnipäevi ja muid pühasid, mil puudus kristlik alus, üsna laialdaselt ja üldjuhul üheskoos. Kogudusevanemad ja diakonid valis kogudus ise.⁷ Ka mu isa võttis endale kohustuse teenida kogudusevanemana. Tema hoolitses koguduse raamatuvaru eest, mistõttu oli meil kodus ootel mitu tuhat raamatut, brošüüri ja ajakirja. Selles laoruumis oli ka eri trükitehnikaga trükipress ning lõikemasin. Isa õppis ladumist ja trükkimist piibliuurijalt, kes oli elukutseline trükikal. Niisiis oli võimalik valmistada plakateid, kutseid ja blanke. Tihti töötati öö läbi.

Suure rõõmuga seadsid vanemad sisse ka „pilgrimitoa“, kuhu reisivad vennad alati teretunud olid. Vanemad aga nautisid hinnalise

⁷ Ülevaatajad ja nende abilised.

vastutasuna nende toredat vaimset seltskonda. Mõnikord istus ema pika ja rikkalikult kaetud kohvilaua taga paarkümmend inimest. Emale valmistas suurt rõõmu võimalus kostitada kõiki, kes olid kogu südamega kuningas Kristus Jeesuse teenistuses.

Inflatsioonijal viibis kord vend parun Tornow liiklusstreigi tõttu meil pikemat aega. Ta soovitas emal ja isal vahetada kirjandust toidu vastu. Nii juhtuski, et tänu isa kotti kogunenud peekonile ja munadele olid järgmisel pühapäeval kodus söögiks „kolportööri pannkoogid“, mis said nime kuulutajate järgi, keda tol ajal kutsuti kolportöörideks.

Aastal 1923 reisis ema, kaasas portfelli täis rahatähti, millest vaevu piisas reisikuludeks, Stuttgarti piibliuurijate suurele kokkutulekule. Pandi üles suurte selgete tähtedega loosung „Kuulutage, kuulutage, kuulutage Kuningat ja tema Kuningriiki!“ Ema pani kõne hoolsalt käsitsi kirja, et saaks seda hiljem kõigile koguduses edasi anda. Aastal 1924 kuulasid mu vanemad Magdeburgi linnahallis piiblikõnet, mida esitas kohtunik Rutherford (nii kutsuti teda ta ameti pärast).⁸ Lisaks olulise vaimse lohutuse jagamisele tegi ta armastava žesti, mida oli võimatu unustada. Tol majanduslikult raskel ajal ostis ta oma rahaga igale kohalolijale paar vorsti. Veel kaua räägiti vaimustusega neist tavalistest vorstidest, mida ilmselgelt poleks tollal keegi endale lubada saanud.

Ehkki eluolu läks aastal 1925 veelgi kehvemaks (lisaks oli ema lapseootel), tegi isa kõik, et saaks minna Magdeburgi kokkutulekule. Seal lausus vend Rutherford tähelepanuväärsed sõnad „Kui töö ootab tegemist, ütleb tõsikristlane: „Siin ma olen““.

Need kolm sõna ei jäänud vaid sõnadeks, vaid said teoks kogu sellest ainelisest ja rahalisest kitsikusest hoolimata. Jehoova Jumal õnnistas seda tööd rikkaliku kasvuga. Paljud vennad, kellel olid

8 Joseph Franklin Rutherford, sünd. 8. novembril 1869 Morgan Countys (USA Missouri), surn. 8. jaanuaril 1942 USA-s Californias. Vahitorni Piibli ja Traktaatide Ühingu teine president.

mootorrattad (kaasa arvatud minu isa, kel oli külgorviga „BSA“)⁹, laiendasid tööpõldu Lauenburgi, Dirschau, Elbingi ja Stargardini. Üks oodatud kõnepidajatest oli Willi Ruhнау.

USA piibliuurijad said uut tehnikat, nii et Danzigi vendadele saadeti projektor ja „Loomise fotodraama“ plaadid. Isa tegi plaatidest negatiivid ja 500 slaidi suurusega 8,5 korda 10 cm. Seejärel slaidid värviti. Algas uus meelikõitev tegevus. Nädala sees rentis isa ruumi ja näitas seal siis kolmel õhtul „Loomise fotodraamat“.

Esitlusel kasutas isa 1000-vatist pirni, ent kui hotellis elekter puudus, seadis isa üles toru, kuhu oli paigaldatud üksteise järel kolm karbiidpõletit. Kõik töötas tõrgeteta ja saalid olid alati puupüsti rahvast täis. Danzigi lähistel Schönbaumis tuli kohale isegi kohaliku kiriku preester koos perega, kes koosnes ta naisest ja kuuest lapsest. Ta lausus: „Sa teed õiget asja. Minul aga on suur pere ja ma pean kuulutama seda, mida kästakse.“ Tõejanu oli noil aegadel Poolas suur, ent veelgi suurem oli vaesus.

Üsna varsti olid vaimulikud piibliuurijate kuulutustöö pärast raevus. Karthausi lähedases külas kogus preester hotelli juurde kokku 30 meest, et kuulutajate tegevust tõkestada. Küla keskel peatasid nad isa külgorviga mootorratta ning piirasid ta ümber. Preester küsis: „Mis te teete siin?“ Isa vastas: „Me räägime inimestele Jumala kuningriigist ja vabastuspäevast.“ Seepeale pistis preester esiratta kodarate vahele tammepulga ning nõudis isalt dokumente. Isa vastas, et näitab neid vaid politseile. Preester röökis: „Mina olengi politsei!“ Siis kahmas ta isa ja teise venna kotid ning jagas sisu meeste vahel laiali.

Seejärel käskis preester mehi, kel samuti olid kepid käes, piibliuurijatele „õpetust anda“. Isa ütles neile kindlalt ja kartmatult: „Võtan teid igasugu kahju eest vastutusele.“ Mitte keegi ei sõandanud isa ja ta kaaslast rünnata. Kui siis isa oma kaaslasega minema sõitis, karjusid mehed järele: „Seekord pääsesite, aga ärge mõelgegi siia tagasi

9 Lühend väljendist *Bible Students Association*, Piibliuurijate Ühing

tulla!“ Kõigele vaatamata üritas isa mootorrattal tagasi sõita, et teisi sõitjaid hoiatada. Kahjuks jäi ta aga hiljaks, sest juba pommitati neid kividega ning mootorrattad paisati kraavi.

Isa kandis kõigest politseile ette ning Danzigi ajalehtede esikülgedelt võis suures kirjas lugeda: „Roomakatoliku preester röövlipealiku rollis.“ Piibliuurijate 1928. aasta ajakirjas „Kuldne Aeg“ (nüüd „Ärgake!“) tehti juhtunust ülevaade ning Varssavi vennad viisid asja kohtusse. Preester pidi kahju hüvitama ning ta viidi üle teise piirkonda.

Sõites 20. aastate hakul talvel mootorratta külgkorvis, tardusid pisarad ema silmis jääks. Oma usu nimel tõid vanemad suure entusiasmi ja rõõmuga palju ohvreid. Abielludes valmistas neile suurt heameelt see, et lõpuks ometi saavad nad olla omaette. Siiski seadsid nad peagi reisivate vendadele sisse „pilgrimitoa“, kus peatuda. Praegusaja eripioneere, ringkonna- ja piirkonnaülevaatajaid kutsuti siis pilgrimivendadeks.¹⁰

Kõiki neid nimesid Zellmannist Herkendellini, Claasenist Wellershausini võib leida mahukast Jehoova tunnistajate tegevust käsitlevast raamatust.¹¹ Seda lugedes elustub mul palju mälestusi. Mõningatest tean vaid oma vanemate räägitud lugude põhjal, kuid mul on elavalt meeles armastusväärne Reinhard Glaasen, kes oli sirgunud kroonprintsiviillas pedagoogide käe all. Ta oli meil üks kõige tagasihoidlikumaid külalisi. Alati ülistas ta tänumeeles mu ema kulinaarseid oskusi, ehkki ta oli kahtlemata harjunud hoopis peenemate paladega. Ajal, kui piibliuurijad olid keelu all, tuli Reinhard Hollandist meie juurde ning läks mu vanemate hoiatustest hoolimata kohe kuulutus-tööle. Ta ei tulnud enam kunagi tagasi, vaid kadus jäljetult nagu ka Willi Ruhnau, kellega mu emal meeldis Jumala sügavatest asjadest tundide kaupa rääkida.

10 Jehoova tunnistajate koguduste reisivad ülevaatajad.

11 „Jehoova tunnistajad – Jumala kuningriigi kuulutajad“, väljaandja Vahitorni Piibli ja Traktaatide Ühing.

Ema pimedaksjäämine

Kui lähenes aasta 1925, müüsid paljud vennad ja õed kõik ära, et kuulutada võimalikult paljudele kuningriigisõnumit. See hoogsa töö ja suure aktiivsuse aeg oli mu ema füüsilise tervise jaoks liig. Nädala sees reisis ta kõvasti, et töötada oma territooriumil, samuti nõudis tema aega ja energiat hoolitsemine mu vanema õe eest, kes oli sündinud aastal 1921. Mind polnud siis veel olemas. Me ema silme ette hakkas tasapisi nihkuma justkui uduloor. Aeglaselt liikus see ühest nägemispiirkonnast teise, kuni saabus pimedus. Õnnetuseks jäi ta täiesti pimedaks, suutmata eristada päeva ööst, nägemata isegi otse ta silme ette tõstetud kätt. Mis nüüd saab? Kes hoolitseb ta abikaasa eest, ta väikese lapse (minu õe Ruthi) eest? Kes teeb ära majapidamistööd? Ta uskus kindlalt armastavasse taevasse isasse ja tema lubadusse „Ma ei jäta sind maha ega hülga sind“. Siis ühel päeval seisis ukse taga kõigutamatu Auguste Meier, kohver käes, ja teatas: „Esitasin kroonprintsivi villa prouadele ja härradele lahkumisavalduse. Neil tuleb nüüd uus kokk otsida. Teie vajate mind palju enam. Niisiis, siin ma olen.“ Taas ei olnud meie taevase isa käsi liiga lühike, et aidata neid, kes nii alandlikult ja kindlalt temale loodavad.

Arstirohtusid aina lisandus, kuid miski ei aidanud – ema oli silmist täiesti pime. Mis veelgi halvem: oli Iiobi lohutajate tüüpi inimesi, kes ta olukorda veelgi raskendasid. Tol ajal piibliuurijad eriti ei mõistnud veel suurt tülküsimust, mis on nähtamatus maailmas teravalt esil. Iiobi raamatus räägitakse vaidlusest Jehoova Jumala ja tulevase tõsikristlaste vaenaja Kuradi vahel, kes ustavat meest Iiobit survestama asus. Kesksel kohal selles loos on võltslohutajad. Sedalaadi lohutajad põhjustasid tarbetuid kannatusi ka mu emale. Kummalisel kombel osutus see tol kriitilisel ajal tema suurimaks katsumuseks.

Asja mõistmata pidasid mõned ema haigust ekslikult Jumala karistuseks. Nad küsisid, kas mitte ei tulene see häda mu ema intellegendset kõrkusest. Oli ta ju vastanud absoluutselt õigesti kõigile

Magdeburgi Peetelisse saadetud keerulistele piibliküsimustele („V.D.M. küsimused“). Kahtlustati, et Jumal miskitmoodi karistab teda. Tagajärjeks oli see, et ta vaesed pimedad silmad valasid ohtralt pisaraid ilma mingi põhjuseeta. Isegi tema kallis Oskar laitis teda kord meelegeites olles ning haavas teda sügavalt. Oskar ei suutnud uskuda, et vennad eksivad. Ta unustas, et nemandki on kõigest patused inimesed, kes võivad mõelda valesti.

Sellest ajast peale ei lubanud ema enam oma silmi ravida ega kulukaid uuringuid teostada. Ta ammutas rahu oma kannatlikkusest ja kõigutamatust usust Jehoova Jumalasse. Oma lapselikult siiras usus arvas ta, et taevane isa pöörab kord kõik heaks. Kõigest hoolimata suutis ema ikka näha oma siniste, kuigi pimedate silmadega Jumala headust. Ema tajus ta armastust ja hoidis tema ligi. Nüüd sai ta puhata kõigest eelnevatest pingutustest ja tormamistest ning tunda kergendust.

Erilist rõõmu pakkus talle luuletuste loomine Jehoova auks. Iga külaline, ka Auguste Meier ja ema kallis Oskar, pidi alatasa tema luuletusi kirja panema.

Külaliste seas oli ka kalleid vendi, kellele ema elu lõpuni tänulik oli. Willi (Wilhelm) Scheider¹² oli üks neist. Ta kirjutas kord emale: „Kuidas küll Jehoova sind armastab, kui ta arvas sind nii ränka katsumust väärt olevat!“ Need sõnad olid otsekui palsam kibedale haavale. Teine selline mees oli William Güsten, keda ema veel aastaid kostitas. Onu Williamil oli legendaarne isu, suurem kui meie pere viiel kokku. Meile kõigile meeldis ta väga. Ta oli kui üks meie perest.

Lõpuks oli mu vanematel suur rõõm leida Zoppotist homöopaat dr Gums. Tema leidis, et häda põhjus on sarvkestapõletik koos organismi täieliku kurnatusega. Eeskätt oli põhjuseks kohutav pinge sõidust isa mootorratta külgkorvis tuules ja jäise ilmaga. Arst ütles õigesti, et kogu ema keha tuleb taas elule turgutada. Ta ravis ema homöopaatia

12 Alates aastast 1928 Jehoova tunnistajate Poola harubüroo ülevaataja.

põhimõtetest lähtudes, kasutades mitmesuguseid vanne. Tänu neile ravivõtetele avastas ema ka enda jaoks homöopaatia meetodid.

Juhtuski suur ime: loor, mis kord oli nihkunud ta silme ette, haihtus pikkamisi. Olgugi et arimid jäid ja ta suurte siniste silmade ilu oli tuhmunud, sai ema taas nägijaks! On raske ette kujutada, mida see vaimsusele keskendunud inimesele tähendas: suuta taas lugeda ja Jumala sõna uurida. Noil aegadel võis vaid unistada imeliselt arenenud tehnoloogiast, mis nüüd aitab nii mõnelgi nägemise tagasi saada.

Rõõm teisest lapsest

Kuidas küll need kaks rõõmustasid, kui nad aastal 1925 oma teist last ootasid. Kuigi paistis, et see juhtus liiga ruttu pärast tõsist haigust, valdas neid sügav tänumeel looja vastu. Kunagi pole kaks inimest oodanud nii suure igatsusega seda oma armastuse tõendit. Ilmselt kandus rõõm üle ka sellesse uude elusse. Ikka ja jälle seisid nad teineteise embuses väikese nelja sambaga voodikese ees. Juba enne, kui laps sündis, pühendasid nad ta kõige loojale Jehoova Jumalale.

Mu õde Ruth, nende esiklaps, ei sündinud nende endi kodus. Siis elasid nad veel mu ema vanemate juures, mis polnud sugugi alati kerge. Tütrel uus usk seadis vanaema esialgu keerulisse olukorda. Alles siis, kui reieluumurd sundis teda mitmeks kuuks voodisse jääma, avanes talle võimalus lugeda, mõtiskleda ja arutleda. Ta jõudis veendumusele, et tütar on täitsa õigel teel. Esimene jalutuskäik karkudel viis teda kirikusse, kus ta teatas oma väljaastumisest.

*Hermine isa Oskar
Koschmieder koos 2-aastase
Hermiga*

Minu ilmaletulek 13. novembril 1925 oleks emale äärepealt elu maksnud. Sünnitus oli äärmiselt raske. Emal kaotas palju verd, kuid õnneks sai ta abi väga healt arstilt. Verekaotuse tõttu oli emal äärmiselt nõrk ja näis, et ta teeb oma viimaseid hingetõmbeid. Mõõdusid kohutavad tunnid, mil vaheldusid lootus ja meeleheide, nii et mõnel hetkel mõtles Oskar juba hüvastijätmisele oma noore naisega. Nõrgalt kostus emani kalli kaasa kibe hüüd „Mu kallis Friedake, ära jäta mind maha! Ma vajan sind nii väga!“.

Kas surma lävele astunud inimest saab miski tagasi tuua? Emal paranemine oli väga vaevaline, kuid pikkamisi ta jõud taastus. Selle-gipooldest õnnestus tal mind pikka aega rinnaga toita. Varsti pärast toibumist luuletas ta:

*Nüüd armastusest laulan ma Jehoovale,
et väljendada oma tänumeelt.
Ma vajaks selleks tervet igavikku,
sest liiga lühike on maine tee.*

Sellised omadused nagu usk, rõõm ja ka tänulikkus looja vastu sain ma juba hällist otsekui emapiimaga kaasa. Vahetevahel ütlesid mu vanemad: „Kui me midagi ette võtame, edeneb see kas heas või halvas suunas. Kui me midagi ette ei võta, ei tulene sellest ei seda ega teist.“ Neid eelmainitud kolme omadust olen ma ikka püüdnud teadlikult kasvatada. Olen alati üritanud olla plaastriks nii paljude inimeste haavadele. See rõõvib mult palju jõudu ja kulutab närve, ent teeb mind ka õnnelikuks. Mul on siiski kurb mõelda, et paljudele noortele pole see mõte meeltemööda. Neid võib ajada naerma salm, mille ma kord ühes mägionnikeses kirja panin:

*Kes läbi pisarate naerab,
On sisemuses tugev hing.
Ta oma seesmist kurbust varjab
ja õnnelikuks teeb nii mind kui sind.*

Võib-olla ei sobi see mõte praegusesse enesekeskmesse ajastusse, kus igaüks peab silmas vaid omaenda õnne. Selle taustal võib minu

vaade paista väga vanamoodsana, ent mina usun, et egoism teeb vaeseks, mitte rikkaks.

Aastal 1927, varsti pärast minu sündi, kolisid vanemad korterisse, mille juurde kuulus ka väga avarate nurgaakendega tööruum. Korter polnud eriti suur, kõigest neli tuba, ja kahjuks oli see üsna külm. Eriti on meeles 1929. aasta talv, mil oli raske jalga põrandale panna, ehkki meilgi olid selles kandis üldlevinud hiiglaslikud tellisahjud, mis tavalukorras andsid päris hästi sooja.

Olin veel üsna pisike, kui istusin korterini viivatel trepiastmetel ning tirisin meie kundesid tihtilugu seelikusabast, öeldes lapsekeeli: „Kuule, miljonid elavad inimesed ei sure kunagi.“ See silmapaistev jutlus, millest mu vanemad nagu ka kõik teisedki rääkisid, oli pealkirjaga „Miljonid praegu elavad ei sure kunagi“. Juba ainuüksi see mõte süstis minusse entusiasmi. See minu üllatav lapsekeelne ütlus kudedele andis mu vanematele võimaluse neile selgitada, mida ma tegelikult mõtlesin, ning asja lähemalt tutvustada.

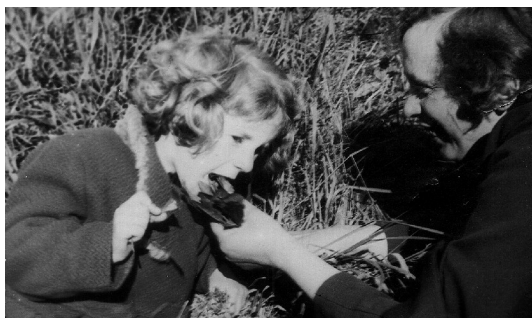
Üks varasemaid lapsepõlvemälestusi on imeline tunne, kui mul õnnestus kingapaelu kinni siduda. Tol ajal seoti laste kingi üldjuhul paeltega, mis ikka ja jälle peavalu valmistasid. See tegi mind üpris kurvaks. Kuigi ma polnud veel kolmeaastane, tahtsin ise sidumisega hakkama saada. Tänu isa armastusele ja kannatlikkusele oskasin seda lõpuks teha kiiresti ja kenasti. Tunnen suurt südamesoojust, kui meenutan pilti, kuidas me kahekesi trepiastmetel istume. Mul oli maailma kõige kallim ja parem isa, mida mõistavad küllap kõik, kes teda tundsid.

Lapseeas valdas mind ebanormaalne kooskõla- ja üksmeeleihalus. Rahutaotlus igas olukorras võib viia kompromissini, mis pole alati õige ja hea. Kui sain millegi eest karistada, tihkusin nutta: „Kõik on hästi, pole vaja enam nutta.“ Isa ei andnud mulle iial mitte ühtki lakku, ema käsi aga oli kiire tõusma. Kui asi oli klaaritud, mõtlesin juba tulevikule: „Ma ei soovi enam kunagi sellist riidu ega sellist südamevalu.“

Lõpuks tuli mul õppida, et ka minul kui lapsel võib elu olla täis muret ja valu. Kui olin viieaastane, olin kolm kuud raskekujulises difteerias, millele järgnes veelgi tõsisem haiguse tagasitulek. Zoppoti arst-homöopaat, kellesse ema pärast nägemise tagasisaamist väga uskus, külastas meid iga päev. Aeg oli raske, sest isal tuli sõita Sileesiasse oma ema matusele. Ema ütles alati, et olen tema käe all üles kasvanud, põhjustamata talle iial vaeva ega muret. Selles on mul küll alust kahelda.

Minu armas õde Christa

Minu noorem õde Christa sündis selles nurgakorteris aastal 1931. Esi-mestel eluaastatel oli ta armas laps, kes oli pealegi elav ja terve kui purikas.

Ent olles vaid mõneaasta- *Õde Christa emaga, 1932*

ne, vajus ta äkitselt longu nagu lilleke. Arstiteadus ei olnud veel piisavalt arenenud, et kaaluda tema väga raske sündimise käigus saadud võimalikku selgroovigastust. Tegu võis olla ämmaemanda liiga karmide löökidega, kui Christa ise nutma ei hakanud ega elustunud. Ta vajus ema kogu tähelepanu ja hoolt ning meie kõigi armastust.

Ema rääkis tihti, et oli aeg, kui polnud veel isiklikku aruandlust isanda töö tegemise kohta, nii et saaks koostada üleilmset aruannet. Ent need, kes mõistsid oma ülesannet kuulutada sõnumit Jumala kuningriigist, tõid ohvreid suure entusiasmiga. Nende aardeks oli aruanne taevas. Kõige oma kurbade kogemuste kaudu mõistis ema, et tal tuleb nüüd kanda hoolt omaenda vaimse tugevuse eest. Ta pidi saama sina peale enda füüsiliste piirangutega. Kõigele vaatamata ei kustunud tema innukus ja entusiasm iial. Otse vastupidi, ta oli alati positiivne ja võitlejahingega, seda kuni 87 aastat kestnud elu lõpuni.

Mitmesuguseid lapseea mälestusi

Meie töökojaga nurgakorteris 20. aastate lõpupoole astus mu noorde ellu inimesi, kellest mälestus ei kustu eal. Eriti oli see nii usu-vendadega, kes olid meil sagedased külalised, ent meelde on jäänud veel teisigi.

Näiteks mäletan hästi härra Rinskit, isa poeselli. Ta hindas oma peremeest ja ka isa oli temaga väga rahul, sest ta oli lahke ja töökas mees. Vahetevahel käisin väikses toidupoes, et tuua talle pudel õlut. Selle käigus sain poest kenalt proua Göringilt kompveki. Kord, kui ihkasin nii väga seda maiust saada, tõin härra Rinskile pudeli, ilma et ta oleks seda palunud. Härra Rinskil oli raske õllest ära öelda, seega ei tundnud rõõmu mitte ainult mina oma kompvekist. Ta nägi mind läbi ja soovitas mul seda mitte enam teha. Küll on hea, et ema sellest midagi teada ei saanud!

Isa rääkis härra Rinskile paljutki meie usust, kuid tema seda ei uskunud. Siiski andis ta kõik kuuldu edasi oma pereliikmetele, nii et toimus midagi toredat, millest räägib piiblisalm „Viska oma leib vee peale ja sa leiad selle päevade möödudes taas“.

Olles aastal 1996 Danzigis dokumentaalfilmi „Ärge kartke!“ võtetel, kohtusin tema vennatütre Leniga. Olin juba mõned aastad varem Leniga ühenduses olnud, kui Saksamaalt Poolasse pakke saadeti. Siis ma ei teadnud, et ta neiupõlvenimi oli Rinski. Sopotis pargis jalutades ja mõnuses õhkkonnas teineteisega lähemalt tutvudes jutustas ta mulle loo, mis puudutas mu südant sügavalt.

Aastal 1945 okupeerisid venelased maa ja kehtestasid uue korra. Vägistamised olid igapäevane nähtus. Leni oli valmis pigem lõõmavasse majja sööstma kui saama vene sõdurijõugu poolt vägistatud. Häтта sattunult hüüdis ta hirmunult nimepidi appi Jumalat, kelle kohta tema onu peremees nii palju toredat oli rääkinud. Ja juhtuski ime. Üks asiaadivälimusega sõdur nägi neiu valmisolekut oma vooruslikkuse eest pigem surra ning astus ta kaitseks välja, nii et Leni pääses.

Sestpeale hakkas ta otsima inimesi, kes teenivad Jumalat, kelle nime ta hädas appi oli hüüdnud, ja ta leidiski nad. Nende seast leidis ta endale ka abikaasa, kellega ta ustava Jehoova tunnistajana on üle poole sajandi koos elanud. Neil on suur pere lapsi ja lapselapsi.

Üks omamoodi mees oli onu Erich, kelle kohta öeldi „lihvimata teemant“. Sellegipoolest olin ma lapsena temasse kiindunud. Ta oli mu vanemate sõber, kuid tal oli probleeme alkoholiga. Kuigi ta armastas Jehoovat, eelistas ta kosutavale vaimsele toidule piiritusjooke. Muidugi tekitas see probleeme, mis ka meie kodus käsitlemist leidsid. Onu Erichil oli (tol ajal haruldane) suur auto, avar remonditöökoda ja kõmav hää. Viimast läks vaja tohutu müra tõttu ta töökojas. Tema uhkeldavate maneeride taga oli varjus pehme ja avar süda. Mina sain ta soosikuks ehk põhjusel, et ka tema tütar Else oli sündinud peaaegu samal ajal. Kahjuks polnud Else sündinud nii õnnelikkude perekonda kui minu oma ning ta vanemate abielu oli probleemiderohke.

Noil päevil oli töötus väga suur. Mäletan hästi pikki järjekordi töötukassa juures, et, nagu öeldi, „templit saada“. Kui mul tuli end koolis õppimiseks arvele võtta, sõnasin onu Erichile: „Mina esimese koolipäeva kommituut¹³ ei saa. Me oleme vaesed inimesed.“ See oli ema soov, et ma ei saaks tuutut nende pärast, kes seda tol päeval endale lubada ei võinud ning oleksid pidanud kurvastama. Rääkisin sellest onule üpris uhkelt ja veendunult ning panin vaikimise märgiks sõrme suule. Riietatud oma kõige uhkemasse kleidikesse, jalas läikivad kingad, juuksed kenas hobusesabasoengus, oli mu välimus kõike muud kui vaene. Onu Erich müristas naerda ja sõnas: „Hästi, hästi. Võtan nüüd selle vaese printsessi pildile üles.“

Ta üllatas mind pärast kooli hiigelsuure tuutuga, mis oli pilgeni täis kõige paremaid kompvekke. Samasuguse tuutu sai tema Elseke. Loomulikult oli ka mu vanematel mulle kodus tuutu varuks, ent selle

13 Viide saksa tavale anda lastele esimesel koolipäeval ülisuur kartongist kommituutu, *zuckertüte*.

sisuks olid tervislikud troopilised puuviljad, mis Danzigi vabalinnas olid kõrge tollimaksu pärast iseäranis kallid. Teadagi polnud onu Erichi kompvekid emale meelt mööda, kuid onu kõmava hääle vastu ei saanud temagi.

Onu Erichile ja isale oli malemäng lausa igapäevane asi. Mängu kaotaja pidi alati loovutama ühe hõbemündi. Lõunaajal katkestas isa töö, et koogiga maiustada. Münt peos, tõttasin pagarikotta. Tol ajal piisas selles mündist kandikutäieks hõrgutavalt lõhnavateks kookideks. Jälgisin alatihti, kuidas need kaks malet mängivad. Kord palusin onu Erichit, et ta minuga malet mängiks. Ta hakkas mu soovi peale suure häälega naerma. Et ta aga lapsi armastas, kostis ta: „Hästi, hakkame pihta, sa lollike.“ Kuid siis ta enam ei naernud. Teadagi olin varsti kaotusseisus, aga siiski mitte kolme käiguga.

Ma ei mänginud malet ei siis ega mängi ka nüüd kuigi hästi. Tõsi-se mängija silmis pole mul suurt kaalu. Ent minu pöörane mängustiil on vähemalt neljal korral tõsiste maletajate tähelepanu köitnud. Üks kord toimus see Kissingeni kuurordi suures saalis rohkearvulise vaatajaskonna ees. Teine kord oli see puhkuse ajal mägedes ühe sünge olemisega maletaja vastu, kes nende tundide jooksul küllap vist kõik klassikalised partiid mängu võttis. Kolmas kord leidis see aset suures tervisespaas, kus ma, tõstnud šampanjaga tuju, mängisin õuemalet, suur summ rahvast ümber. Olles kõrgendatud meeleolus, vadistasin pidevalt kas endamisi või sõber Erni Splinteriga, mis oli juba iseenesest täielik fopaa. Malet mängides peab inimene olema vait ja keskendunud, mina aga ajasin ümberseisjad oma lobisemiste ja arupidamistega naerma. Niisiis polnud ma ei vait ega keskendunud – kuid ma võitsin! Nõnda nagu teised, ei suutnud ka see mees kaotust taluda. Mis puutub maletamisse, siis kaotamine sellisele tobukesele paljude pealtvaatajate ees ajab tõepoolest harja punaseks. Tõesti, nõrku ei tohi alahinnata!

Mis puutub onu Erichisse, on mul rõõm öelda, et ta leidis oma õnne teisest abielust. Anni, tema teine naine, toetas teda vapralt läbi

elu. Erichi surma järel 80. aastatel Põhja-Saksamaal oli ta Erichi vaimsete vendade tähelepanust ja toetusest sügavalt liigutatud. Nad olid ikka armastavalt ta kõrval. Lõpuks sai ka Annist Jehoova tunnistaja, mis rõõmustas Erichi USA-s elavat tütart Elset väga. Kujunes nii, et Annist sai tema ema, õde ja sõbranna. Onu Erich oli kohe pärast sõda Elsel Minnesotas külas käinud. Vestelnud isaga pikalt ja laialt, veendus ka Else isa ilmavaate õigsuses. Kohe asus ta innukalt selle usu nimel tegutsema. Erichi lesk Anni on ikka veel nooruslik ja pendeldab pidevalt üle ookeani (ma küll ei tea, kas ka nüüd veel). Igal juhul viibib ta rohkem oma „tütre“ juures USA-s kui vanal heal Saksamaal.

Härra Reiwerist on mul varasemast ajast vaid ähmaseid mälestusi, kuid hiljem oli tal meie elus tähelepanuväärne roll. Ta oli ametilt detektiiv. Kord, kui lõhuti meie suur vaateaken ja varastati hulk esemeid, tuli tema asja uurima. Mu isa ausus jättis talle sügava mulje. Kui varastatud asjad leiti, pani ta tähele, et isa ütlused olid olnud igati õiged. Peagi sai isast talle otsekui sõber. Paljude aastate jooksul tuli ta ikka ja jälle, et lasta teha endale tellimuse järgi jalanõusid. Hiljem said mu vanemad aru, miks meid varem polnud arreteeritud. Kõik see toimus siis, kui asjasse polnud veel sekkunud Berliini gestaapo.

Viieaastaselt tabas mind vapustus. Mu kallil emal, kes tollal oli 33-aastane, oli tavaks oma mustad säbrulised juuksed kõvasse krunni keerata. Ja siis ootamatult seisis mu ees hoopis teistsugune naine oma moodsalt elegantse lühikese lokkis soenguga. Nutsin kõvasti ja lohutamatu. Lõpuks kogelesin nuuksudes: „Mina tahaksin ka nii ilus olla.“ Mu väike maailm oli täiesti segi paisatud, sest tavapäraselt polnud kiivus mul lapsepõlves probleemiks.

Mulle meeldis vaadata, kuidas ema naasis turult suure värvikirevat kraami täis korviga. Maanaised pakkusid Danzig-Werderis värsket kaupa tihtilugu oma väikestest paatidest, mis kõikusid Mottlau jõe lainetel pika silla lähedal. Kogu selle ema korvi värvimängu krooniks oli säravkollane võikantsakas, mis oli keeratud hiigelsuure värsketu-

merohelise lehe sisse. Või maksis vaid mõni penn – „Dittchen“, nagu Danzigi rahvas ütles. Hiljem tõdeti tihti ettevaatlikult, kuid paha-meelega: “Jah, Hitler on meid tõesti vabastanud – vabastanud võist, peekonist ja munadest.”

Majanduslikult läks meil Danzigi vabalinnas hästi, ent paraku hakkas siin natsivaim kohe algusest peale lõõmama. Praegu olen tänu nii mõnelegi vestlusele hakanud mõistma, et üldine olukord Reichi koolides polnudki nii terav kui meie vabalinnas. Kummastav, et natsionalism jõuab oma äärmustesse just sulusaladel.

Ema tõi turult äsjatapetud kalkuneid või hanesid. Enamasti olid need hiigelsuured, mitte vähem kui 9–10 kilo, nii et üldiselt jätkus sellest üsna mitmeks päevaks, kuid harva juhtus me suure laua ümber istuma vaid meie pere üksi. Linnud küpsetati söega kuumaks köetud ahjus hõrgutavalt pruuniks ja krõbedaks. Sellega käis kaasas suur pott punast kapsast. Isale ei meeldinud, et lind õuntega täideti, küll aga nautis ta selle juurde käivat õunakastet ja punasesõstra tarrendit. Ida-Preisimaalt pärit ema oli lausa külalislahkuse kehastus, kuigi ise käis ta harva külas – kõik pidid tema poole tulema. Praegu mõtlen, mida küll võis isa sellest arvata, oli ta ju kokkuhoidlik sileeslane.

Isa hapendatud tillikurgid olid tõeline delikatess ja samuti ta hapukapsas (Sauerkraut) oli kõrgest klassist. Mul tuli oma hoolega puh-taks küüritud jalgadega seda sõtkuda. Talvel valmistas isa martsipani väikesest osast tuhksuhkrust ja suurest osast pähklitest. Ta lubas mul sõtkumises kaasa lüüa ja see oli mulle väga meeltnööda. Martsipanimass, mis oli pandud kahe tellise vahele, peal tagurpidi keeratud spiraalpliit, pidi küpsema kuldpruuniks. Leiba küpsetasid ema ja ka vanaema tavaliselt ise. Talveajal valmistasid ema ja isa üheskoos kõrge kuhila pärmipannkooke. Meie majas oli alati midagi teoksil ja praegu tundub see kõik mulle mälestuste paradiisina.

Isa tegi päris head veini. Keldris oli tore vaadata, kuidas destilleerimisnõudes eri sorti veinid lõbusalt mulksuvad. Suurtes pallikujulistest destilleerimisnõudes oli küpsemas punasesõstra ja kibuvit-

savein, väikestes muud puuviljaveinid. Lisaks sellele, et vein maitstes võrratult (minul lubati seda vaid veidi limpsida), oli see klaasides sädelev jook õhtulaua ehteks. Üks veini pudelitesse villimise päev on mul alatiseks meeles. Mul tuli abiks olla, kuigi ma tahtsin kangesti uisutama minna. Minu ülesandeks oli klaastuubist ikka ja jälle õhku välja imeda, et vein saaks voolama hakata. Isa oli väga hõivatud ega pannud tähele, kui põhjalikult ma oma tööd tegin. Lõpuks, kui asi tehtud sai, haarasin oma uisud ja tuiskasin minema. Õnneks keegi nägi mind ja hõikas: „Too tüdruk tagasi, ta on ju purjus!“ See polnud päris tõsi. Ma ei tundnud end halvasti ega olnud oimetu. Siiski pandi mind mu tipsutanud olekus voodisse ja mina mõtlesin, kas see siis ongi tasu mu tubli töö eest.

Meie vannituba oli tihtilugu hõivatud, sest isa kasutas seda pimi-kuna, ilma et oleks vajanud fotolaboratooriumi. Fotode printimine ja suurendamine kuulus ta hobide hulka. Ta oli veel üsna nooruke, kui valmistas sigarikarbist oma esimese fotokaamera. Aastal 1919 tegi ta foto oma kihlusest Hela poolsaare liivaluidetel, kasutades taimerit. Kahju, et kõik fotod ja albumid hävisid 1945. aasta tulekahjus. Mu õel Ruthil õnnestus päästa vaid vähene.

Minu varastel lapsepõlveaastatel võis alatasa leida meie töökojas istumast nahakaupmehi lootuses, et isa neile tellimuse esitab. Üks neist oli lahke, sõbralik heledapäine juut, kes mulle väga meeldis, ja ka mina meeldisin talle. Tahaksin nii väga uskuda, et tal õnnestus õigel ajal emigreeruda.

Kui mul praegusajal on mõne lapsega väga soojad sõprussuhted ja ma ütlen ta vanematele, et peagi on need möödas, ei pruugi see alati nii minna. Mina mõtlen ikka veel suure südamesoojusega sellele mehele, kel oli mu vanematega pikki ja sügavaid keskustelusi.

Ema armastas laulda. Juba protestandi kirikus laulis ta entusiastlikult:

*Jehoova, oo, sull' ihkan laulda,
teist sellist jumalat kust leida võiks?*

Ta ei laulnud eriti kenasti, küll aga selgelt ja kogu südamest. Juba varastel eluaastatel sai mulle ta lauludest selgeks palju kauneid mõtteid, mis talletusid mu südamesse. Kahjuks saabus aeg, mil ema enam ei laulnud ja isa enam ei naernud. Sellegipoolest ihkasid nad kuulda minu laulu ja naeru, kuigi ka minul enam selleks tahtmist polnud. Nad küsisid otse: „Mis sinuga lahti on?“ Kuna see tekitas minus ebamugavustunnet, õppisin kiiresti varjama oma süngeid mõtteid ja tujusid.

Mu vanematele saabusid rõõmutud ajad kuskil aastal 1933 või 1934. Ma ei teadnud nende probleemidest midagi, kuid nägin nende nägusid, nägin, et mootorratas müüdi ära, nägin, et töölised lasti töölt lahti ning et lõpuks pidime mujale kolima. Isal olid aktsiad pangas, mis läks pankrotti, nii et ta kaotas kogu oma raha. Siiski oli meie ära-kolimise põhjus pigem poliitilist laadi. Nad mõistsid selgelt „pruuni ohtu“ ja seda, et meie nurgatöökoda ei saa uutel diktaatoritel tähelepanuta jääda. Kolisime lähedalasuvasse korterisse, mis oli palju ruumikam ja kus töökoda polnud esil, jäädes pigem märkamatuks. Seal polnud gestaapol kerge meil silma peal hoida, sest inimesi muudkui tuli ja läks. Ent nurgatöökoja (meie endise elupaiga) aknale jättis isa ajakirja „Kuldne Aeg“ reklaamplakati, millel kujutati meest, käed sirutatud päikese poole. See püsis seal selge märgina kuni linna hävitamiseni aastal 1945.

Minu kooliaastad ja -vaheajad

Uus kool meeldis mulle hulga rohkem kui eelmine. Ruumid olid avaramad, valgemad ja sõbralikumad. Koolis oli parkümmend klasisiruumi, igas 30–40 õpilast. Õpetajaks oli härra Kunst, kes võitis kohe mu väikese südame. Isa oli talle meie usust rääkinud, kui ta tuli kooli, et taotleda mulle usuõpetuse tunnist vabastust. Soovisime alati, et kooli tuleks isa, mitte ema. Isa oskas võita südameid hõlpsamini kui ema, kes oma vankumatult otsese jutuga võis ärrituse esile kutsuda.

Härra Kunst suhtus minu religiooni mõistvalt ja oli seetõttu nõus, et ma ei osalenud paljude asjades, mida teised lapsed tundides tegid. Juba algusest peale tulin ma kooli tund aega hiljem kui teised – alles siis, kui usuõpetuse tund oli möödas. Teised lapsed olid minu peale teadagi kadedad, sest mina sain kauem magada. Kui klassil tuli härra Kunstiga hüvasti jätta, lubati mul talle viia suur ilus apelsin, mis kindlasti oleks mind rohkem rõõmustanud kui teda. Need puuviljad olid Danzigis väga haruldased kõrge tollimaksu pärast, nagu ma varem juba mainisin. Neid hoidsime söömiseks vaid mu õekesele Christale, ja me rõõmustasime, kui ta üldse midagi sõi.

Aastal 1934 ei läinud me puhkusele Zoppotisse, nagu tavapäraselt, vaid kaugesse Karthausi. Puhkus Zoppotis oleks mu vanematele liiga kulukas olnud, nüüd aga oli rahaga kitsas käes. Meid saadeti sinna neljakesi: mu õde Ruth koos ta sõbrannaga, mu õde Christa ja mina. Vanemad uskusid igati kiiduväärt soovitus, mis tuli Annalt, kes loomulikult oma kodukanti armastas.

See tol ajal erakordselt ilusa puutumatu loodusega kant oli tõesti meeldiv. Ent sealne põhjatu vaesus koos harjumatu lõhnade, madalate lagede ja suurte pühapiltidega ja Anna karmusega mõjus mu lapsetunnetele rusuvalt. Temal endal lapsi polnud, seepärast ei osanud ta lastega ümber käia. Tema hoolitsus meid ei rõõmustanud, kuid me tundsimme siiski kohustust kirjutada koju rõõmsaid kirju. Tore oli suvel mustikal käia. Korjasime neid kilode kaupa, mõtlemata sellele, kuidas neid kasutada. Olime metsas paljajalu, mida peeti meile tervislikuks. Vahel mõtlen tagasi vaadates, kuidas see küll nii läks, et ükski rästik meid ei hammustanud, kuigi neid oli seal palju. Siiski on mul veel üks selge ja kaunis suvemälestus: madalast majast vasakule jääval kallakul viis uks külmuumi, kus tehti võid. Põõsastesse ja rohtu kasvanud nõlval lõhnas päikeses ja kuumuses imeliselt aedliivatee.

Naasnud puhkuselt koju, tundsimme, nagu oleksime jõudnud paradiisi. Lisaks ootas meid ees suur üllatus: meie nutikas isa oli teinud

valmis raadio! Magamistoas voodi all oli tal aku, kõigis teistes tubades aga valjuhääldid. Olime vaimustuses, sest see oli hoopis midagi muud kui kuuldeklappidega kuulamine. Kord, kui üks vanamemm meil käis ja kuidagi koju ei saanud mindud, teatas isa valjuhääldi kaudu : „Tähelepanu, tähelepanu! Lähitundidel on oodata, et sajab maha seitse meetrit lund. Kõik, kes on veel mujal väljas, peaksid otsekohe koduteele asuma.“ Nüüd ei peatanud vaest memme enam miski, ka mitte ema kinnitus: „See on ju Oskar! Kas sa siis ta vingerpuse ei tea?“ Memm vastu: „Ei, ei, see on raadio, ja raadio ei valeta.“

Ei läinudki palju aega, kui raadio tõepoolest valepropagandat laiiali paiskas ning me panime tähele vanemate murelikku nägusid, kui nad uudiseid kuulasid. Olime õppinud nende ilmetest nii mõndaigi lugema.

NECTEMERE NEC TIMIDE („ei karda, ei kohku“) oli mu kodulinna Danzigi vapimoto. Kooli direktor ütles mulle kord: „Mu laps, sinu tegu on meie kodulinna moto vääriline.“ Seda lausus ta üht vaprat, kuid väheolulist tegu tunnustades. Mul polnud siis aimugi, kui ränga proovi need omadused mõni aasta hiljem läbi pidid tegema.

2. Algavad rasked ajad

JÄRSKU ilmusid kõikjale vormirõivad: pruunid, hallid ja mustad. Algas see Väikestest Tüdrukutest (Jungmädchen), seejärel tuli Saksa Tütarlaste Liit (BDM: Bund Deutcher Mädel) ja poistele Hitleri Noored (HJ: Hitlerjugend). Tihti tuli teisitimõtlejatest vanematel karta omaenda lapsi, kelle fanaatiline entusiasm võis viia selleni, et vanemad koonduslaagrisse saadeti. Kõik need lapsed olid ääretult uhked oma vormi üle.

Tol ajal valitsenud vaim kajastus ka igat värvi mundrites. SS (Schtzstaffel: „eliitvägi“) kandis musta vormi, millel pealumärk, ning vastutas ka koonduslaagrite eest. SA-d (Sturmabteilung: „rännakrühm“) oma pruunides mundrites võis tänavapildis kõige sagedamini näha. Peaaegu kõik Saksamaa mehed pandi mundrisse – ühed kiristasid hambaid, teised olid täis entusiasmi. Korraldati marsse, kus nad pigem röökisid kui laulsid: „Surm juutidele!“

Kui selline rühm tänaval mööda juhtus marssima, nõuti, et kõik jääksid seisma, pööraksid näoga marssijate poole ning paremat kätt välja sirutades neile saluteeriks. Häda sellele, kes kätt välja ei sirutanud! Sel või mõnel muul taolisel põhjusel lõppes nii mõnegi tee koonduslaagris. Kohe, kui kuulsin või ka kahtlustasin sellist rühma lähenemas, andsin päkkadele valu. Sain selles üpris vilunuks. Mina, pisike olevus, süda tulvil armastust Jumala vastu, tundsin suurt hirmu. Kuna ma soovisin vaid Jumalale ustav olla, tuli mul iga päev pidada võitlust, et nende inimest ees mitte araks lüüa.

Mulle meeldis kool ja ma olin innukas õppija, kuid noil aastail andis tooni teine vaim. Mõnikord tuli mul teha end väikeseks, lausa nähtamatuks. Pidin õppima taluma põlgust, pilget, mõnitust, kurjust ja ebaõiglust. Need olid õelad rünnakud enesekindluse vastu, mis võis lõpuks täiesti kaduda. Tegu oli tõsise väljakutsega, sest lapsed

tavaliselt taotlevad tunnustust. See polnud pelgalt tervitus Hitlerile, vaid ka pühad, annetused, surve astuda Saksa Tütarlaste Liitu ja palju muud, mis tegi kooliskäimisest hirmu- ja õudusloo.

Tulemas oli 20. aprill 1935 – Hitleri sünnipäev. Juba mitu päeva varem algasid mul kõhukrambid, sest ma teadsin, et kogu kool tähistab seda päeva paraadide, kõnede, skandeerimise ja saluteerimisega. See oli äärmiselt ränk katsumus sellele, kes neis pidustustes kaasa ei löönud. Olin kõigest kümneaastane ja ülitundlik, seepärast kulus mul öösel tunde, et oma hirmud kontrolli alla saada. Siis aga torkas emale pähe suurepärase idee. Kuna mul oli nägemisega probleeme, viis ta mu just sel päeval silmaarsti juurde. Mul tuli täpselt aasta kanda neid koledaid prille. Arst oli öelnud midagi väga toredat: „Tulge aasta pärast tagasi.“

Seda me tegimegi rõõmuga. Olime tagasi täpselt 20. aprillil 1936, mistõttu pääsesin taas pidustustest! Meil tuli alati esitada põhjus, miks me seda või teist ei tee, seda ka õpetajatele, kes meisse hästi ja sõbralikult suhtusid. Niimoodi ei sattunud õpetaja teiste õpetajate või õpilaste silmis halba valgusse. Soovisime vältida arreteerimist ja perekonna lahutamist. Jumalasõna annab nõu olla ettevaatlikud kui maod ja vagurad kui tuvid. Kõik see oli üks lakkamatu tants sütel ja see röövis eriti nii tundlikult lapselt nagu mina kauneima aja – lapsepõlve.

Mu kallid õpetaja preili Kleist küsis kord, kui olin üheteistaastane, mida ma kodus loen. Ta teadis, et ma armastan väga raamatuid. Ma ei võinud talle rääkida keelatud piiblikirjandusest, seepärast ütlesin ausalt, et „Jörn Uhli“. See raamat oli tegelikult küll täiskasvanute lugemisvara, mistõttu ta päris: „Kas sa sellest üldse ka aru saad?“ Ta ei uskunud seda ja nõudis mult autori nime. Kostasid entusiastlikult: „Gustav Frenssen.“ Rohkem küsimusi õpetaja ei esitanud.

Sellest ajast peale olin tema lemmik. Mõnikord, kui ajalehtedes oli järjekordselt uudiseid Danzigi piibliuurijate arreteerimislainest, sosistas ta mulle kõrva: „Kas ka sinu vanemad on arreteeritud?“ Kui

ma vastuseks pead raputasin, ohkas ta sügavalt ja silitas õrnalt mu pead. Selliste hetkedega ta muidugi mõista võitis mu südame. Ma ei olnud enam kindel, kas ta ikka on nii suur rahvussotsialist, nagu ta väitis end olevat.

Mind ei vullanud hirmutunne mitte ainult kooli minnes, vaid ka sealt koju tulles, kui nägin näiteks meie maja ette pargitud autot. Tol ajal oli autosid üpris vähe, niisiis, mida võis ukse ees seisev auto tähendada? Kas taas on gestaapo meie korteris? Kas nad tahavad mu vanemad ära viia? Kas meid saadetakse parandusmajja?

Baierist tagasi (1935), Hermine keskel

Meie pool olid pidavalt läbiotsimised. Meie, lapsed, hoidsime end nurka, kui hulk süngeilmelisi mehi kogu korteri läbi tuhnisid, ilmutamata mitte millegi vastu lugupidamist. Mul on senini meeles kahe mehe nimed: härra Tuchel ja härra Teufel. Ma teadsin, et isa sai meie maja vastas asuvast postkontorist kaste kirjandusega ning püüdis neid minu eest varjata. Kummud isa voodi kõrval oli meile lastele absoluutne tabu, nii et meie väike Christa nuttis häälekalt, kui gestaapo kord selle sisu laiali puistas.

Hirm valdas igat mu keharakku. See sai kõigi meie pere laste lahutamatuks osaks. Mis saab, kui nad midagi leiavad, näiteks eelmise õhtu lugemisvara? Ikka ja jälle murdsime pead: „Kas nad viivad me vanemad meie juurest ära? Kuhu meie siis läheme?“ Iga kord tõmbus mu kõht neist mõtetest krampi, nii et tihtilugu pidin pärast oksendamada. Veel praegugi seda meenutades hakkab mul paha. Mida tunnevad vanemad, kui nad oma lastest ilma jäävad? Ja kuidas on lugu lastega, kes peavad oma kõige tundlikumatel aastatel kasvama kesk-

konnas, mis jäädavalt hävitab eluterve ja lähedase lapse-vanema suhte?

Ma ei suuda neid oma varase lapsepõlve üleelamisi unustada. Hingehaavad on liiga sügavad, kuigi pealispinda vaadates võib tunduda, et need on paranenud. Ühe üritusena tollest ajast meenub iga-aastane lapsevanemate õhtu suures kooli aulas. Rohkearvulise publiku hulgas olid koos minuga isa ja õde. Oleksime pidanud seda teadma! Lauldi Saksa riigihümni ja seejärel „Horst Wesseli laulu“¹⁴. Niisiis olime sunnitud lõputult läbi kadalipu jooksma. Olime kolmekesi kogu selle rahva keskel, ilma et oleskime kätt välja sirutanud või laulnud. Üks inimene oleks võinud veel märkamata jääda, ent meid oli kolm! Tundus, nagu kestaksid need kaks laulu lõputult. Mul olid jalad nõrgad ja ma pingutasin, et mitte kokku kukkuda. Isa soovis näha, kuidas ma sel õhtul laval näidendis pearollis esinen. Paraku oli ta rõõm täiesti rikutud. Ta ei tulnud enam mitte kunagi üritustele, kus saalis viibis sadu lapsevanemaid. Ema poleks nagunii tulnud.

Sel üritusel mängisid lapsed lugu Danzigi kalaturust. Meil olid fantastilised kostüümid koos seljaskantavate kalakorvidega. Kõik detailid olid hoolega välja toodud. Harjutasime kuude kaupa, kuni tantsud ja iga sõna olid viidud täiuseni. Esinejad pääsesid mitme nädala jooksul paljudest õppetundidest. Meie võimlemisõpetaja preili Wölk pani mind hiljem Danzigi linnateatrisse kirja, lootes, et saan balletis tööd. Ta ei arvestanud aga mu emaga ega pidanud temaga nõu. Armastav ema veenis mind sellest mõttest loobuma. Vähemalt isa oli see, kes mõistis, kui raske see mulle oli. Praegu olen selle eest neile mõlemale tänulik.

Kõik see tähendas ka keeldumist pakkumisest õppida keskkoolis ilma õppemaksuta. See võimalus anti vaid kahele õpilasele neljakümnest ja seda ajal, mil keskkoolis õppimine oli õpilase vanematele väga kulukas. Ent mitte see polnud meile takistuseks. Seda pakuti mulle veel kolmel korral, ja kuna ma ei teinud kompromissi, kujunes

14 Tuntud natsilaulu pealkiri ühe hukkunud rünnakrühmlase nime järgi

olukord mulle üsna ebameeldivaks. Oli ütlematagi selge, et ma neid pakkumisi vastu võtta ei saa, kuigi see tegi mind väga kurvaks.

Võimlemisse suhtusin ma suure vaimustusega. Näiteks korraldati spordipidu, milles osalesid kõik Danzigi koolid. Muidugi tähendas see hoolsat harjutamist. Kord toimus kooli suurel mänguväljakul kostüümiproov, milles kõik klassid osalesid. Mind valiti välja võimlemiskava esitama. Esimesed hetked täitsid mind uhkusega ja ma andsin endast parima. Tänu harjutamisele Zoppoti rannal olin väga liikuv. Mu selg oli ülipaindub, kuid ehk oleks olnud parem, kui isa oleks mulle vastu tagumikku laksu andnud, selle asemel et mind uhkusega pildistada, kui ma hüppeid tegin ja silda heitsin või ilma igasuge raskuseta kas seistes või lamades jala kaela taha painutasin. Zoppoti päikesesäras, tuul juukseis lehvimas, pakkus kõik see mulle ääretut lõbu.

Kui ma aga mänguväljaku proovilt lahkusin, teadsin juba, et sel peol ma ei osale. Ma kas olin haige või reisil või oli midagi muud mu vabastuskirjas näidatud. Mu õpetaja teadis tegelikku põhjust, nii et tal ei tulnud pead murda. Meie direktor Konizer teadis samuti põhjust, kuid ta pidas meist lugu ega soovinud meid kasvatusasutusse saata.

Teatrietendused, spordipeod ja kõik muud sedasorti üritused olid alati seotud riitustega, mis ülistasid meest nimega Hitler ja riiki. Me ei soovinud põhjustada lahkele direktorile ega kenadele õpetajatele raskusi. Kõik see tähendas igapäevast lõputut võitlust. Need olid väikesed võitlused, aga meiegi olime kõigest väikesed inimolendid, kes armastasid Jumalat ja soovisid olla talle kuulekad. Tegu polnud mehise julgel rinnal vastuastumisega. Nagu juba varem märkisin, oli see pigem „ettevaatlikud kui maod ja süütud kui tuvid“ taktika. Õppisime olema alandlikud, ja et saaks kõrvale hoida, õppisime, kuidas olla märkamatu. Kõigele tagasi mõeldes mõistan, et kaksteist aastat mu noorusest röövis sama pikka aega väldanud julmalt ebainimlik diktatuur, ehkki see ihkas kehtestada tuhandeaastase impeeriumi. Ent

isegi sel pagendusperioodil kogesin väikseid õnne- ja rõõmuhetki, millest püüdsin ammutada kõike, mis võimalik.

Mu kallis ema polnud kuigi sportlik. Ta oli saanud kibedaid kogemusi nii jääs kui vees. Olen tänulik, et see vastumeelsus meile üle ei kandunud. Otse vastupidi, ta pani peatselt tähele, et olen raamatukoi, ning õhutas mind liikuma värskes õhus. Ta koguni heegeldas mulle ülikoheva uisukostüümi, mis aga osutus liiga raskeks. Õnneks meie meisterrätsepast vanaema valmistas mulle uisukostüümi, mis mulle väga meeldis. See oli oliivroheline, üsna lühike ja laia seelikuosaga, ääristatud kena pruuni karusnahaga, ja sellega käis kaasas lustakas mütsike.

Kõlab uskumatuna, aga ma ei osanud uisutada. Tahtsin olla vaid uisuväljaku eesosas, mis tegelikult oli tenniseväljak. Teised kaks suurt väljakut olid alati rahvast täis ja seal oli pragusid, nagu mu õde väitis. Nuputasin välja, kuidas saada väljaku eesossa. Küsisin seda ühelt tüdrukult, kes kuulus uisuklubisse, jätsin aga mainimata, et ma ei oska üldse uisutada. Pahaaimamatult soovitas ta mul mainida ta nime, kui ostan hooajapileti. Maksin kogu talve eest ette, nii et sinna läks terve mu taskuraha.

Üsna pea komberdasin jääle. Üks nägus mees, pikk mastimänd, haaras mul turjast ja tahtis mind jäält minema saata, mina aga näitasin talle uhkusega hooajapiletit. Õnneks oli tal huumorisoont ning ta purskas naerma. Tal oli Danzigis tuntud sporditarvete pood ning ka treenerioskusi. Juba selsamal päeval õppisin üsna talutavalt uisutama. Ta oskas hajutada mu kukkumiskartuse, ehkki esimesel päeval ma rohkem kukkusin kui uisutasin. Tundsini end üsna vabalt ning ei läinud palju aega, kui uisutamisest sai mu suur kirm. Olin hiljem vaimustuses, kui see pikk mees palus mind, tähtsusetut purukest, paaris uisutama. Tema kindlal juhtimisel saime muusika saatel nii mõnegi toreda tantsutiiru teha.

Kord lasti minul, kes ma esinemist kartsin, esitada vaatajaskonna ees 3-minutine iluuisutamiskava. See tundus kestvate terve igaviku,

sest sel päeval oli jää eriti raske. Sain auhinnaks „Kuldse uisu“, mis kindlasti oli vaid kollavärviga kaetud, kuid ma olin selle üle väga uhke. Ükskord, kui jää oli eriti kõva, sain üht pöörast elementi proovides löögi vastu esihambaid. Ma ei saanud mitu päeva õieti süüa ega mäluda ning ma nägin kõvasti vaeva, et seda ema eest varjata.

Minust viis aastat vanem õde Ruth alustas küll uisutamist kaks aasta varem, aga ta tundis alalist kukkumishirmu ega suutnud end jääl vabaks lasta.

Väikesed päikesekiired kesk pimedust

Võtsime Ruthiga 45-minutise kodutee tavaliselt jalgsi ette. Kokkuhoiutud sõiduraha eest läksime südame värinal jäätisekohvikusse „Toskaana“. Need olid armsad hetked sel hullumeelsel ajal. Kodus küpsesid meie suure tellistest pliidi praeahjus õunad ja meid mähkis endasse talvine hubasus. Oma piiritu armastuse ja õrnusega hajutasid me imetoredad vanemad kõik need poliitilistest oludest tingitud hirmud.

Me ei jäänud jõulude ajal mitte millestki ilma. Esialgul pidasime seda püha puhta südamega, aga kui selgus selle paganlik päritolu, me seda enam ei pidanud. Olime õnnelikud ka ilma jõuluvanata ja jõulukuuseta ning kui see oli võimalik, saime muul ajal heldelt kinke. Me armastasime aasta ringi kogu südamest Jeesus Kristust kui valitsevat kuningat. Me ei näinud teda vaid kui beebit hällis või kui meest piinapostil suremas – me hoopis rõõmustasime tema kuninga-valitsuse ja töötatud kuningriigi üle.

Hoolimata väljastpoolt tulevatest raskustest oli mu nooruses tänu vanematele siiski ka päikesepaistet. Nad armastasid üksteist sügavalt ja sellel oli meile, lastele, suur mõju. Kindlasti oli ka neil raskusi ja probleeme, kuid meie neid ei märganud. Ma ei mäleta, et meid oleks rõhunud raske õhustik. Vanemad püüdsid alati hoida meeldivat atmosfääri ja see ehk aitaski meil kodust väljas olles seesmiselt tugevaks jääda.

Ema oli väga impulsiivne ning kui ta vahetevahel häält tõstis või tormakalt tegutses, piisas isal vaid öelda „kallis Friedake“ ja selles piisas. Kord tegi ema isale luuletuse: „Oma vigadega tegin ma sind, kallis Oskar, päris kurvaks. Ma tean, et andestad mulle, sest sa armastad mind südamest.“ Emal kirjutatakse alatasa luuletusi ning põimimiseks oskuslikult terveid kõnesid ja artikleid.

Kuus nädalat Baieris

Seniajani tean Seišelle, Maldiive või Havaid vaid turismibrošüüride kaudu, kuid need pole mulle kaugeltki nii köitvad kui Baier omal ajal. Mina, väike tüdruk, kes ma olin unistanud kõrgetest mägedest ja sügavatest orgudest, kristallselgetest järvedest ja õitemeres alpi aasadest, saingi seal poolteist kuud olla Natsi-Saksamaa laste evakuaatsiooniprogrammi raames.

Mu unelmad aga haihtusid, kui ühe Alam-Baieri külakese raudteajaamas loomakaupmehe naine mind suurest lastesummast välja valis, arvates, et võiksin olla tema Elsekesele sobivaks mängukaaslaseks. Hiljem ta pettus, kui sai teada, et olen noorem, kui välja paistan. Lisaks tuli välja, et olen tema silmis pagan, sest ma võõristasin püha vee pitsimist. Karjakaupmeestel oli tavaks raha kodus hoida, seepärast seati mulle üles lõkse, kontrollimaks mu usaldusväarsust. Kuna ma end ahvatleda ei lasknud, pidasid nad mind vähemalt ausaks väikeseks paganaks ja hakkasid mind lõpuks armastama. Minu koduigatsus oli aga ääretu, nii et olin need poolteist kuud sügavas meeleheites. Arukas ema kirjutab oma usu kohta häid pikki kirju, see aga vaid süvendas minus koduigatsust.

Oma kümnendal sünnipäeval jõudsin taas koju ja nägin meie suure söögilaua ümber istumas palju külalisi. Nad olid eksinud, kui ootasid üht kõhnunud ja koduigatsusest närvetunud lapsukest. Ent tänu heale kesvamärjukesele, mida käisin oma võõrustajaperlele otse õllekojast suure õlletoobriga toomas, olin kenakesti priske. Nüüd oli

aga mul jälle janu oma õllelaari järele. Meie kallid külalised olid šokis.

Nähes, kuidas ma mõlema käega oma pead kratsin, valdas külalisi õudus. Keegi teatas: „See on kindlasti närvidest. Ta on pikast reisist kurnatud.“ See oli tõepoolest pikk sõit kohalikus reisirongis. Meie, lapsed, üritasime öö läbi magama jääda, olles kõvadel puupinkidel kobaras. Sellises olukorras osutusid mu pikad patsid nendele „närvidele“ ideaalseteks püüdjateks. Lõppes see koosviibimine vannis tädi Toni Bollese raudsete käte haardes ja rohkes seebivahus. Mulle olid tuttavad need õrnad, kuid kindlad käed, mis tihti olid mu emale abiks olnud. Sain täidest kiiresti lahti ja ka mu pikad patsid jäid alles. Vaid mõni aasta hiljem sain nende vastikute tegelastega veelgi lähemalt tuttavaks. See oli kohutav kogemus, tõeline katsumus.

Veel nüüdki, kui näen televiisorist neid gigantseid paraade, kus hambuni relvastatult marsitakse ja hüпноosis rahvamassid oma jumalusele saluteerivad, teeb see mulle kohutavalt haiget. Mu noorusaja rõhuv tunne tuleb tagasi ning ma tajun taas haiglast hirmu. Koolis, eraelus ja ametlikus suhtluses oli Hitleri-tervitus normaalne asi, tegelikult kohustuslik. Märgistati igaüks, kes seda tseremooniat kaasa ei teinud. Juba ainuüksi sel põhjusel oli meil karta, et me kord okastraataia taha kaome. Oma esimese laksu vastu nägu sain, kui mulle kooli mänguväljakul õpetaja vastu tuli ja ma ei tervitanud teda sõnadega „Heil Hitler!“. Klassis olles õppisin end võimalikult nähtamatuks tegema. Sellele tagasi mõeldes on selge, et enamik õpetajaid otsustas silma kinni pigistada.

3. Õnnepäevad Zoppotis

Isegi noil rasketel aegadel tegid vanemad kõik, mis võimalik, et meie koolivaheajad oleksid toredad. Kustumatud mälestused neist muretutest päevadest Zoppotis (praegu: Sopotis) toovad nüüdki mu ellu päikesepaistet. Seni kui ma elan, olen selle eest oma vanematele üliväga tänulik.

Ema oli lausa tervisefanaatik. Kuigi õhk oli tol ajal Danzigis veel üsna puhas, ei pidanud ema seda meie jaoks piisavalt heaks. Ta tahtis, et me koolivaheaegadel hingaksime värsket õhku Zoppotis mere ääres, aga mitte Heubudes, samuti idüllilises paigas. Miks? Esiteks, me saime rentida kahte kena tuba armsatelt usuvendadelt ja -õdedelt. Korteriperenaine tädi Guste ja meie ema mõtlesid eeskätt me haprale õele Christale. Arvan, et teised üürilised, nagu dirigent Kämmerer või rikas juudipere oma põdura lapsega maksid tunduvalt rohkem.

Kuna olime sõbrad, saime üürida toad kogu suveks. Mõnikord käisime seal isegi koolis, ehkki Hitleri ajal oli see päris hirmus, sest olime autsaidrid kahes mõttes. Siiski olid hulludele aastatele eelnenud suved igas mõttes päikest täis. Minu mälestustes olid need unustamatult vahvad suved alati palavad ja tulvil lapselikke rõõme, näiteks hullamist rannal.

Tihti jooksime mööda jalakäijate silda lainemurdjani, mürasime seal ja hüppasime kolme ja viie meetri kõrguselt vette (ema ja isa keelasid meil hüpata kümnemeetrisest tornist). Et vetelpäästja meid kümnemeetrisest tornist hüppamast ei tabaks, pidime kiiresti kaldale ujuma. Mulle kui kõige pisemale tähendas see tõsist ponnistust, aga ma tulin alati asjast puhtalt välja. Olin alles üsna väike, kui mu ujumisostkust pealuud kujutava embleemiga tunnustati, mille üle ma tundsin uhkust, ehkki ma seda oma ujumistrikoole ei õmmelnud.

Küll me olime rõõmsad, kui isa nädalalõpuks või õhtuks pere juurde saabus. Ema temaga õhtul ujuma ei läinud, küll aga tegime seda meie, lapsed. Tulla soojast veest välja õhtujahedusse oli siiski päris ebameeldiv.

Minu noorpõlvesõber Gerhard

Kenas peres, kelle juures me Zoppotis elasime, oli kolm last, neist vanuselt teine oli Gerhard. Tema vanem õde oli Heti, kes mulle iseäranis meeldis, ja noorem õde Christel. Gerhard narris ja tüütas eriti just mind: peitis ära mu riided, kui ma veest välja tulin, ja tegi minu kulul igasugu nalja. Seetõttu oli mul raske teda uskuda, kui ta aastaid hiljem pihtis kallile onu Oskarile – oma isale –, et ta armastas mind. Pärast sõda süüdistas tema muserdatud õde mind venna surmas, öeldes, et kui ma poleks poisi lähenemiskatseid tagasi lükanud, poleks too Venemaal surma saanud. See nägus noormees jõudis leitnandi auastmeni, aga sõdis vales armees. Seevastu suure looja armees teenides ajendab meid kindlaks jääma armastus looja, mitte kellegi inimese vastu. On tõsi, et mõnikord võib armastatud inimene aidata meil sellisele teele astuda.

Gerhard sarnanes minuga ühes aspektis: me mõlemad armastasime maitsvat toitu. Sellest ajendatuna sai temast hiljem Danzigi uhke restorani „Bodenburg“ kokk. Lastena olid meil selged kõik trikid, et maitsvat toitu näpata. Ühel õhtul hiilisin vaikselt läbi kõigi tubade kolm trepiastet madalamale pimedasse kööki, et leida midagi suupärast. Ümbrus oli väga vaikne, ärevaks tegid mind vaid mu enda südamelöögid. Just siis, kui hakkasin midagi põske pistma, hüppas oma peidupaigast välja Gerhard. (Küllap ta nägi mu tulekut ja jooksis aia kaudu minust ette otse kööki.) Ehk oli just see episood põhjuseks, et ma alati väga kergesti ehmun. Ka Gerhard oli mu reaktsioonist ehmunud ja vandus, et ta enam mitte iial mitte kedagi ei ehmata.

Suvi, päike ja Zoppot

Hästi hooldatud randades oli liiv valge kui lumi. Tollal oli Läänemere vesi nii puhas ja selge, et seda oleks võinud lausa juua.

Oi, kuidas me armastasime ujuda kaldast kaugemal! Ilma et keegi täiskasvanu kaasas olnuks, sõudsime kaugele merele ja hüppasime paadist vette. Vesi kandis meid, nii et ujuda polnud tarviski. Meie all lainetas põhjatu sügavmust vesi, ülal aga kõrgus ääretu sinitaevas. See oli otsekui sukeldumine lõpmatusse – kirjeldamatu elamus! Ujumine, hullamine, ääretu vabadusetunne – ainuüksi see mälestus katab terve mu elu õnesäraga.

Kogu me elu kulges poolpaljana rannal. Olime pruunid kui šokolaad ja ujusime kui kalad. Tädi Guste, kolme lapse ema, oli lahkuse kehastus ise. Näen teda ikka veel hämaras köögis akna all istumas, et näha, kes tuleb. Ta oli meile kõigile emaks, alati valmis kuulama, mõistma, lohutama ja tuju tõstma. Tema süda oli sama suur kui ta ise.

Sanatooriumis toimus alati midagi huvitavat. Kohvikus oli õhtuti tants või etendus. Ka „Leuchtfontänes“ tantsiti või toimus midagi muud põnevat. Ihkasime pääseda kõike seda nägema ilma

Zoppoti kuurordihoone

Promenaad

Supelrand

piletita. Niisiis valisime raske üle aia ronimise ja silla all läbi vee kahlamise tee. Sellest moodusest sai uhkuse asi, sest kui oleksime piletiga sisse läinud, oleksid noored kalamehed meid põlgusega vaadanud. Olime alusriietenäi märjad, kuid vähemalt jäi alles me uhkus, kui pälvime neilt teenitud tunnustuse. Kartsin alati sel teel siseneda, sest oli pime ja jube. Räägiti, et vees võib olla nende laipu, kes olid kasiinos kõik maha mänginud ja siis enesetapu sooritanud.

Mitte alati ei valmistanud raudgematud rannamõnu rõõmu. Meenub selgelt üks paha juhtum, kui saime koos kahe belgia tüdrukuga ühe noore kaluri nõusse, et ta meile paati laenaks. Tahtsime sõuda taamal reidil ootava Inglise auriku juurde. Kui kaugel see täpselt oli, sellele me oma lapselikus

Rand

õhinas ei mõelnud. Sõudsimenagu kuutõbised oma ihaldusobjekti poole, lekkivast paadist pidevalt vett välja kühveldades. Läks mitu tundi, enne kui me täiesti kurnatult tagasi jõudsimen. Ema oli mind meeletult otsinud ja istus nüüd murest murtuna koos noore kaluriga rannal. Ta ei suutnud ei vihastuda ega mind nüpeldada. Sõnatu ja jõuetuna pöördus ta koju minema. Sõnu polnud vajagi, sest mu kahetsus oli niigi siiras.

Minu kaotatud paradiis

Kui ma kuus aastakümnet hiljem oma kaotatud paradiisi Zoppotisse naasin, ei suutnud ma uskuda oma silmi. Kui kogu Danzigi linn, kaasa arvatud meie elupaik, oli pommitamise läbi hävinud, siis siin Zoppotis Pargi tänaval oli peaaegu kõik endine. Siiski oli park nüüd metsistunud, meie maja maha jäetud ning kord nii uhked vastasmajad täiesti räämas. Sulgesin pisarast kipitavad silmad, et saaksin seda pilti unustada. Soovisin nii väga, et meeles püsiks lapse- ja nooruspõlve muretus ja helgus.

Seisin randa viiva kaaristu all liival, kus me lastena tihti päikest võtsime. Kõik mu mõtted olid koondunud sellesse punkti, sellele, mis oli juhtunud pärast seda, kui olin siin viimast korda. Seisin seal ja tahtsin nutta kadunud maagia pärast,

Danzigi panoraam. Pildil filmiprodutsent Fritz Poppenberg ja assistent Stefanie Krug

mida olin lootnud siit paigast taas leida, kuid mitte miski polnud enam endine. Oma hingevalus oleksin soovinud liikuda edasi-tagasi, silmad suletuna, nagu juudid Jeruusalemma Nutumüüri ääres. Lasin liival läbi sõrmede niriseda ja hoidsin pisaraid tagasi, sest nutmine vaid rebiks lahti haavu mu vaeses südames.

Kuigi kõik oli Zoppotis ja Danzigis mulle kuidagi võõraks jäänud, tundsin end kodusena oma kallite usukaaslaste keskel. Nii me tunneme end kus iganes maailmas. Ehkki ma poola keelt üldse ei oska, ühendas meid kui kristlasi omavaheline

Hermine Danzigis, 1994

armastus. Praegu on siin üle neljakümne Jehoova tunnistajate koguduse – kümme korda rohkem kui siis, mil mina siin elasin. Jah, seda hoolimata tõsiasjast, et pärast sõda kommunistliku režiimi ajal kiusati siin Jehoova tunnistajaid rängalt taga. Ka mu kallist tädi Gustet puudutas see tagakiusamine valusalt.

Reisisin Zoppotisse igatsusest muretu lapsepõlve järele ning ma tahaksin kunagi veel siia tulla. Siiski seda, mis on kadunud, tagasi ei saa – see tähendaks tahta võimatut.

Kui küsisime oma kallilt issilt kas või natukegi raha, alustas tema alati üht ja sama näitemängu. Tema moto oli: „Me oleme vaesed inimesed.“ Seepeale sekkus ärritunud ema. Mu õde võttis isa sõnu alati tõe pähe, valas vahel koguni pisaraid, seda ka täiskasvanuna. Mul oli tast kahju, kuigi ma ei mõistnud, miks ta nõnda reageerib. Mina olin pärinud isalt tema huumorimeele. Niisiis läksin mänguga kaasa, eriti veel täiskasvanueas. Iga kord, kui isa tahtis mind haneks tõmmata, tegin mina seda omakorda.

Kuna isa rõhutas alatasa oma sileesia kokkuhoidlikkust, ihkasin ise mõned mündid teenida. Paaril korral see mul õnnestuski. Meenub juhtum mingite ülirikaste spaakülaliste taltsutamatute lastega. Taheti, et ma mõni tund hoiaksin kahte minust pisut nooremat tüdrukut. Ent see lõppes täieliku katastroofiga: lapsed olid kui väikesed koletised. Nad tegid kõik, et minust lahti saada. Silmad pisarais, „esitasin lahkumisarve“, proua aga ei tahtnud mulle maksta punast krossigi. Olin maruvihane ja nutsin end tädi Guste õla najal tühjaks. Ta läks viivitamatult nagu kättemaksuingel kokkulepitud summa järele ning naasis võidukalt, käes minu vaevaga teenitud pennid. Ütlen ausalt, et mina küll poleks soovinud proua nahas olla, kui tädi Guste ta ette ilmus.

Kord teenisin päris head raha modellina. See aga oli erakordselt tüütu amet. Kõik see algas sellest, kui ma läksin õde Ruthiga kaasa akadeemiasse, kus ta maalitundides käis. Ühel korral soovisid seitsekaheksa kunstnikku meid portreemaali jaoks modellideks. Kannatasime paar tundi istuda ja saime oma raha. Järgmisest seansist otsustasime siiski loobuda. Ütlesin õele: „Pigem teen rasket tööd, kui istun veel ühe lõputu tunni.“ Istuda liikumatult, nii et mitte ükski meid ümbritseva drapeeritud sameti volt ei nihkuks kohalt – see oli mulle

liig! Mul oli kael mitu päeva valus, sest mul tuli hoida seda ebanormaalses asendis. Tol ajal olin sellise ameti jaoks liiga püsimatu.

Tundsin uhkust joonistuse üle, mille üks kunstnikest mulle andnud oli. See oli päris minu moodi, kuigi tegelikult ma nii kena polnud kui joonistusel. Isa muheles ja riputas selle vannitoa seinale, et saaks kallist tüdart tihti vaadata. Ema ütles, et see ongi pildile paras paik. Tema pidas kenaks vaid mu õde Ruthi. Tegelikult ta oligi silmapaistvalt ilus oma saleda graatsilise figuuriga. Mind armastati mu naerusu ja vallatult sooja pilgu pärast. Ju olid vanemad mulle rõõmu hälli kaasa pannud.

Teenisin igas kuus terve hõbemündi, kui viisin proua Luciele Scheffleri mööblivabrikusse iga päev lõunasöögi. Ema arvas oli, et peaksin seda tasuta tegema. Minu arvates läks ema oma halastustegevusega liiale, seda eriti proua Lucie puhul. Olgugi et proua Lucie tundis Piibli tõe vastu huvi, kartis ta tõsiseid samme ette võtta, sest oli kuulnud, et kõiki, kes Piiblit uurivad, vaenatakse.

Veidral kombel läks nii, et proua Lucie pidi mingi võrdlemisi tühise süüdistuse pärast istuma SDV¹⁵ valitsemisajal Bautzenis vangis. Tol ajal olid paljud Jehoova tunnistajad seal vangis, nii et ehk oli ta nendega kontaktis. Kindlasti mäletas ta meie peret, kes me olime Hitleri ajal valmis kõigiks katsumusteks. Ehk mäletas ta ka seda, kuidas me aastate eest olime Danzigis koos kuulunud grammofonimuusikat, näiteks Kienzli laulu „Evangelist“: „Õndsad on need, keda vaenatakse õiguse pärast.“ Kindlasti oli temal raskem Bautzenis vangis olla kui meil Jumala õiguse pärast kannatada. Hilisematel aastatel töötas proua Lucie kindlustuskompaniis „Allians“, kuid mulle oli ta midagi palju enam – emalik sõbranna.

15 Saksa Demokraatlik Vabariik, Ida-Saksamaa.

4. Kool ja töö

TEADAGI ei koosnenud mu noorusaeg vaid koolivaheaegadest. Siiski osutusid need jõuallikaks, et suudaksin taas saada hakkama kõigi oma koolihirmudega, samuti sellega, mida tulevik võib tuua. Sama palju kui mulle koolis käia meeldis, ma ka kartsin seda. Ma ei teadnud kunagi, milliseks päev kujuneb – kas pääsen ajupesust või konfliktist.

Pärast suhteliselt rahulikku perioodi mu lemmikõpetaja missis Kleisti ajal, sai seitsmendas klassis meie õpetajaks asedirektor härra Wetzling. See ülimalt imposantne aastates mees oli fanaatiline anti-semiit. Ma pole kindel, kas mitte ainuüksi selle pärast ta nats oli. Õpilased kasutasid tema judiviha igal võimalusel häbitult ära. Kui nad soovist ta tähelepanu teemalt kõrvale juhtida viskasid õhku näiliselt süütu märkuse, õnnestus see neil alati. Kuna ajalehed oli pööblit üles kihutavat häbiväärset judivastast propagandat täis, oli härra Wetzlingit kerge haneks tõmmata. Selline tähelepanu hajutamine tähendas reeglina seda, et kuni tunni lõpuni ei leidunud kohta mingile muule teemale või ülesandele.

Juba enne, kui kooliaasta preili Kleisti õpetajaks oleku ajal lõppes, soovis härra Wetzling oma uue kooliaasta õpilastega isiklikult tutvuda. Siin me nüüd istusime surutuna neisse vanamoodsatesse koolipinkidesse, tulvil hirmusegust liialdatud austust õpetaja vastu. Tolleaegsed õpetaja-õpilase suhted erinesid tänapäevastest märkimisväärselt. Bambuskepil oli ülimalt oluline roll ning küllap ei pääsenud ühega lapse käed sellest valulikust protseduurist. Mitte üksi lapsevanem ei esitanud õpetaja vastu süüdistust lastevastases julmuses. Õpetajaid pigem kardeti kui austati. Muidugi polnud kõik õpetajad sellised. Näiteks mu kallid preili Kleist jagas meile ka armastust ja hellust.

Saabus meie asedirektor. Valitses täielik vaikus. Oli tavapärane Hitleri-tervitus aeg. Mu süda tagus mulle pähe mõtet „Tee nii, et sind ei märgataks“. Ta vaatas uurivalt meid igapähe, lugedes järjest meie nimesid, ning peatus siis minu nime juures. Tema sõnad langesid kui kepihoobid ja panid mind üle keha värisema. Maine mu keelatud usust oli minust ette jõudnud. Härra Wetzling ei piirdunud vaid sellega, et kärkis mu peale nagu kõu – ta ähvardas ka panna mind kasvatusasutusse. Samuti karjus ta, et mu vanemad tuleks saata sinna, kus nad juba ammu peaksid olema. Olles üdini heitunud, ei suutnud ma enam pisaraid tagasi hoida.

Pärast seda olin vaid üks õnnetusehunnik. Ehkki lapsed võivad vahel julmad olla, tundsid klassikaaslased mulle siiralt kaasa ja lohusid mind vaheajal. Need, keda ta oli varem õpetanud, teadsid teda ja lausused: „Ega see Otto nii paha polegi. Tal on täna lihtsalt halb päev.“ Nende lohutussõnad andsid mulle uut jõudu. Harva, kui 13-aastane laps on piisavalt enesekindel, et tulla sellisest olukorrast välja nagu vaja. Nägin, kuidas nii mõnigi laps tegi päris kergel käel kompromissi, olgugi et oli saanud samasuguse kristliku kasvatusena nagu mina.

See soliidnes eas mees järgis saksa-preisi malli ja pani õpilased istuma vastavalt nende usinusele: parimad ette ja kehvemad taha. Mu kehva lähtepositsiooni pärast pani ta mind esialgu istuma viimasesse ritta. Aja jooksul aga hakkas minu vanamoodne kasvatus talle muljet avaldama. Ma ei protesteerinud kõigi ta ebaõiglaste tegude ja tigitsemiste üle, vaid jäin viisakaks ja lahkeks. Peagi tõi ta mu esiritta.

Siis aga jõudis kätte päev, kui küsiti: „Kes ei veel kuulu BDM-i?“¹⁶ Mõtlesin, et nüüd läheb asi tõsiseks. Sõbranna Else ja mina olime ainsad mittekuulujad. Kuna Else Wroblewski vanemad olid kommunistid, tabas õpetaja raev teda esimesena. „Aga Hermi?“ hüüdis keegi klassist otsekohe. „Tema peab astuma vabatahtlikult; teda sundida on mõttetu,“ mainis õpetaja, lisades midagi hindavat mu

16 Bund Deutscher Mädel – Saksa Tütarlaste Liit.

iseloomu kohta. Head enesetunnet see siiski mulle ei andnud. Mulle jäi alati mulje, et õpetaja pooldas mind vastu tahtmist, ja see pahandas teda. Kui ta allkirjastas ühe teise õpetaja valmis kirjutatud klassitunnistust, muutis ta mu koondhinnet „hea“, kirjutades oma väriseva käega „väga hea“. Mõtlen, kas polnud mitte tegemist armastuse-vihkamise suhtega, sest ta nimetas mind piibliusklikust poliitiliseks äbarikuks.

Minu viimane kooliaasta ja sõja algus

Koolis oli kaks kuuendat klassi, kaks seitsmendat klassi ja vaid üks kaheksas klass. Läksin edasi kaheksandasse klassi ja mu õpetajaks sai preili Dunkel. Nagu ma salajasest allikast teadsin, polnud ta natsionaalsotsialist. Nüüd nimetaksin teda mugandujaks, kuid mugandus ta äärmiselt ebameeldival moel.

Vastupidi preili Dunkelile eelistasin eksiteele sattunud asedirektorit Wetzlingit, kes oli vähemalt idealist. Ehk oli preili Dunkeli käitumine tingitud soovist vältida soovimatut tähelepanu. Pealegi elas ta oma onupojaga koos ja sellest räägiti tagaselja. Tol ajal oleks juba ainuüksi sellest piisanud, et pälvida range karistus. Aeg koos temaga oli kõike muud kui meeldiv. Ta kiusas mind nii kaalutletult, oskuslikult ja väiklaselt, et olin rõõmus, kui viimase kooliaasta läbi sain. Samal aastal algas Teine maailmasõda.

See kuupäev on mul elu lõpuni meeles – päev, mil maailm segi läks ning uputas inimesed verre ja pisaratesse. See päev oli 1. september 1939. Hommikul kell 5 kuulsime kahurimüra. Kust see tuli? Kust tuli see kummaline kõmin? Seda oli kuulda nii lähedalt, et pidime äärepealt oma vooditest välja kukkuma. Isa hüppas üles ja avas aknakatted. „Visake pikali! Visake pikali! Sõda on lahti!“ hüüdsid sõdurid otse meie akna all. Olime paugupealt virged. Ehkki aknakatted pidi alla laskma, tuli aknad lahti jätta. Mürsukillud võisid eestuppa lennata, seepärast tõmbusime tagatubadesse. Kardinal läksid puruks ja seinad tipiti täis väikesi auke.

Meie poola postkontori vastas asuv maja jäi täpselt tulejoonele. Ümbruskonna inimesed olid salamisi evakueeritud, kuid meie maja – tegelikult kolm maja ühise sissepääsuga – oli liiga silmatorkav, et salaja evakueeruda. Vaprad postiametnikud vabatahtlikult alla ei andnud. Nad võitlesid ja kaitsesid end kogu pika päeva. Kõigi kolme maja elanikud koos meie perega olid jäänud lõksu. Koolile ei saanud mõeldagi. Meie ema – hoolimata täbarast olukorrast praktiline nagu alati – otsustas moorida suure kantsaka liha ja pakkus seda läbi köögiakna näljastele.

Raadio kuulutas nüüd valjult, selgelt ja enesekindlalt, et alanud on sõda. Teise maailmasõja kurjakuulutav vari jäi püsima pikaks ajaks. Ma polnud veel neliteistki ega teadnud sõjast midagi, erinevalt oma vanematest, kes olid nooruses Esimese maailmasõja üle elanud. Peeti suurustlevaid kõnesid võidust ja Poola vaenlase lüüasaamisest. Raadio pasundas entusiastlikult, triumfeerivalt ja eufooriliselt. Hitleri meisterpropagandist Josef Göbbels pöördus korduvalt rahva poole. Hitler ise esines pika kõnega. Isa pidi raadio väga valjuks keerama, et õue kogunenud inimesed uudiseid kuuleks.

Olime lõksus kogu pika päeva. Vahepeal käis meist üle äikese-torm. Isa käis sageli eestois läbi aknakattepragude piilumas. Ühel korral naasis ta kahvatu ja mureliku ilmega, sest oli kuulnud kahte sõdurit rääkivat: „Siin nende eesakende taga elavad piibliuurijad.“ Vastus kõlas: „Lähme suitsetame nad välja.“ Siis nägi isa, mida see väljasuitsetamine tegelikult tähendab. Postkontor vallutati ja söestunud laibad kanti välja, meie akendest mööda. Isa tundis kandraamil lebava postkontori juhataja ära kingade järgi, mis olid tema valmistatud. Läbi aknakattepragude nägi ta, kui traagiliselt lõppes tanki kõrval seisva sõduri elu. Kõik see toimus vähem kui kahe meetri kaugusel aknast. Kogu päev oli kuulda tulistamist mitte ainult meie maja ees, vaid ka Westernplattelt.¹⁷

17 Ajalooline poolsaar Danzigi lähistel, kust algas Teine maailmasõda.

Alati, kui näidatakse Teise maailmasõja algust, ilmub meediapilti Westernplatte ja seda poolsaart tulistav aurik „Schleswig Holstein“. Mõnikord näidatakse ka lahingut poola postkontori pärast ning vaid hetkeks vilksatavad ka meie korteri aknad ja lisaks kõigele äikesetorm.

See sünge päev ennustas ette lõpmatuid õudusi nii Saksamaale kui ka kogu maailmale. Praegu kõrgub selles paigas imposantne monument mälestuseks poola postiametnike kindlameelsusest. Monumendi lähedusest otsisin asjatult maja, kus meie elasime, ja välu suurte kaunite vanade puudega, mille vahel Radaune jõe vulisev haru saekaatrit käigus hoidis. Seal, kus ma kord vees ujuvaid kalu vaatasin, polnud enam mingit vett. Koht oli pinnast täis aetud ja silutatud. Puud olid surnud, välu kadunud. Sõjahaavade kattedeks oli püstitatud inetu monument.

Seksuaalkasvatus, kohustuslik teenistusaasta ja esimene suudlus

Kui sain 14, oli kooliskäimisega lõpp. Nüüd algas elu tõsisem pool. Mul tuli läbida kohustuslik teenistusaasta (natsirežiimi ajal tütarlastele ette nähtud aasta üldkasulikku tööd), mis pidi mu äärepealt tapma. Ma tõesti ei liialda, sest tegelikult olin ma alles laps. Tol ajal oli sõna teismeline tundmatu ja igapäevasest kõnepruugist puudusid sõnad probleem, stress või seks. Mis asi see seks üleüldse oli?

Praegu tunnen piinlikkust, rääkides, kui naiivne ma kõige selle suhtes olin. Kuigi olin süütu ja naiivne, kogesin selles eas kiindumusi ja armumisi nii nagu noored tänapäevalgi. Kord võttis ema mu embusse ja ütles: „Vaata, armastus mehe ja naise vahel on midagi imeelist, kaunist, puhast ja üllast. Ära luba mitte millegagi seda imet hävitada, nagu näiteks tüdrukute salajuttudega. Ütle neile otse: „Minge ära! Te rikute mind.““

See oli mu ainus seksuaalkasvatus, erinevalt avatud, realistlikust ja kaitset pakuvast seksuaalkasvatusest, mida meie kristlikud noored tänapäeval saavad. Ka lapsevanemad suhtuvad sellesse praegu teismoodi kui minu noorusajal. Ma muidugi ei kavatsenudki kasutada neid ema pakutud sõnu. Ent kui kord olin kaasatud šokeerivasse vestlusse klassikaaslastega, lipsasid mul tahtmatult just need sõnad suust. Tagajärg oli see, et mu maine langes eakaaslaste hulgas, tütarlaste hulgas, kellega koos ma hiljem ühe kontoris töötasin. Emal oli hea meel, et talitasin ta soovitusel järgi. Mina aga polnud üldse rõõmus, sest see leidis aset minu kulul. Arvasin, et see polnud emast õiglane.

14-aastane Hermine

Siis aga sai suur kohver pakitud ja mind saadeti aastaks lihunikest sugulaste juurde Graudenzisse. Mul jooksis 15. eluaasta, nii et ema pidas vajalikuks rääkida mulle kõige tarvilikumatest elutõikadest, aga mitte midagi enam. Seda tegi ta väga mõistatuslikul moel. Sain pundi kokkuõmmeldud hügieenilisi sidemeid koos nõuandega kasutada neid nüüdsest alates iga nelja nädala järel. Need olid mu kohvris ettehoiatuseks. Ah siis nii on lood! See oligi kõik nõuandest, mida võis saada ajal, mil seksuaalkasvatus oli praktiliselt olematu. Vanusest hoolimata olin ikka veel laps, kes on üksi võõras paigas. Sugulased elasid garnisonilinnas, mis oli noorele tütarlapsele kõike muud kui ohutu paik. Selles linnas võis vaevast et kohata tüdrukut, kel polnud oma poissi, ja paljud abiellusid liiga noorelt.

Ühel kaunil kevadpäeval aastal 1940 oligi onu Franz mul raudteejaamas hobuvankriga vastas. Sain ta käest musimatsu, mis mulle ta suurte vuntside tõttu sugugi ei meeldinud, kuid õige pea võisin temas

näha huumorisoonega, lahket ja head meest. Olin nii rõõmus, kui tema või ta naine tädi Martha mind hellalt kohtlesid, sest tegelikult olin ma täiesti üks. Tädi Martha ja onu Franz ei teadnud suurt midagi sellest, mis majas toimus. Seal oli käsutamisõigus Paulal ja mina pidin ta sõna kuulama. Kuna tal oli tööd ülepeakaela, pahandas teda see, et tema juurde on veel ka sugulane saadetud. Paula rabas tõhusalt tööd teha, seepärast polnud tal lihunikukojas kerge tegutseda koos vilumatu plikaga. Positiivne külg oli see, et toit oli suurepärane mitte ainult lihast, vaid ka rikkalikust köögiviljavalikust tingituna.

Viisin end kurssi kõigi töödega majas ja köögis. Õppisin lehma lüpsma, maad harima, peete kõplama, kanu talitama ja tibusid kasvatama. Lisaks õppisin tohutuid pesukuhjasid pesema ja õhtuti lihakar-nis suurt puidust letti traatharjaga küürima. Õppisin isegi hobuvankrit juhtima. Üks asi, mida ma ei õppinud, oli tapamajas vere kogumine. Seda onu Franz koos oma abilistega mind tegema panna ei suutnud. Jooksin minema ja mõnikord nägin öösel õudusunenägu tapapakul väänlevast vasikast. Töötasin hilisõhtuni ja kuigi soovisin Piiblit lugeda, vajusin kohe sügavasse unne. Ma ei kuulnud isegi seda, kuidas hiired üle toa vudisid.

Õnnetuseks pidin pealt nägema Paula toimetamisi suitsutamishoones. Aga mis mul üle jäi? Kuna ta polnud enam oma esimeses nooruses ega ka mitte teab mis kena, ostis ta oma armukeste poolehoidu hõrgutavate vorstide ja sinkidega. See oli aeg, mil toitu oli väga raske saada ja kaardinormid rangelt piiratud. Eriti kannatas toidupuu-duse all poolakeelne elanikkond, mistõttu eeskätt just nende mehi langes Paula peibutiste ohvriks. Mu sugulased poola keelt suurt ei osanud, teadsid vaid kauplemiseks hädapärast. Kahtlemata lõikasid poolakad kasu onu Franz'i ebaseaduslikust lihunikutööst ning varjatult tegi seda ka Paula. Võib-olla onu Franz ei märganudki, kui palju kraami Paula pihta pani – võib-olla ei tahtnudki märgata? Üks asi oli aga kindel: minu kohalolek häiris Paulat. Ta kartis, et lähen ta peale kaebama. Ent täielik kurnatus ja kibe koduigatsus röövis mult kogu mu tähelepanu.

Graudenzis oli neli lihunikku: Giese, Selle ja kaks Kühnbaumi. Kõik nad olid miskit kaudu mu ema ja vanaema sugulased – minu tädid ja onud. Üks neist oli tädi Emma poeg Günther. Ta oli imposantne tõeline lihunikukuju oma õitsva äri ja perega. Õpipoisiajal elas ta onu Franzi pool toas, kus hiljem mina olin. Sellest johtuvalt mõistis ta mu tundeid ja kohtles mind eriti lahkelt.

Ühel pühapäeval viis Günther mind Courbiere kindluse kanti jalutama. Õnnetuseks lõppes see jalutuskäik ühe supernatsidest pere pool, kes elas hiiglaslikus kindlusemoodi villas. Olin täiesti nõrдинud: siin olid kogu maailma isandad, peolaud lookas delikatessidest, milliseid ma polnud eales näinud. Kindel see, et suurema osa toidu eest oli hoolitsenud Günther oma vennaga. Ülakorrusel kohtasin sihvakat heledajuukselist, puhtaverelist „saksa ema“, kes parajasti oma last rinnaga toitmis. Samal ajal pidas ta ühe teise daamiga poliitilist keskustelu suurest lõplikust võidust. Nad ei tundnud mind ja ma olin õnnelik, et pääsesin sealt minema.

Mind vaevas suur igatsus oma kallite vanemate järele. Günther pani tähele mu nukrutsemist ja oli mu vastu väga kena. Mõnikord läksime välja ja jõime Advocaat-likööri, mida varem olin vaid limpsinud. Paar pitsi likööri sumisemas peas, ja koduigatsus põlemas südames, leidsin end lõpuks Güntheri käte vahelt ja sain oma elu esimese suudluse. See oli midagi täiesti teistsugust, midagi uudset, seni tundmatut ja kaunist. Mu põlved olid nõrgad ja mu südames värelesid liblikad.

Kuigi olin surmväsinud, ei saanud ma üldsegi sõba silmile. Oma teadmatuses arvasin, et nüüd saan ma lapse. Olin täielikus segaduses. Tol ajal televisiooni polnud ning filmideski olid sellised avameelsed stseenid, mida tänapäeval lapsedki näha võivad, täiesti mõeldamatud. Samas, kuigi mind valdasid ülevad tunded, olin mures, süda hirmul, teadmata kõige vähematki mehe ja naise vahelistest intiimsuhetest. Selles suhtes on teadmised verinoorele inimesele ka tugevuseks. Kahtlemata on arukas ja laiapõhjaline seksuaalharidus talle kodust

eemal viibides suureks kaitseks. Kahju küll, aga minul selline turvatugi puudus. Ema lootis minule pimesi ja jäägitult ning ma ei soovinud teda alt vedada.

Kui Paula märkas, et tema iidol Günther mulle silma heidab ja vahetevahel mulle kingitusi saadab, läks mu elu keeruliseks. Kindlasti oleks Günther mind edaspidigi lohutada tahtnud ja ehk oleks ta olnud valmis mind isegi ära ootama. Kõik ta pere naised läksid noorelt mehele. Teist suudlust aga ei tulnud, sest peagi kogesin midagi, mis mu temast eemale viis.

Ühel pühapäeval läksime tädi Emma, Güntheri ema poole. Suure laua ümber istus paarkümmend inimest. Tädi Emma vaatas mulle otsa ja küsis: „Ütle, kas sina ja su pere ikka veel kuulute nende naeruväärsete piibliuurijate hulka? Vastasin muidugi jaatavalt, kuid mitte sellise kindlusega nagu kümme aastat hiljem kuurordis, kus üks küllastaja mulle samasuguse küsimuse esitas. See mees tahtis seada mind piinlikku olukorda suure hulga inimeste ees. Vastasin talle uhkusega: „Jah, olen ikka piibliuurija, sina aga paistad olevat ikka üks neist, kelle kohta Claudius tabavalt ütles: „Satiirikud on kõige haletsusväärsemad kõigist.““ Pärast seda ei heitnud mitte keegi minu üle nalja. Olin nüüd vanem ja saanud tugevaks väga rängas elukoolis, pealegi seda kohutavat diktatuuri enam ei eksisteerinud. Selles varasemas kokkupõrkes võisin panna tähele, et Güntheri ema vihkas tõsiselt mu usku. Tema teine poeg Fredy kuulus SS-i. Vaesel Güntheril kadusid minu suhtes igasugu šansid, just nagu ta ema soovinud oligi.

Kohustuslike tööde aasta Paula karmi käe all sai läbi. Olin õppinud rabama tööd kurnatuseni. Oma suureks rõõmuks leidsin kord pööningult hiiglasliku toruga vana grammofoni. Lootsin lahutada kultuurselt meelt neil harvadel minutitel, mil olen üksi oma toas. Paraku vaibus see rõõm ainsasse plekikõlalisse laulu „Joo, sõber, joo“.

Selleks, et Paulat mitte endast välja viia, jäin nõusse, et lähen kohtamisele. Noor leitnant, keda ta mulle soovitas, oli arukas noormees. Ausalt öelda olin rõõmus, et lõpuks on mul keegi, kellega juttu ajada. Sel ajal kui Paula meie taga oma noormehega musitas, rääkisin mina oma partnerile suure õhinaga Jumala kuningriigist ja selle õnnistustest inimkonnale. Seda teha oli ohtlik. Selline vestlus viis mu õe enam kui kaheks päevaks türmi, kui üks sõdur, kelle lähenemiskatsed õde tagasi oli lükanud, teda salamisi jälgis ja vestlusest ette kandis. Oli pealekaebamiste aeg. Sel kombel võis soovimatust partnerist hõlpsasti lahti saada. Polnud vaja ei mürki ega revolvrit, piisas vaid väiksest vihjest gestaapole ja tulemus oli sama. Kõigele vaatamata oli ema varmas oma usku tunnistama, mis tihti meid hirmutas ja kohutas. Oli lausa ime, et pääsesime arreteerimisest päris pikka aega.

Hoolimata sellest, kui ohtlik oli olla Jehoova tunnistaja, rääkisin noorele leitnandile üsna vabalt ja otseselt sellest, mis ajal me elame. Leitnant oli hea inimene, nii et minuga ei juhtunud midagi halba. Nägin aga Paula kavatsusi läbi ja mõistsin, et hoolimata mu gigantsetest

pingutustest on mu sugulaste kogu majapidamise ohjad Paula, mitte minu käes.

Kord tegin vaid lühikese koduskäigu. Vanemad, nähes mu kurnatud olekut, otsustasid, et Graudenzisse ma tagasi ei lähe. Ülejäänud sellest hullust kohustuslike tööde aastast täitsid rängad majapidamistööd. Mul tuli proua Sonntagi toidupoes kaaluda hallidesse kottidesse suhkrut, jahu ja soola, kui poes parajasti ostjaid polnud. Sinepit, vedelavõitu puuviljakeedist või hapukapsast ammutasin suurtest tünnidest ja müüsin pennide eest. Peaaegu kõigi toiduainete tarbeks pidin lõikama välja ja kleepima vastavaid silte. Pidin ka teenindama linna heidikuid, kes ostsid metüülpiiritust ja vahel otse poes esimese sõõmu võtsid. Lõunaajal koorisin kartuleid ja koristasin proua Sonntagi korterit. Tema toaknad olid väga kõrged. Nende puhastamiseks tuli mul tarida kahe trepikäigu kõrgusele ränkraske redel. Minusarnasele nääpsukesele tüdrukule oli see lausa piin. Kord sadasin alla koos redeliga ja sain sisemisi vigastusi, mis ema äärmiselt murelikuks tegi. Ehkki rabasin tööd teha kui ori, sain vähemalt kodus elada. Sain magada omas voodis, tõmmata hinge omas toas ning mu ümber olid kallid vanemad ja õed.

Kollatõbi

Oma teismeea muredega pidin enam-vähem ise toime tulema, sest mu hapra tervisega viieaastane õde Christa nõudis emalt kogu ta tähelepanu. Tema aega nõudis ka mu väga kapriisne vanem õde. Ta teadis, kuidas seda teha, ja mina olin sellega harjunud. Tema oli meie iludus ja sellest täiesti teadlik. Armastasin teda, kuid mitte nii palju kui nooremat õde. Ruthi kõrval olin alati tuhkatriinu. Tegelikult oli see mulle hea alandlikkuse ja oma koha teadvustamise treening.

Järsku panid mu vanemad tähele, et olen üsna loid, ja kui nad mulle silma vaatasid, nägid nad, et need pole mitte ainult tuhmid, vaid et mu silmavalged on kollased. Taibates, milles on asi, käskis ema: „Näita oma sõrmi.“ Jah, ka sõrmeküüned olid kollased. Otse-

kohe pandi mind voodisse ning joodeti mineraalvee ja petipiimaga. Emale oli probleem selge: sügelesin kogu kehast ja mul oli kollatõbi.

Kui sügelus vähegi lubas, magasin või lamasin oimetult. Minu õnnetuseks oli mu ema halastustegevus koondunud tol ajal meie õuemajale. Seal lamas üks voodihaige naine, kel oli kõrge palavik. Naine oli kindlalt otsustanud mitte enam haiglasse minna, sest ta oli seal juba kaks korda palavikuhaigena olnud. Ta tahtis kodus surra. Imetlesin oma vaprat ema, kes talle ööd ja päevad kompresse pani ja edukalt homöopaatiat rakendas. Ema oli kindlal arvamusel, et see vaene naine vajab teda rohkem kui mina, mis mind loomulikult kurvastas. Kuid tänu sedalaadi aktiivsele abistamistegevusele avanesid inimeste südamed Jumala sõna ees, seda eriti tol sõja- ja keeluajal. Mu vanemad järgisid oma kallihinnalist usku sõnas ja teos. Meie, laste sisimaks sooviks oli neist eeskuju võtta.

Kui olin kollatõvest paranenud, otsustasid mu arst ja noorsooravi osakond saata mind puhkekodusse, kus olid minutaolised stressist kurnatud tüdrukud. Posenis (nüüd: Poznan) läks mu suur kohver kaotsi ja mul tuli poolteist kuud ilma kõigeta läbi ajada. Mitu kuud hiljem, kui mul polnud enam mingit lootust kohvrit taas näha, sain selle tagasi. Isale tegi palju nalja, et kohvris polnud enam mu päevikut. Tal oli alati olnud uudishimu sellesse pilku heita, kuid seda, mida ma oma päevikus avaldasin, ei tohtinud mitte keegi teada saada! Päevikut ma tagasi ei saanudki. Mul oli hea meel, et selle kadumisele ei järgnenud midagi tõsist, olid ju seal kirjas kõik mu kartused ja igatsused armsate inimeste järele. Valedesse kättesse sattunult oleks võidud selle põhjal ohtlikke järeldusi teha.

Puhkekodu juhataja oli väga kena inimene. Ma meeldisin talle. Sellest arenes sõprussuhe ja uus ahvatlus haridusteed jätkata, sest juhataja oli kirjutanud asjast vastavale ametile. Ehk oleksingi saanud keskkooliõpingutega hakkama ja veel edasigi läinud ... Tol ajal aga ei jätnud selleks võimalust ei mu piiblitundmine ega vanemate seisukoht. Hiljem esitas mu õde emale selles asjas ägedaid süüdistusi.

Ema aga võttis oma valu kokku ühe luuletusega, mis kõlas umbes nii: „Sama haridusega, isegi samade vanemate lapsed ... Jaakob ja Eesav, Joosep ja ta vennad“ ning jätkus sedalaadi võrdlustega.

Mõistsin oma õe, samuti ka oma vanemate suhtumist. Muidugi toimisid nad vastavalt oma teadmistele ja soovisid meile parimat, mistõttu ma pole neid kunagi hukka mõistnud. Mõistsin nende soovi ja üllast kavatsust püsida kitsal kristlikul tõeteel kogu elu. Tihtilugu osutas ema ühele pildile minu väga armastatud „Loomise foto-draamast“. See rõhutas selget mõtet, et kõrgkoolis õppijad võivad kaotada usu Jumalasse, sest seal õhutatakse kõrkust ning kõigi asjade mõõdupuuks on ülendatud inimene. Kindlasti oli selline mõtteviis vaid mõõndustega õige ega ole tänapäeval täiel määral kohaldatav.

Lisaks näen, et on inimesi, kes oma parima hariduse ja parimate võimaluste juures on jäänud peatuma sinna, kus peatus nende kooli-haridus. Seevastu terase ja teotahtelise vaimuga inimesele on kogu ta elu ülikooliks, et lakkamatult avardada oma teadmiste horisonti.

Lõpuks jäid kohustusliku teenistusaasta julmused seljataha. See oli mu elus raske, kuid oluline aasta, mis valmistas mind ette tulevasteks katsumusteks.

Ametiaja algus

Hakkasin saama kolm aastat kestvate väljaõpet kindlustuskompaniis „Allianss“. See oli võrdlemisi rahulik aeg. Olin vahepeal saavutanud teatud kindlustunde ja mul polnud enam nii raske vältida üldkehtivat Hitleri-tervitust. Mul olid head suhted kaastöötajate, ülemuse ja paljude praktikantidega. Olin harukontoris tööl koos vähemalt nelja tüdrukuga minu koolist ja kursuselt. Kallilt emalt saadud nigelavõitu „seksuaalkasvatus“ („Mine minema, sa rikud mind“) andis nüüd oma tagasilöögi. Esiteks arvasin, et lopsaka büstiga naine on rase, sest öeldi ju, et naine kannab last oma rinna all, aga mitte kõhus. Tulin järeldusele, et küllap on ainuke võimalik viis last ilmale tuua naba kaudu. Ühel päeval paljastasid õde ja meie kodu-

õmbleja karmi tõe ja peaaegu et lämbusid naerust, mõistes, kui naiivne ma olen.

Tol ajal oli mu mõistus ja süda täidetud nii paljude asjadega, et see, mis jäi allapoole vööd, mind eriti ei huvitanud. Olin päris tavaline rõõmsameelse loomuga tüdruk, kes tundis huvi kunsti, muusika, teatri, kirjanduse ja spordi vastu. Ent eeskätt oli mu tähelepanu koondunud oma vanemate usuliste vaadete kriitilisele analüüsile, jõudmaks selgusele, kas hakata neid pidama ka enda omaks või mitte. Kuna ajad läksid jär-

Hermine 16-aastasena

rest karmimaks, mõistsin, et vaja on vastavalt oma usule elada. Ma vajasin vastuvoolu ujumiseks kindlat veendumust. Minu eesmärk esindada Jumala nime ja võtta endale vastavad kohustused oli tõsine ülesanne. See ei tähendanud mitte ainult sellest rääkimist – mida tol ajal sai üsna harva teha –, vaid mis veelgi olulisem, see tähendas selle nime vääriliselt elada.

Kord kuulutati ametikoolis ootamatult välja vaba aeg kõigile. Neli õpilast meie kursuselt otsustasid koju minna, see aga polnud lubatud. Läksin koos nendega, sest soovisin vaba aega nautida ega tahtnud teistega vastuollu minna. Asi tuli aga avalikuks. Kõiki meid kamaandati järgmisel päeval personalijuhi juurde. Seal me siis seisime vaguralt nagu lambad ja kuulasime epistlit. Kui meil lõpuks lahkuda lubati, kutsus härra Prien mind tagasi ja ütles tõsisel ilmel: „Teistest polnudki muud oodata, aga see, et sina nendega kaasa läksid, valmistas mulle sügava pettumuse.“ Mul oli väga häbi ja ma mõtlesin, kuidas ta mu usust teada on saanud. Ma polnud veel ristitud, kuid inimesena ma meeldisin oma juhendajatele.

Kord oli üks mu ülemustest, härra Hundious, öövalves juhuks, kui peaks algama pommihäire, mis tol ajal oli tavapärane. Tore poiss Gerhard, kes lonkas, jutustas, mida talle siis räägiti: „Kõik poisid olid

kõiki tüdrukuid suudelnud ja enamik tüdrukuid polnud kaelustamisestki ära öelnud.“ Jah, klatšiti kõike ja kõiki. „Ainult Henny (nii mind kutsuti) ei lase endale ligi. See virutab sulle oma rautatud saapaga vastu säärekonti, mis on oi kui valus.“ Tegelikult rakendasin seda äärmuslikku meetodit vaid siis, kui poiss läks liiga kaugele, hoides mu käsi haardes ja surudes mind vastu lauda. Sellisel puhul sain võtta hoogu ja virutada talle jalaga. Seda teati, ma olin hoiatanud. Kõigest hoolimata nad kõik meeldisid mulle ja mina meeldisin neile. Koguni natsid sallisid mind, olgugi et nad teadsid, kes ma olen ja mida ma õigeks pean.

5. Minu usk tugevneb

FRANZ ZÜRCHERI Šveitsis avaldatud raamat „Ristisõda kristluse vastu“¹⁸ mõjutas mu noort mõistust sügavalt. Seda polnud kerge lugeda ajal, mil mindki ähvardasid rängad katsumused, ent ma tundsin kohustust nende ees, kes olid pidanud taluma sellist kujuteldamatut vaeva. Lihtne lõuendisse köidetud raamat rääkis koonduslaagrite õudustest. See oli üksik karje, et äratada maailma südametunnistus.

Teine oluline raamat sel ajal oli Vahitorni ühingu avaldatud „Rikkus“, mis aitas mul selgelt mõista suurt tülikäsimust kõikväelise Jumala ja tema vastase vahel. Kui eksitav ja ohtlikult rumal on kujutada seda vaenlast sarvede ja kapjadega! Oma ilu tõttu läks ta süda ülbeks ja ta tegi endast „Kuradi“ ja „Saatan“, see tähendab, „Laimaja“ ja „Vastase“. Ta ihkas inimestelt au ja austust, mis õigusega kuulub Jumalale. Olles seda küsimust lugenud ja mõistnud, tegin otsuse kogu südamest pühenduda Jehoova Jumalale, kõikisuse loojale.

Mäletan tänase päevani selgelt, mida ma tundsin. Süda põles mu sees. Ma ei tahtnud mitte mingil juhul olla Jumala vastane. Soovisin kõikisuse loojat rõõmustada, elada tema nime vääriliselt ning tõestada, et Saatan on valelik. Tema väitis, et meelitab kõik inimesed enda poolele, rakendades kõikvõimalikke meetodeid. Mõnikord kasutab ta rikkust ja igasugu naudinguid, mõnikord aga vaesust, surma, ahistust ja tagakiusamist.

Paraku tegin ma oma pühendumisotsuse ohtlikul ajal, mil see võis tähendada mulle elukaotust. Nii mõnigi inimene, keda ma armastasin, kes oli mulle andnud tõuke hea poole, kadus äkitselt, areteeriti või mõrvati. Otsekohe torkab mulle pähe viis väga kallist

18 *Kreuzzug gegen das Christentum*, mis anti välja ainult saksa, prantsuse ja poola keeles

inimest, kelle ainus kuritegu oli hoida Jumalat õigel kohal oma elus ning pidada ta käske ülemaks inimeste käskudest.

„Ristisõda kristluse vastu“ tõi ilustamata välja, mida võivad inimesed inimestele teha, nende julmuse ja elajalikkuse. Tahtsin teada, mis mind ees ootab. Ma ei võinud ega tahtnud olla argpüks. Valasin palju pisaraid ja jäin tihti nuttes magama. Nägin oma ususilmadega, kuidas valesüüdistuste all kannatavad algkristlased lähevad vapralt ja väarikalt surma. Ka noil päevil uskus rahvas propagandat. Läks täpselt nii, nagu Jeesus oli ennustanud: „Nõnda nagu nad mind on taga kiusanud, kiusavad nad taga teidki.“

Enam ütles kirikunõunikule, et kui ta riigikirikus käis, ei tulnud tal kogeda mingit tagakiusamist ega laimamist, aga kui temast sai Jehoo-va tunnistaja, sai talle alatasa osaks mõlemat. Kui isegi Jumala poeg Jeesus Kristus surmati kui jumalateotaja, siis mida ongi tema järelkäijatel oodata. Võrdlesin möödunud aegade tõsikristlasi praegustega ja püüdsin selle teadmisega oma hirme hajutada. Minuealine tütarlaps tahab naerda, tantsida ja laulda – elust rõõmu tunda. Seda kõike soovisin ka mina kui normaalne ja õnnelik noor hing. Kahjuks aga polnud aeg normaalne. Sõda tõi piisavalt kurbust igäihele, seda enam veel neile, kes ei käinud kogu rahvaga ühte jalga.

Vanemad teadsid juba varakult, kuidas kinnitada Piibli tõed ja põhimõtted meile sügavale südamesse. Iisraeli lapsevanematele muistsel ajal anti käsk õpetada lapsi „kojas istudes ja teed käies, magama heites ja üles tõustes“. Alati sai tuua võrdlusi, näiteid ja viiteid, mis ärgitasid oma peaga mõtlema ja otsuseid tegema. See polnud võrreldavgi kujuka ja nüüdisajastatud õpetusega, mida noored nii kirjanduse kui ka koosolekute kaudu praegu saavad. Keelu all oli võimatu nii põhjalikku õpetust anda. Mul on püsivalt meeles, mida ma tundsin, kui läksin õppima ärikooli: kui tore oleks kuulata kedagi nõnda vabalt ka piibliõpetust jagamas. Kuidas ma küll seda igatsesin! Paraku oli Rahvusvaheline Piibliuurijate Ühing Danzigis alates aasta-

st 1934 keelustatud. Tajusime pidevalt seda, et siin valitses äärmuslikum natsivaim kui Reichis, „päris“ Saksamaal.

Sest ajast saadik ei saanud me enam kasutada kena kokkutuleku-saali Jakobs Neugasse tänaval. Nii palju kui mina tean, konfiskeeriti koos hoonega ka nii väärtuslik sisustus ja kirjandus. Tol ajal elas üla-korrusel hilises eas abiellunud metsakaupmees Ewald Niehus koos oma kena naise Alice ja kolme lapsega. Mäletan Wernerit, Alicet ja Püppit üsna hästi. Mõnikord mängisime koos nende ja teiste lastega maja taga aasal. Kui vahva, et meil lastel lubati 14. niisanil pärast mälestusõhtut süüa hapnemata leibade ülejääke! Üritusele eelnesid suured ettevalmistused, sest tol ajal said paljud usuvennad ja -õed osa leivast ja veinist, sümbolitest, mis osutasid nende taevasele lootusele. Mäletan, et erinevalt sellest õhtust lubati mind vaid mõnele üksikule koosolekule. Meid, lapsi, pandi tavaliselt voodisse, vanemad ise aga läksid koosolekule. Keeluajal ei soovitud, et me kooskäimistest suurt midagi teaksime. Seda, mida ei tea, ei saa ka välja rääkida!

Tajusime, et iga raskus, mis meid koolis tabas, äratas me vanemates ängi ja kaastunnet. Püüdsime niisiis oma mured endale hoida, ehkki lapsena on seda peaaegu et võimatu teha.

Vanemad trööstisid meid Piibli õpetust jagades ja pärisid armastavalt, kas meie käitumine lähtub tõesti meie enda otsusest. Poleks olnud õige teha seda vaid selleks, et neile heameelt valmistada. Nad ei avaldanud meile mitte kunagi survet, otse vastupidi, valikud ja otsused olid meie endi teha. Meie armuküllases peres jagati heldelt hellitusi ja kallistusi. Pühapäevahommikuti lamasime voodis ema embuses ja kuulasime, kui ta luges piiblitlugusid, ja tegime neist oma lapsemeelega järeldusi. See avaldas meil kaugelt suuremat mõju kui hilisem „Vahitorni“¹⁹ kiiruga läbilugemine.

Nüüdisajal võetakse õppematerjal koosolekutel läbi küsimuste ja vastuste vormis, nii et ka lapsed osalevad entusiastlikult. Keeluajal aga, kui päris keerulisi teemasid „Vahitornist“, nagu Taanieli prohve-

19 Jehoova tunnistajate ametlik ajakiri.

tiennustused, või raamatust „Lapsed“²⁰ kiires tempos ette loeti, oli mul raske mõtetes järge hoida. Tagasi vaadates imestan, kuidas küll suutsid noored kristlased oma kasinate teadmiste juures hilisemates katsumustes usu säilitada.

Minu viimane laks emalt

Nagu varem mainisin, ei lõõnud isa mind kogu elu jooksul mitte kunagi. Seevastu emal oli käsi kiire tõusma, viimane kord siis, kui lõõritasin pop-laulukest, mis oli igapäevaelu suul. Ma polnud märganud, et ema oli kõrvu kitanud, et sõnu täpsemalt kuulda. Ootamatult sain kõva laksu. Ema küsis mult üsna vaoshoitult, kas ma ka tean, mida ma laulan. Laulsin kogu hingest: „Ühe õnneöö eest valmis olen kõike andma.“ Ma ei tea, kas ka tänapäeva 16-aastasele selline õppetund kohale jõuaks!

Andekspalumine oli meile kõva pähhel. Ma pole oma tütart kunagi survestanud alandlik olema, sest laps oma terava õiglustundega saab aru, mis on õige, mis vale. Ka siis, kui olime absoluutselt kindlad, et meil on õigus, nõudis isa meilt vabanduse palumist. Tema pidas seda alandlikkuse õppetunniks. Meile oli see aga väga raske õppetund, ehkki teadsime, et sageli oli ema

Horst Schmidt, 1945

20 Väljaandja Vahitorni Piibli ja Traktaatide Ühing. *Minu õde Ruth*

ärritatus põhjuseks pidev pingeseisund. Teisest küljest kaasnes selle tahteavaldusega alati ka tasu. Kallistasime kõvasti ja tundsimet, et kõik on jälle hästi. Isal oli omamoodi õiguski. Tegelikult oli see harjutus abieluks, sest õnnelikuks abieluks on vaja kahte inimest, kes on varmad andeks paluma. Küsimus pole mitte selles, kellel on õigus, vaid selles, kellel on küpsust luua taas rahu ja kooskõla. Ilmselt tähendab see täielikku kontrasti tänapäeva tavadele, kus igatüüpi peab silmas vaid omaenda õnne ja eneseteostust. Ent kuhu on jäänud õnnelikud abielud? Meie noorusajal olid mõisted „sina“ ja „meie“ olulisemad kui mõiste „mina“ ja „mulle“.

Tahaksin jutustada sellest, kuidas ma ikka veel elasin pea pilvedes. Sellega seondus Güntheri õe Irmcheni külaskäik Graudenzist. Ta oli väga kena välimusega ja koketeeriva käitumisega justkui Ungari filmistaar Marika Röck. Tema ohvitserist abikaasa oli määratud teenima Danzigisse, mistõttu meie kodu oli peagi külalistest pungil, sest mehe vanemad olid pärit Berliinist. Mu vanemad ei pidanud seda koormaks, sest nägid selles võimalust keeluajal Piibli tõdesid levitada. Kõik need inimesed said palju kuulda tõest, mida anti neile edasi suusõnal ning selgelt ja arusaadavalt. Kuna mu ema oli osav kirjutama ja looma, oskas ta keerulisi tõdesid lihtsal moel selgitada, nii et inimesed kuulasid teda lummatult. Ka mulle meeldis teda kuulata ja ma sain sel teel palju uut õppida.

Irmchen peatus meie juures päris pikka aega ja kord õnnestus tal hankida piletid kuulsasse Zoppoti Waldoperisse. Milline elevus ja millised väljaminekud! Teadsime sellest ooperist kuurordi ette paigaldatud uhkete reklaamplakatite põhjal vaid kaude. Hiljem kuulasime seda kaugelt, kui meie armas usuõde Friedel kutsus meid õhtul puiestikku, kus me suurel tekil istudes eemalt kostvat muusikat nautisime. Paraku olime Richard Wagneri muusika jaoks veel liiga noored ja võitlesime lõpuks unega. Tänu Irmchenile sai meile nüüd osaks erakordne õhtu nii otse pildis kui helis. Olin 16-aastane, muusika oli mul veres ja ooper vallutanud mu südame. Mäletan, kuidas me alates raudteejaamast kuni koduni Danzigi õistel tänavatel

tantsisime ja tundud aariaid valjult laulsime, nii et majaseinad kitsastel tänavatel vastu kajasid. Seda kõike keset sõda! Olin tõepoolest päris normaalne noor neidis, kes nautis elu ihu ja hingega.

Mu õde mõtles pidevalt välja olukordi, mis hoidsid mind kahevahel olekus. Näiteks vedas ta mind professor Leihhauseni etluskursusele, kus tutvusime väga huvitavate inimestega. Viisime end kurssi klassika ja poeesiaga. Saime kutse suurele ballile koos tantsuga, sest kuigi sõja ajal oli tantsimine keelatud, tehti erapidudele erandeid. Põnevus aina kasvas. See fantastiline üritus pidi toimuma Halben Allee spordihallis.

Ruthi kõrval, kes oli nüüd 21-aastane poisilikult sale ja veetlev neid, tundsin end üsna tähtsusetuna. Isa aga oli lausa sõnatu ja leidis, et olen oma stiilses mustas dekolteega kleidis, mille kaelust ehtis roos, väga kaunis. Seal ma nüüd olin – pikkade lopsakate juustega tütarlaps õndsalikus olekus, täis unistusi ja süütute rõõmude ootust. Vanemad olid meie üle rõõmsad ega kadestanud kunagi me õnne. Ometi ei saanud ema hüvastijätul jätta ütlemata vaikselt, kuid selgelt: „Kui tühistest asjadest saab peaasi, siis Kurat naerab.“ Teadsin, et selle taga on emalik armastus, sest ta muretses meie pärast. Kuidas küll need sõnad mu peas ja südames kõmasid! Mu õde kõverdas ema märkuse peale vaid suud, kuid minu lõbus tuju oli põhjalikult rikutud. Tõesti, kuidas ma saan pidu panna, kui samal ajal kiduvad tõsikristlased Hitleri kohutavates koonduslaagrites.

Ma omamoodi mõistsin ema. Tagakiusamise aegadel on teada, kus vaenlane on. Rindejooned on selged. Need pole ähmased nagu mu gava luksuse keskel elades, nii et mõned kristlased kitsalt eluteelt lahkuvad ja ettevaatamatult materialismi lõksu langevad.

Mul vedas balli peolauapartneriga. Ta oli meeldiv inimene ja fantastiline tantsija. Mina aga õhtut suurt ei nautinud. Ta pani seda tähele ja peagi vestlesime tõsiselt. Kõigest mõni nädal hiljem kuulsime, et see nägus noormees, kes oli näitleja ja tsiviilisik, on surnud. Kas ta oli haige ega kõlvanud sõduriks? Haigusest polnud küll mingit

märki. Kas mitte polnud see enesetapp? Uudis kurvastas mind sügavalt, ehkki me balli järel enam ühenduses polnud.

Närvivapustus

Sel kohutavalt masendaval ajal varjutas meie pere õnne sünge pilv. Esialgu jäi Ruth kõrgesse palavikku ja kannatas ränka peavalu. Ehkki haige, vedas ta end kontorisse, sest parajasti oli tegemisel raamatupidamisaruanne. Hiljem rääkis arst, et kokku oli langenud hulk asjaolusid. Põhiliselt puudutasid need ta noore organismi ainevahetust ja moraalsel konflikt, mida ta polnud veel suuteline lahendada.

See viis Ruthi täieliku kokkuvarisemiseni, närvivapustuseni, mis on sööbinud igavesti mu mällu. Seepärast puudutab mind väga, kui mõnikord räägivad inimesed nii kergel käel närvivapustusest, ehkki neil pole aimugi, kui hirmus on juba ainuüksi nähagi kedagi selle all kannatamas.

Olime ööde kaupa valves. Ma ei tea, kuidas ma noil päevil oma kontoritööga hakkama sain. Minu rõõmsameelsus oli kadunud ja ma olin end hooletusse jätnud, nii et proua Luciel tuli mulle emalikult nõu anda. Tavaliselt olin ma kenasti moekalt ja elegantselt riides. Nüüd aga paistsin ma kurva ja ükskõiksena ning kandsin üht ja sama kleiti. See oli äärmiselt raske katsumus mu vanematele, iseäranis mu emale. Õnneks sai Ruth onulaste kenas Sileesia talus tasapisi oma tervise tagasi ja läks üsna pea mehele.

Mind ristitakse

Saanud kristalselt selge pildi kõikehõlmavast tülikäsimusest ning mõistes, mis on Jumala eesmärk maa ja inimkonnaga, sundis süda mind talle pühendumata. Hoolimata kõikvõimalikest sellega kaasnevatest ohtudest, tahtsin kinnitada oma pühendumist Jumal Jehoovale, lastes end täielikult vee alla kasta.

Kes andis mulle selle raamatu õudustest – kõigist neist julmustest, mida ustavad Jehoova tunnistajad pidid taluma, sest elasid oma usu järgi Jumal Jehoovasse? Kes oli see, kes soovis mind hoiatada ja näidata, mida selline samm võib 16-aastsele neiule tähendada?

Eelmaitsse sellest olin saanud juba kooliajal, raamat aga hoiatas tulevaste ohtude eest. Sellegipoolest jätkasin sel kitsal teel käimist küll mitte uhkes enesekindluses, vaid kartuse ja värisemisega. Noorusest hoolimata olin saavutanud vajaliku küpsuse, ehkki see polnud mul kerge. Mõnikord uppusid mu palved pisaraisse. Lootsin kogu oma lapsemeelega täielikult kõikvæelisele Jumalale, et ta annab mulle vajalikku jõudu, kui mul enda omast puudu tuleb.

2. mail aastal 1942 sõitsin rongiga Zoppotisse kristliku usuvenna Kurt Weigeli poole, kes oli mu hea tuttav. Pärast lühikest pühalikku kõnet ristis ta mind vannis. Ristimine peaks olema rõõmus sündmus, kuid sel kohutaval vaenamise ajal olid lood teistsugused. Olin aga kõigist oma kõhklusest ja kahtlustest üle saanud, teades, et head suhted Jumalaga on väärt kõiki ohvreid. Olin otsustanud neid suhteid iga hinna eest hoida, nagu kirjutas üks poet:

*Kui inime' sihti ei sea,
siis teedki ta tihti ei tea,
päev-päeva järel vaid tuil
on eksirännakuteil*

Kurthi lahke sõnavõtu järel läksime vannituppa, kus ta mind Isa, Poja ja püha vaimu nimel ristis. See oli noil tõsistel aegadel tunderikas sündmus. Mu nägu oli nii veest kui pisaraist märg. Mul oli raske nuttu jätta. Friedel embas mind hellalt, kuigi olin läbimärg, ning lausus: „Oleme kõik su kõrval, et sind aidata.“ Paraku jäi selliseid ustavaid inimesi, kes veel vabaduses olid, aina vähemaks. Varsti pärast mu ristimist Kurt Weigelit polnud enam. See vahva mees suri usu nimel märtrisurma. Ta loobus oma noorest elust ustavuses Jumalale, kuigi oli olnud usus vaid lühikest aega. Kui teda sõjaväkke kutsuti, jäi ta väeteenistusest keeldudes vankumatult kindlaks. Sellest

pikka kasvu tõsisest ja vaiksest mehest jäi maha naine kahe väikese lapsega.

Kuller Berliinist

Kõik see algas 1942. aastal ühe sügispäevaga, mis esialgu paistis olevat nagu kõik teised. Kena vanaaegne mosaiikklaasiga kaunistatud uks avanes ja sisse astus noormees, kes muutis me elu jäädavalt. Arvasin, et tal on aastaid umbes 25. Ta oli sihvakas, sale ja veidi kohmetu. Kui ta oli mõne sõna lausunud, võis aktsendist järeldada ta päritolu – ta tuli Berliinist.

Noormees tutvustas end isale kui usuvena, kes saaks tuua piibli kirjandust. Kujutleda vaid, milline võimalus saada piiblikirjandust, mis juba ammu keelustatud on! Siiski oli mu skeptilise loomuga isa küllaltki tõrjuv. Ema polnud kohal, kuid tema oma nutikuses oleks noormehe siiruse läbikatsumiseks esitanud paar keerulist piibliküsimust. Alles seejärel oleks ta külalist soojalt tervitanud ja oma koju vastu võtnud. Isa aga kartis, et see noormees võib meie perele ohtu kujutada, ning kohtles teda vastavalt. Niisiis pidi noormees lahkuma – kuhu, seda me ei tea.

Meie koduõmbleja proua Lipinski kuulas töötamise ajal vestlust pealt. „Kas te siis ei vaadanud noormehe silmi? Need olid head silmad. Ta on üks teie rahva seast,“ teatas naine. Ema oli prouale korduvalt meie uskumustest rääkinud ja ta pidas väga lugu ka me isast. Ta kuulas alati hoolega ja heal meelel, ent hoolimata mu vanemate püüetest ei mõistnud ta sellest suurt midagi. Kord hüüatas ta ootamatult: „Nüüd lõpuks on mulle kõik selge. See on tõde! Ma imetlen teid. Aga ma ei taha astuda sellele raskele teele praegusel ajal. Mulle on elu armas.“ Jah, seda teed saab käia vaid see, kes on valmis usu nimel kõike ohvriks tooma. Kaalul oli tõepoolest inimese au, vabadus ja ka elu, kui ta järgis Piibli õpetust kompromissi teemata.

Kui noormees tagasi tuli, võeti ta meie majja vastu. Oletan, et isa oli asjast rääkinud põranda all tegutsevate juhtivate vendadega. Lisaks oli noormehe näidatud poolik rahatäht sobinud täpselt kokku sellega, mis mu isa käes oli. Noormeest kutsuti Bubiks. Selle hüüdnime oli ta saanud vanematelt ja see jäigi talle külge. Natsid otsisid teda kogu Saksamaalt. Kuna ta sai loa peatuda meie pool, tuli mul talle oma tuba loovutada. Ta jäi meile paariks-kolmeks päevaks. Mil-lal ja kuidas ta läks, ma ei mäleta. Algas hoogne dikteerimine ja kirjutamine. Valmistati matriitse, korrigeeriti ja trükiti tekste. Lõin kohe algusest peale innuga kaasa. Hiljem viidati süüdistusaktis sellele kui „seadusevastasele tegevusele Rahvusvahelise Piibliuurijate Ühin-gus“. Olin vaimustuses, et lõpuks sain kohata noort usuvenda, kes sellise innuga Jumala eesmärgi nimel tööd teeb. Kõik teised noored ustavad piibliuurijad, keda me teadsime, olid kas kadunud, arretereeritud või tapetud. Paljud ei suutnud vaenamist taluda ja tõmbusid tegevusest tagasi, mõned olid relvajõududesse värvatud.

Mulle avaldas sügavat muljet, et see noor berliinlane ei paistnud teadvatki, mis on hirm. Sain ka ise kuidagi hirmust lahti, mis oli seda tööd silmas pidades väga oluline. Ta selgitas, et ainult sedamoodi suudab ta selle kohutava aja ja oma olukorraga hakkama saada. Ta lausus mulle: „Kui sa kardad, on see nii nagu inimese ja looma vahel, kui lõhn vallandab rünnaku. Mida enesekindlamana sa käitud, seda vähem tõenäoliselt äratad sa kahtlusi ja tähelepanu.“ Ja seda kõike tema olukorras: dokumentideta, tagaaetavana ja lindpriiks kuuluta-tuna! Teised oleksid sellises olukorras pakku läinud. Teda jälitati enam kui kedagi teist, ometi õnnestus tal kõikjal riigis ringi reisida.

Töötasime pingsalt ja täie tõsidusega, kuid pidasime ka pikki kõnelusi peaaesjalikult Jumala sügavate tarkuste teemadel. Mulle meeldis väga, kui meie pere ja paar sõpra kogunes „Vahitorni“ uurima ja tema teksti ette luges. See oli midagi muud kui minu harjumus-pärane raskest tekstist kiiruga ülelibisemine. Noorel inimesel oli raske sellist materjali mõista, liiatigi sellest vaimustunud olla. Varem olin vaimset jõudu ammutanud peamiselt omal käel uurides ja Elber-

felderi piiblitõlget lugedes. Selgitavat ja uskukinnitavat kirjandust oli napilt. Kuidas ma küll soovisin isiklikult endale kirjandust, et saaksin seda rahulikult lugeda ja selle üle mõtiskleda!

Kui ta luges, kõlas ta hääl nii imeliselt, nii pehmelt ja soojalt, meeldejäädvalt ja veenvalt. Kuna ma kuuldut mõistsin, läks see mulle südamesse. Pean tunnistama, et ma armusin tema häälesse. Ta ei lugenud ei monotoonselt ega ka teatraalselt –ta luges lihtsalt ja siiralt, südamega.

Meie vahel tekkis tugev side ja me saime üha lähedasemaks. Milline rõõm, kui ta ilmus, kaasas rasked kohvrid täis kirjandust! Arvan, et mu isa oli ainus, kes tol ajal mõistis, kui suur oht võib tuleneda meie sõprusest. Nähes, et meie kaks tähendame teineteisele midagi järjest enam, pöörasid vanemad minu vastu. See oli neile liig. Ka minul algasid rasked ajad. Alatihti nutsin salaja, kui olin teel kontorisse.

*Emmy (keskel) ja Richard Zehden
(Horsti kasuvanemad)*

Kuller Bubi (kelle tegelik nimi, nagu hiljem selgus, oli Horst Günther) rääkis meile oma elust. Kuidas küll saab ühele inimesele osaks nii palju kannatusi? Mu kallis isa, pannes tähele oma tütre tundeid, korraldas Bubile ilma igasugu piinlikkustundeta risküsitluse: „Ka sa oled vallaslaps?“ Mis küsimus see küll on! Kui ta ongi, siis ei saa ju tema sinna midagi parata. See pole tema süü ega häbiplekk. Ta vastas väga vaikselt ja selgelt: „Ei, ma ei ole. Otse vastupidi, mu lihased vanemad võitlesid mu eest kõigest väest.“ Sellegipoolest oli meil väga raske mõista kõiki ta elu keerdkäike.

Üks osa ta elukäigust vallutas mu südame. Ta loetles kõiki neid hirmsaid ohte, mis teda lapsest saadik varitsenud olid. See oli elu täis vaeva ja pidevat põgenemist, sest ta oli juba aastaid elanud dokumentideta. See puudutas mind sügavalt ning ta uskumatu olukord äratas minus siira kaastunde ja tõelise armastuse.

Tema kasuema Emmy Zehden oli ta ema õde, kasuisa oli aga juut. Nemad kaks üheskoos said toidukaartide alusel vaid poolteist toidunormi (juut sai vaid pool normi). Põgenikust Bubi ei saanud üldse midagi. Arhiividokumentides öeldakse, et Emmy Zehden oli ajalehekuller, ehkki tegelikult ei viinud ta kogu elu jooksul kohale ainsatki ajalehte. Ta ei osanud jalgarattaga sõitagi! Seda tegi jalgrattal Bubi (Horst Günther) – dokumentideta ja suures ohus olles. Nende lugu väärrib omaette rääkimist. Perel tuli nende väheste pennidega üpris vaeselt läbi ajada. Tema juudist kasuisa, kes oli jõukusega harjunud, ei suutnudki kohaneda selle pealesunnitud vaesusega.

Ühel päeval, kui Bubi meile tuli, oli ta sügavalt vapustatud. Tema kasuvanemad olid arreteritud ning ta ei saanud Berliinis enam minna oma ainsasse varjupaika, mis oli nüüd suletud ja kinni pitseeritud. Ta oli nende kahe talle väga armsa inimese pärast sügavas mures. Kasuisa tabas hirmus saatus kahes mõttes, sest ta oli nii juut kui ka Jehoova tunnistaja – üpris haruldane kombinatsioon, millest hullemat oli tol ajal raske leida. Me polegi saanud teada, mis temaga juhtus. Kõik jäljed kaovad Auschwitzis.

Kas suudakski keegi seada end Bubi olukorda, mõistmaks, mida ta läbi elas? Mina püüdsin küll väga, kuid ei suutnud. Tal kadus pind jalge alt. Tema head sõpra Walter Sonnenscheini, kes oli talle olnud otsekui isa eest, samuti polnud enam. Mees oli olnud lihtne puusepp, kel olid avarad teadmised paljudes valdkondades ning kes oli Bobile palju kasulikke oskusi õpetanud. Tema ja Bertel Hopfe olid juba ammu arreteritud. Võimalik, et gestaapo sai neilt meie Danzigi-aadressi, kuid ei mu vanemad ega mina ei pärinud seda asja neilt kunagi.

Sel polnudki tähtsust, kelle kaudu, mis asjaoludel või milliste piinamisvõtete abil meie nimed ja aadress teatavaks said.

Keelatud armastus

Tavapäraselt pesime koos Bubiga pärast sööki nõusid. Nii saime omaette olla ja rääkida kõigest, mis südamel. Ja see viiski meie esimese suudluseni, mis meil mõlemail iial ei unune. Ilma et oleksin mõelnud, andsin talle kohe kõrvakiilu. See oli instinktiivne reaktsioon, mis oli mul tekkinud, kuna pidin kontoris, kus mind pidevalt õrritati, kaitsepositsioonil olema, hoidmaks oma mainet. Nõnda edastasid endast selge sõnumi, nüüd aga pidi vaene Bubi seeläbi kannatama. Ta oli täiesti hämmingus ja sõnatu. Mina muidugi kahetsesin kohe oma tegu ja vabandasin. Tema hõõrus oma põske ega teadnud, kas naerda või nutta. Andsin talle põgusa musi. Kui isa meie tärkavat armastust tähele pani, olin täiesti pigis. Isa oli igati põhjendatult mures, kuhu see viia võib: Bobi, kes on ilma tulevikuta, ilma dokumentideta ja tagaaetav nagu jahiloom.

Isa oli siiski eksiteel, kui arvas, et ühel tublil usuvonnal pole voli mõelda neiuks või armastusele. Põranda all töötavad vennad, nagu näiteks Fritz Otto, kel polnud dokumente, pidid end varjama. Olgugi et see oli tõsi, et nad rändasid nii vargsi kui võimalik maal ringi, kaasas ohtliku sisuga kohvrid, ei tähendanud see, et mõtted armastusele on neile välistatud. Teadsin seda Bubi näitel varal väga hästi.

Küllap vist oleksin pidanud isale rääkima sellest ning ka sellest, et tõenäoliselt poleks teised käitunud kaugeltki nii korralikult kui meie Bubiga. Igal juhul oli isa mure minu pärast mulle liigagi selge. Selles osas oli ta palju realistlikum kui mu ema, kes lihtsalt käskis meil „olla korralikud“ ja kindlasti ka usk, et seda me olemegi.

Hoolimata tunnetest, mis vaid kahel noorel inimesel teineteise vastu olla võivad, olime liigagi mõistlikud. Võib-olla oli tõesti nii, et meie vastastikune tuline tunne ja jäägitu usaldus said tõuke sellest

ohuolukorrast, milles me mõlemad Bubiga olime. See tuletab mulle meelde juudi päritolu Erich Friedi poemi, kel samuti tuli üle elada kohtavad ajad Natsi-Saksamaal.

See on mõttetud, ütleb mõistus.

See on just see, ütleb armastus.

See on õnnetu juhus, ütleb kaine arvestus.

See on kannatus, ütleb hirm.

See on lootusetus, ütleb arukus.

See on just see, ütleb armastus.

See on naeruväärsus, ütleb uhkus.

See on hulljulgus, ütleb ettevaatus.

See on võimatus, ütleb kogemus.

See on just see, ütleb armastus.

Tol ajal ei olnud salvestatud muusika kvaliteet nii hea kui praegu. Kõigele vaatamata avas Bobi mulle ukse kõrgekvaliteedilise muusika ja kirjanduse maailma. Ehkki mu vanemad, eriti veel ema, olid haritud, oli Bobi see, kes mu silmad ja kõrvad avas. Tänu temale hakkasin mõistma, et meie kallihinnaline usk ei välista kõike seda ning et Jehooval kui õnnelikul Jumalal pole kindlasti midagi selle vastu, millest ta teenijad rõõmu tunnevad, juhul kui see ei lähe vastuollu Piibli põhimõtetega. Õppisin ka seda, et Jumal ootab kuulekust, mis põhineb veendumusel ja arukusel.

Tihtilugu mõisteti Bubit väariti ning ta seisukohad olid vahel vastukarva mõningatele piibliuurijatele, kes olid oma vaadetelt äärmuslikud. Tõsi küll, mingil määral oli tema vaateid kujundanud ta isalt saadud humanismivaimus haridus. Siiski võib öelda, et tema tollased vaated olid ajast ees. Need oleksid sobinud tänapäevaste seisukohtade ja õpetustega.

Christa surm

Varsti pärast seda saabus tund, mil pidin jätma hüvasti oma kalli noorema õe Christaga. Ta oli kõigest 11-aastane, kui tegi oma viimase hingetõmbe. Ta teadis, et läheb magama päevani, mil algab

ülesäratamine. Meie hea sõber sisehaiguste arst doktor Beutter oli hämmastunud, nähes, kui rahulikult ja kartmatult see noor hing surmale vastu läheb. Kui palju oli neid kordi, kui mu ema oma enastohverdava hoolitsusega ta hapra elu kõikvõimalikes kriisidest läbi oli kandnud! Kord tõi ta Christa hooldushaiglast koju. Ta lükkas meditsiiniõe lihtsalt kõrvale ja ütles: „Kui ta peab surema, siis kodus ja minu käte vahel!“ Kui ema hiljem mõned abivahendid haiglasse tagasi viis, tahtis valveõde kaastunnet avaldada, arvates ekslikult, et Christa on surnud. Elasime läbi veel palju kriitilisi aastaid ja hulga muresid armsa Christa elu pärast. Olime üksteisele väga kallid. Rääkisin talle sageli Jeesus Kristuse rahukuningriigi õnnistustest. Tihti lausus ta säravail silmil: „Ma ei jõua seda juba ära oodata. Küll sa teed selle mulle ihaldusväärseks!“ Tol talvapäeval sõnas ta vaid vaikselt: „Too Hermi siia“, ja seejärel veelgi vaikselt: „Ära nuta ega kurvasta. Jumala Kuningriigis saame kõik jälle kokku.“ Need olid tema viimased sõnad. Doktor Beutter täheldas, et ta pole veel kunagi näinud pealt sellist surma nagu see.

Rohkem kui pool sajandit hiljem meenutas Elsa Abt mu vapra õe surma. Christa kartmatus oli talle ja ta abikaasale Haraldile sügavat mõju avaldanud. Nad olid piiblihuvilistena olnud sel ajal koos oma pisikese Juttaga meil sageli külas. See oli veel enne Abtide pere vägivaldset lahutamist ja suurt kurbust. Nad talusid oma vaevasid väarikalt ja kindlas usus.²¹

Tol ajal võisid matusekõned anda põhjust arreteerimiseks. Seega oli tark leinast hoolimata ettevaatus säilitada. Meie pere sõber William Güsten jäi diskreetseks ja rääkis haul mõne sõnaga lohutusest, mida annab Piibel. Seejärel tsiteeris ta Christa lemmiklaulu sõnu.

*Ees saabumas on imekaunis hommik,
Me kõrge Issanda suur võimas päev.
Ja kuigi maailma eest varjul ongi,
me vaim ta tähte hommiksäras näeb.*

21 Harald ja Elsa Abti elulugu on ilmunud „Vahitornis“, 15. aprill 1980, lk 6–15.

Kalli väikeõe surm lõi mu hinge sügava haava. Olime olnud väga lähedased. Tundsin, otsekui oleksin kaotanud osa endast.

Ema oli kindlalt veendunud, et nüüd tabavad meid katsumused. Oma vahel veidi lapsemeelses usus arvas ta, et seni kui Christa elas, löid Jehoova inglid vaenlase tagasi. Et peres oli haige ja habras laps, poleks helde taevaisa lubanud, et arreteerimisega pere valulikult lahutatakse. Nüüd kasutas ema igat vaba minutit, et eesootavaks valmistuda. Ta süvenes Piibli uurimisse. Ta oli valmis oma ustavust tõestama ning soovis seda teha sügavatele teadmistele ja veendumustele tuginedes.

6. Arreteerimine ja vangistus

MINU vanem õde Ruth abiellus 1942. aasta jaanuari lõpus. Tähistasime seda mitu päeva meeldivald tagasihoidlikus õhkkonnas. Hilja õhtul saatsime Horstiga üht pulmakülastust koju. Tegime seda rõõmuga ja saime unustamatu elamuse: unenäoliselt kaunis kodutee kargel jaanuariööl tähistaeava all. Lumi krudises me jalge all, kui läksime piki jõekallast ja ületasime kuulsa pika silla. Kõndisime looduse observatooriumi all käsikäes ja tundsim, et oleme selles maailmas vaid kahekesi. Need olid imelised minutid. Meid ümbritses jäine külmus, ent me südamed leegitsesid. Kõigi nende pikkade lahusoleku aastate jooksul meenutasime tuhandeid kordi seda kallist hetke ega tüdinenud sellest kunagi.

Horst naasis taas me ellu 1942. aasta sügisel. Möödus talv ja saabus kevad, vahepeal aga pakkus meile rõõmu üürrike ohtlik kohtumine, et kirjandust valmistada. Olime õnnelikud, et võisime midagi korda saata oma usu heaks, mis oli tähtsaim asi me elus.

Selle aasta suvel polnud nendeks keelatud, vargsi saadud õnnetekedeks paraku enam võimalust. Maikuu lõpus astus meile sisse jõukas majaomalik härra Radke, kes elas ülakorrusel. Ta oli üpris endast väljas.

Härra Radke polnud nats, ta oli vabamüürlane. Üle keha värisedes avaldas ta mu isale, et gestaapo oli teda üle kuulanud. Jah, gestaapo! Nad pärisid konkreetselt ühe noormehe järele, kuid tema vandus, et pole teda kunagi näinud. Jääb vaid imetleda tema vaprust, sest ta oli seda noormeest paaril korral näinud, kuid ta tahtis meie peret kaitsta. Suurt vaprust nõudis temalt ka see, et ta meile sellest rääkis. Juba ainuüksi see oleks olnud piisav põhjus, et saata ta koonduslaagrisse.

Püüdes olla abivalmis ja mitte teades asjaolusid, soovitas härra Radke minu juuresolekul tõsiselt mu isale, et tema ise peaks minuga

abielluma. Ta arvas, et see oleks mulle mingil määral kaitseks. Mees oli minust tunduvalt vanem, mistõttu lubas ta, et ei kasutaks oma abi-eluõigusi. Juhul, kui ta peaks surema, saaks minust väga rikas lesk. Kui mu vanemad peaks arreteeritama, võivad nad olla kindlad vähemalt selles, et olen heades kätes. Isal tuli näha kõvasti vaeva, et seda absurdset ideed ta peast välja saada, ilma et oleks teda solvanud. Samal ajal soovis isa väljendada tänulikkust selle heast südamest tehtud pakkumise eest.

Sellest ajast saadik valdas meid ärevus. Mida peaksime tegema? Meil polnud Horsti aadressi, et teda hoiatada. Möödusid päevad ja me rahunesime tasapisi maha. Horst saatis kirju minu kontoriaadressile ja ühes neis mainis ta, et tuleb nelipühil meile kaheks päevaks külla.

Minu viimane kooli- ja tööpäev

Käes oli üks päev enne nelipühi. See oli mul ärikoolis kolmas aasta kindlustusmaakleri väljaõpet saada ning me valmistusime juba eksamiteks. Klassis, kus äriasjus jagas õpetust härra Pfahl, köitis mu tähelepanu kursuseõde Ursel Borczekowski, kuid temaga polnud kerge kontakti saada. Ta istus minust kõige kaugemal, pealegi elas ta linna teises otsas.

Tol päeval ma lihtsalt tundsin, et pean teda koju saatma, et võiksin talle oma usust põhjalikult rääkida. Küll ma olin rõõmus, et mu tunded polnud mind petnud! Ta kuulas, suu ammuli ja süda avatud. Tee tema poole oli üpris pikk, mis oligi hea. See oli minu viimane päev koolis ja ma ei näinud kunagi enam ühtki oma kursusekaaslast, välja arvatud Urselit. Aastaid hiljem kohtas mu isa teda Põhja-Saksamaal. Isa oli täisajalise kuulutajana parajasti majast majja käimas. Ursula polnud sõnumist kuigi huvitatud, kui aga vestlus läks Danzigile, teritas ta kõrvu. „Mul oli üks klassiõde, kes samuti sellest mulle rääkis. Ta arreteeriti.“ Isa mõistis, et jutt käib tema tütre Hermist, ning järgnes südamlük mõttevahetus. Ursula tahtis teada, mis minuga

edasi juhtus. Tulemuseks oli see, et ka tema hakkas õppima, kuidas toetuda sellele imelisele jõuallikale, mis võimaldas ühel lihtsal neiu tol ajal kõik üle elada ja kõige julmematele vastastele vastu seista. Temast ja hiljem ka ta abikaasast said Jehoova tunnistajad.

Mõni päev enne nelipühi kõndis personalijuht koos kahe mehega läbi ootesaali, kus ma koos veel kolme inimesega istusin. Möödudes tutvustas ta noile kahele mehele mind nimepidi. Kas ta tutvustas ainult mind või ka teisi? Palju aega hiljem meenus mulle see vahejuhtum. Tollal ma sellele kuigi suurt tähelepanu ei pööranud. Olin süvenenud kirjutamisse sedavõrd, et ei tõstnud peadki. Igal juhul olin olnud andestamatult pahaaimamatu. Mulle polnud tulnud pähegi, et need kaks meest on tegelikult gestaapo agendid.

Siis juhtus midagi tavatut. Laupäeval enne nelipühi sain tööl ülesande teha üks käik. Seda polnud minult varem kunagi palutud. See oli aeganõudev ja suhteliselt mõttetud käik, millega tegin oletatavasti teene oma ülemusele härra Hundiusele, kes saatis mind välja kurval pilgul. Ma ei mõistnud, miks just mind saadeti, ent hiljem selgus, et gestaapo tahtis mu töökohta läbi otsida. Naasin oma töökäigult üsna segaste tunnetega. Hoolimata sellest, et ma juhtumist midagi arvata ei osanud, tajusin siiski, et midagi on viltu, ja tundsin vajadust härra Hundiusega isiklikult kohtuda. Ma justkui aimasin, et ei näe teda hiljem enam kunagi.

Olin juba mõnda aega soovinud rääkida talle oma usust, esitada talle põhjalikke tõendusi oma Jumala kohta. Olin päris hingetu, kui astusin ta kabinetti ja esitasin talle ühe oma ema luuletuse „suure tüliküsimuse“ teemal. Selle pika luuletuse näol oli tegemist kompaktses ja tiheda sisuga tunnistusega Jumalast ja usust, kuid see polnud keelatud kirjandus nagu „Vahitorn“. See oli jutustus loomise algusest kuni kõigi asjade kordaseadmiseni.

Ma ei osanud anda tähendust ei pisaraile ta silmis ega ta erakordselt südamlikule, kuid samas murelikule olekule. Arvatavasti oli ta sel hetkel kindel, et see on hüvastijätt igaveseks, mitte pelgalt neli-

pühade vaheajaks. Tema polnud kindlasti nats. Ta pani küll kontori noorte neidude südame põksuma, kuid tal polnud ei pruuti ega naist. Kui tema „eelistustele“ oleks jälile saadud, oleks ta saadetud koonduslaagrisse, kus ta oleks pidanud kandma roosat kolmnurka.

Gestaapo annab löögi

Ees ootas kaks puhkepäeva ning me tegime Bubiga plaane koos aega veeta. Miskipärast arvasime, et oht on möödas. Berliinis oli Bubi tihti põgenenud akna kaudu, sest teda varitses oht ta õpetajatöö pärast, kuna juudil polnud luba aarialasest last õpetada. Ka meie elasime esimesel korrusel.

Kui 13. juunil, nelipühade esimesel pühäl, vajutati lakkamatult meie uksekella, ei tulnud meile pähegi põgeneda. Olime kõik otsekui halvatud. Korterisse tormas vähemalt kuus meest, kuigi tundus, et neid oli terve tosin. Kõik nad olid suured ja imposantsed, enamik nahkmantlites. Tundsin hirmuäratavat lõhna – või ehk oli see nende rõivaste sigaretilõhn? Need olid gestaapolased Danzigist ja Berliinist.

Minust rullus üle otsekui tulise õli hiigellaine, nii et ma hingatagi ei saanud. Esimene ja ainus kord elus kaotasin hetkeks kontrolli oma põie üle. Usun tõesti, et mõneks hetkeks oli mu süda seiskunud. Kõik oli nii kohutav – otsekui surma lehk oleks meid tahtnud lämmatada. Küllap tundis isa sedasama. Kui palju roppe sõnu ja ähvardusi meile osaks sai!

Vaid mu ema oli täiesti rahulik, näiliselt olukorrast puutumata. Tulin taas mõistusele, kui emalt küsiti, kas kulleri ja minu vahel on lähem suhe. Ema küsis äärmiselt nõrdinult, mida sellega mõeldakse. „Mõlemad olid ju omaette sinu tütre toas.“ Ema astus julgelt küsija ette ja sõnas väljakutsuvalt: „Ja mis siis?“ Kimbatuses mees läks näost punaseks ega öelnud enam midagi. Nad polnud ju leidnud mind Horstiga voodist, vaid istumast eri piiblitõlgete taga. Olime need korteri igast nurgast üles otsinud, et uurida ühe piiblitõlge täpset tähendust. Õnneks ei töötanud me parajasti matriitsidega. Horsti

peksti brutaalselt ja ta käed pandi raudu. „Näete nüüd Rahuvürsti,“ ütles üks mees. „Olete meid piisavalt kaua lollitanud, lõpuks ometi olete sisse kukkunud. Nüüd murrame teil kaela.“ Seejärel andsid nad meile tunda, mida nad sellega mõtlevad. Järgnevalt aeti mu vanemad, Horst, Ferdinand Ott (vaimne vend ja klaverihäälestaja, kes juhtus parajasti meie pool olema) ja ka mind eri autodesse ja sõidutati gestaapo peakorterisse.

Autos lausus ema erakordselt lakooniliselt: „Pea püsti, mu laps! See aeg on lühike, kuid igavik on pikk ja see kuulub meile.“ Need sõnad ei unune mul iial. Muidugi sai ta range keelu kõnelda, et mitte „last täielikult rikkuda“ (nüüd peeti mind taas lapseks). Teadsime juba, et meile esitatakse rängad süüdistused, kaasa arvatud Saksa sõjalise jõu õõnestamine.

Mul kadus ajataju ning ma ei tundnud ei nälga, janu ega väsimust. Varsti saabus öö, seda igas mõttes. Aeg justkui peatus. Siin peakorteris, otse meie silme all, peksti Horsti nii metsikult, et arvasin, et ta ei jää ellu. Sel teel loodeti meid hirmutada. Algasid gestaapo ülekuulamised, mis esialgu olid lühidad ja juhuslikud. Sisse ja välja, välja ja sisse, ootamine koridoris. Täiel määral vägivalda ja brutaalsust koondus siiski kullerile, kes neile lõpuks ometi vahele oli jäänud. Kui ta välja visati, olid ta käed ikka raudus ning ta nägu oli moondunud ja haavu täis, nii et ma vaevu ta ära tundsin.

Kindlustornis

Hilja öösel viis gestaapo meid Karrenwalli. Danzigi elanikud kutsusid seda paika Torniks. Siin hoidis gestaapo vange, enne kui neid edasistele ülekuulamistele kutsuti. Meie Torni saabumise ajaks olin end võrdlemisi hästi kogunud ja rõõmsameelsuse tagasi saanud, seda suurel määral tänu ema meelekindlusele.

Juba algusest peale püüdsin anda kõigile mõista, et olen valmis õiguse nimel rõõmuga taluma kõikvõimalikke raskusi. Mind viis aga verest välja see, kui eakas vangivalvur, kes mind Torni vastu võttis,

lausus: „Oota vaid. Su naer kaob peagi, kui sind täid ja lutikad hammustavad ning nälg näpistab.“ Oo õudust! Täid ja lutikad! Kas neid on üldse olemas? Olin hetkeks äärmiselt hirmul. Need polnud mulle pähegi tulnud. Siiski olin kindlalt seda meelt, et need vastikud olesed, kes mind ähvardavad, mu naeratust ei hajuta.

Kui mind hiljem nälg painas, ei lakanud ma ikkagi naeratamast. Tuletasin endale päevast päeva meelde, et pidada kõiges vastu on auline eesõigus. Piibel ütleb seoses Jeesus Kristusega, et vaenamine on võimalus tõestada oma armastuse sügavust tema vastu. Tema kui suurim inimene, kes kunagi maa peal on elanud, ütles täiesti selgelt, mis tema tõeliste järelkäijatega juhtub. Täpselt nagu teda, peetakse neidki kurjategijaiks, koheldakse väärilt ja koguni surmatakse. See diktatuur tõi kõik need hädad kaasa. Kristus teadis, mis on nende põhjus, tema kannatuste põhjus. Ka mina teadsin seda ja seepärast oli mul eneses rahu. Olin valmis selle eest võitlema, et säilitada oma rõõm. Olin rohkem kui varem otsusekindel, et ma ei tee mitte mingi hinna eest kompromissi.

Kõiki meid pandi eri kambritesse. Ema läks suuremasse, nõndanimetatud hoorakambrisse, mina väiksemasse. Seal ootas mind ees kolm inimest, üks plankudest ase ja hobukarvadest tekk ilma madratsita. Kambris polnud ei kappi ega lauda, oli vaid kole haisev ämber, mida hommikul tühjendati. Parem mitte küsida, kuidas seal magada sai. Mina, väike kõssis õnnetusehunnik, siiski jäin magama tänu kurnatusele, ülejäänu tegi mu noorus ja puhas südametunnistus.

Mu närvid olid äärmiselt pingul, kui mind ikka ja jälle vanglast gestaapo peakorterisse veeti. See oli tõesti kohutav piin. Teel vanglast gestaapo peakorterisse ei märganud ma mitte midagi: ei ilma. ei inimesi, ei linna. Olin keskendunud palvetamisele ja vajaliku jõu anumisele. Tundsind end laiaks litsunud ussikesena ning olin täiesti veendunud, et kõiki neid hingelisi ja füüsilisi piinu ma omal jõul läbi ei tee. Siiski olin kindlalt otsustanud mitte reeta oma vaimsete vendade nimesid, tehtagu minuga mida tahes.

Osa vaenamisest seisnes selles, et koridoris tuli tundide kaupa oodata. Sisse ja välja, välja ja sisse. Mõnikord kasutasid nad leebet, mõnikord ranget lähenemistaktikat. Käiku läks kõik, ka pettus. „Tema ja tema juba nagunii rääkis meile seda ja seda, sul tuleb seda vaid kinnitada.“ Ma ei kinnitanud midagi ega reetnud kedagi. See polnud mulle kerge ja nende raev oli suur. Siin ma nüüd olin: noor hingeke seismas vastu „selle maailma isandale“! Mul on senini selgelt meeles, kui tungivalt ma neis kõledates kivikoridoride seistes palvetasin, oodates, nälga ja külmatundes, seljas vaid õhuke suvekleidike. Kõik närvid olid pingul. Mu ainsaks mureks oli soov jääda kindlaks ja mitte kedagi reeta. Nende soov oli teada nimesid ja teostada edasisi edukaid arreteerimisi.

Üks hullemaid gestaapo ülekuulamisi kestis hilisööni. Algas see sellega, et vangivalvur avas “kogemata“ mu ema kambriukse. Oli see ikka tõesti eksitus? Kes teab. Paistab, et kuna meid taheti vaimselt nõrgestada, võeti sihikule mu ema, kes oli nende kõige kindlama meelega oponent. Ta kutsuti välja ja seejärel tõugati tagasi: „Ei, ei. Tütart tahetakse.“ Ja uks prantsatas taas kinni. Mida võis ema tunda, teades, et ta laps on järjekordselt gestaapo meelevaldas? Ta kükitas tund tunni järel kambri ukse all, et kuulda, millal ma pikaleveninud ülekuulamiselt naasen ja mind jälle luku taha pannakse. Teadagi mõtles ta kogu aeg minule ja palvetas tuliselt – mõnikord tervelt seitse tundi, mis tundusid lausa igavikuna.

Jah, nad vedasid mind ülekuulamisele. Juba ukseluku kolin tegi mind ärevaks. Sel pikal ja eriti rängal öisel ülekuulamisel pimestati mu silmi ereda lambivalgusega ning püüti mind ristküsitluse teel segadusse ajada. Mina aga polnud valmis nimesid üles andma. See oli tõesti raske, sest nad võisid olla midagi leidnud, kui nad mu töökohas või kodus minu kirju uurisid. Ma ei tea seda.

Sellest tulenes hiljem vaid üks hea asi: mind koheldi lugupidavalt. Kas ehk nägid nad hoolimata oma vaimupimedusest, mis sorti inimesed me oleme, kui nad mu raamatutes ja kirjades tuhnisid? Kül-

lap oli neis säilinud ka midagi inimlikku – seda fakti puudutan hiljem.

Üks mees tembeldas mind fanaatiliseks, kangekaelseks ja valelikuks. Esimesed solvangud jätsid mu külmaks. Kuid valelik? See tegi haiget. Oli tõsi, et ma juhtisin nad eksiteele ja ka valetasin neile, et kaitsta oma vaimseid vendi. Passiivselt kambris konutades viibisin oma mõtetes tunde ja tunde, päevi ja öid. Rõhutuna ämbrilehast, ängistavast inimeste kokkusurutusest ja korisevast kõhust, tulin otsusele, et teen neile selgeks, et nad ei tohi mind enam kunagi valelikuks nimetada. Nad võivad küsida minult mida tahes isiklikku, kuid ma keeldun andmast ütlusi oma vaimsete vendade kohta. Eelviimase uurimise ajal vedasin neid tegelikult ninapidi. Kui olukord muutus täiesti väljakannatamatuks, ütlesin neile ühe nime. See päästis mind tol päeval. See nimi jättis mind puhta südametunnistusega: „Kurt Weigel“. Tema oli see vaimne vend, kes mind ristis. Teadsin, et ta on juba arreteeritud väeteenistust süümelistel kaalutlustel keeldumuse pärast ning et ilmselt on giljotiin ta noore elu juba lõpetanud.

Olles vaimustuses, et lõpuks on neil näkanud, jäeti mind rahule. Ent kogu nende raev sai mulle osaks järgmisel ülekuulamisel, mis venis eriti pikale ja oli kohutav kogemus. Ma ei tea, kas nad tol korral juba teadsid, et olen kursis kõigega, mis Kurt Weigeliga juhtus. Visalt ja järeleandmatult keeldusin siitpeale mis tahes ütlusest. Valelikuks nad mind enam nimetada ei saanud. Minult ei saanud nad mitte midagi. Ühel 17-aastaselt polnud sugugi kerge nende terrorile vastu seista.

Torn oli karm koht, kus olla. Esimeseks psüühiliseks tõkkeks oli kambriuks. See oli kitsas ja musta värvi ning metalliga tugevdatud. Miks on see üks nii kindlalt mu alateadvusse kinnistunud? Ma ei mõelnud sellele enne, kui ma 50. aastatel seoses Dortmundi kokkutulekuga ühes hotellis ametis olin, kaasas väike tütar. Varem oli see olnud maa-alune punker. Uksed kajasid ja kõmasid nii tuttavlikult, et iga kord, kui hiline külaline saabus, tabas mind piinav ängistus.

Ootasin värisedes igat järgmist külalist. Kartsin, et jään tukkuma ja leian end taas poolunes magamast ühes neist Tornis õudsetest kambriitest. Ehmusin üleni higisena korduvalt. See öö näis lõputuna. Mõistagi ei soovinud ma teiseks ööks sinna jääda.

„Süda tunneb omaenese kibedust ja võõras ei saa segada tema rõõmu,“ kõlab kirjakoht Õpetussõnad 14: 10. Minu rõõmuks oli võimalus ülistada Jumalat katsumustes olles, hoides südames võrratuid eeskujusid Piiblist – eriti Jeesus Kristuse eeskujuna. Seda rõõmu ei saanud mult võtta mitte keegi. Tänu oma meelega ja südamerahule sain kogeda midagi tõeliselt imelist. Olin kõiki neid hirmsaid, vastikuid ja julmi katsumusi läbides otsekui kaitsekihiga kaetud või iselaadi tui-mastuse mõju all.

Lahutatuna emast ja isast ning kõigist lähedastest, tajusin nüüd enda peal hea Jumala lohutavat ja hella kätt. Olin valmis kõigele, et see nii ka jääks. See oli mu püüd ja südamesoov ning ehtne rõõm. Laulus 119:165 öeldakse: „Sinu seaduse armastajail on suur rahu ja miski ei pane neid komistama.“ Ehkki olin nooruke, sain küpsemaks ja täiskasvanulikumaks. Kuidas oli aga Õpetussõnades mainitud südame omaenese kibeduse tundmisega? Tol pühapäeval olin tulvil unistusi ja soove nagu ikka üks 17-aastane. Paraku lõppes see selle hirmsa kambriukse taga koos nälja, täide ja lutikatega, nii nagu vangivalvur oli lubanud. Hullem oli aga alles ees.

Viimastel sõja-aastatel olid vanglad ja laagrid kohutavalt üle-rahvastatud. Nii oli ka meie kambri, kus piisas ruumi vaevalt et ühele inimesele. Ent sellesse väljaheiteämbriga kambriisse Tornis varjupoolses küljes oli suletud kolm inimest. Tornis vastasküljes oli rohkem valgust, samuti oli seal päevinäinud vesiklosett. Nois kambrites polnud vaja leppida ei ämbri ega selle lehaga, kuigi kolm ilma iga-suguste hügieenivahenditeta inimest iseenda lehest kuidagi ei pääse-nud. Kummaline küll, kuidas ka tühised kergendused sellistes vilet-sates tingimustes õnnetunnet tekitavad, näiteks see, kui kitsasse

kambrisse topiti kenam, noorem ja mitte nii kogukas inimene, nii et oli veidi kergem hingata.

Hilisööl suleti mind koos kahe teise inimesega Tornri varjupool-sesse külge. Hommiku koites – oli nelipühade teine päev – ütlesid need kaks mulle, et täna ülekuulamist ei toimu, sest pühade esimesel päeval tegeles gestaapo kuni hilisööni agaralt meiega. Neil oli õigus.

Vanem ja kogukam neis kahest hakkas mulle ja mu perele tule-vikku ennustama. Ma ei tahtnud seda ja pidin teda jõuga katkestama. Kõik, mida ta ütles, oli tõsi. Tundsin end ebamugavalt, sest teadsin, mis allikas teda inspireeris. Mina aga lootsin kaugelt vägevamale jõuallikale. Hoolimata sellest, et olin väliselt suletud otsekui pilkasesse pimedusse, tajusin selgelt sisemist valgust, õnne- ja turva-tunnet. Teadsin, et minu jõu allikas on pimeduse jõududest kaugelt vägevam. Ootamatult hakkas naine kibedalt nutma. Värisedes ja kogeldes rääkis ta, kuidas kõik see talt jõu röövib, kui need jõud ta enda valdusse saavad, ja kui võimetu ta nende ees on. Senikaua kui olime koos, oli ta sellest vaba ning tundis end rahuliku ja rõõmsana.

Mäletan, kuidas ta kord kõva mürinaga tuult lasi, arvestamata meie, ülejäänud kahega, kes me kambris olime. Nähes minu reakt-siooni, soovitas ta mul olla vähem pirtsakas ja sõnas, et küllap ma õige pea õpin, et nii teha on palju tervislikum ja parem. Ju siis oli tal õigus, kui arvestada supi kvaliteeti ja seda, et liikumiseks polnud vä-himatki võimalust.

Teine kambrikaaslane oli noor poolatar. Paistis, et allilmas oli tal päris tähtis positsioon. Hiljem hävituslaagris teeskles ta, et ei tunne mind, sest teda ümbritsesid tähelepanuga tema omainimesed. Kitsu-keses kambris oli ta aga hea ja väga meeldiv kaaslane. Ehkki paistis, et see on absoluutselt võimatu, õnnestus tal kord saada midagi salaja sisse toimetatut: see oli maitsev, paks ja kihiline võileib! Saada osa sellest aardest – elu parimast võileivast – oli mulle tõeline unistuse täitumine.

Iga päev saime lõunaks suppi, mida poolakad nimetasid saklep-kaks. See oli raskesti määratletav tume kört, mis lõhnas kohutavalt ja paistis esialgu olevat söömiskõlbmatu. Vahetevahel pühapäeviti ulpis selles hobuseliha killukesti ja üksikuid kapsaliblesid. Küllap tänu näljale ma lõpuks isegi ootasin seda viletsat laket. Kummaline küll, aga iga päevaga tundus see mulle maitsvam, nii et ma oleksin soovinud isegi suuremat portsu kui see pisike kausitäis.

Kui viis nädalat hiljem tuli mu kambrisse vaimne õde Poolast, olin õnneks juba Torni valgusrikkamal poolel. Sain viimasel hetkel jaole, kui ta tahtis oma saklepkat potist alla kallata. Ta oli täiesti veendunud, et see pole söödav. Hoopis vastupidi, see oli igati söödav ja oma portsu võis isegi igatsusega oodata! Mitte kõigile polnud omane olla rõõmus ja tänulik väikeste asjade eest, kuid endas tänumeele kasvatamine ja selle väljendamine peaks olema igäihe eesmärk.

Olen kogemustest õppinud, et mõned uudised, mida kuuleme, pole sõltuvalt sellest, kuidas neid esitatakse, pooltki nii head või pooltki nii halvad kui tegelikult. Seepärast olen üritanud oma loos rangelt tõde järgida. Kui mul on kahtlusi, eelistan sellest üleüldse mitte kõnelda. Kõigis neis üleelamistes on siiski palju asju, mida on võimatu sõnadega väljendada.

Mu kalli poola õe reaktsioon pani mind asjadele teisiti vaatama. Enne arreteerimist ei valmistanud söömine mulle tihtilugu rõõmu, sest mul olid alati meeles poola vennad. Nende toidunorm oli veelgi piiratum kui Saksamaal. See õde aga muudkui kaebles. Ehk oli küsimus pelgalt meelelaadis. Ta tõesti haletses ennast. Mõistsin teda hästi, kuid ka minul oli põhjust kaevelda. Paraku see olukorda ei paranda. Otse vastupidi! Tegelesin hommikust õhtuni tema „jalule-tõstmisega“ ning teisele neiu selgitamisega, et ka Jehoova tunnustajad on patused inimesed, igäüks oma karakteriga. Ütlesin talle ka seda, et hoolimata iseloomu erinevustest on meie kallihinnaline usk alati sama ning et igäüks meist püüab anda tõesti endast parimat.

Köögitöö ja „telefon“

Mul lasti kolm päeva töötada ülakorrusel köögis. Kõige kõrgemalt hindasin lisaks võimalusele nälga leevendada võimalust kasutada beebivanni suurust väikest tsingist kaussi veega. Kuigi olin väike ja kõhn, mahtusin sinna vaid pooleldi. Siiski valdas mind ääretu õnnetunne, et sain pärast neid pikki nädalaid lõpuks ometi end korralikult pesta. Mis veelgi parem, sain olla üksi selles hallis pesuruumis. Olin ülimalt tänulik. Kui ma parajasti selles „vannis“ kükitasin, sisenes keegi vargsi ja pistis mulle suhu suure lihatüki. Pidin peaaegu lämbuma, sest pesin just rohelise vedelseebiga pead.

Siin ülakorrusel oli korsten „telefoniks“ suuremasse meestekambrisse kaks korrust allpool. Võttes tualettruumi nurgast ühe tellise välja, said naised ülakorruselt lasta nõõriga alla kirju, sigarette või muud taolist. Mina seda nõksu ei kasutanud, sest mul polnud tõesti mitte midagi pakkuda. Nende toimingute eest vastutas üks nutikas prostiituut. Ta hoolitses, et tellis oleks pärast korralikult ja märkamatuks tagasi pandud. Seekord kõlas ta telefonikõne alla nii: „Kui teie kambris on Jehoova tunnistaja, siis tulgu ta telefonile – siin on üks ta õeke.“ Küll ma olin rõõmus, kui üks vend vastas! Sain mõne minuti jooksul korstna kaudu temaga rääkida. See kinnitas tugevalt mu usku. Oluline oli kõnelda ka ülekuulamistest, mis toleks ajaks olid arvatavasti lõppenud.

29. juulil 1943 viidi meid üle „Lasketiiru“, vanglasse, kus inimesed kohut ootasid. Pärast põhjalikku töötlemist gestaapo poolt anti meid üle kohtunikele. Meil kui äsjasaabunutel lubati korralikult duši all käia, ent meie endi rõivad võeti ära ja asendati vangiriietega. Seejärel pandi meid, seitset naist, üheinimesekambrisse number 27. See oli harjumuspärasest gestaapokambrist küll kaks korda suurem, kuid siiski mõeldud vaid ühele inimesele. Meid oli seitse, narisid vaid üks. Nüüd aga olin taas emaga koos. Kallistasime pikalt ja mõistsime kõike sõnadetagi. Kambris olid veel Selma Widowski, Martha Remus, Friedel Skorczik ning kaks eakat õde, Bertha Nowski

ja Emilie (Mila) Arendt. Kuna Mila oli üpris tüse ja täiesti pime, Bertha aga peaaegu pime, lubasime loomulikult neil kokkulükatavat nari kasutada. Me polnud jõudnud magamisprobleemi veel lahendada, kui meid ehmatas kriiskav käsk „Pange end valmis!“ ja meie taaskohtumise rõõm oli rikutud.

Kohtuniku ees

Kui jõudsim kohale, suleti meid kõiki seitset kahte pisikesse tahukasse nagu röntgenivõtte ajal. Kuulsime, kuidas meie vaimseid vendi kohtuniku ette kutsuti. Olime täiesti pingul ja ootasime oma korda – ma ei mäleta, kui kaua. Siis hüüti minu nime! Pärast kõiki mehi olin mina esimene naine. Sisenessin kõrge ukse kaudu määratu suurde saali. Kohtunik istus kolossaalse laua taga. Arvan, et meie vahel võis olla puitbarjäär ehk selleks, et vange eemal hoida või pakuda kohtunikule mingil määral kaitset.

Kui naeruväärne! Seal me kõik seisime kui lambad, keda tapale viiakse. Kuna me teenisime Rahuvürsti ja ütlesime seepärast lahti igasugusest vägivallast, peeti meid ohuks rahvale. Minu taga seisis mitu meest, nende hulga ka mu isa. Kui „lõvi“ lõpuks mõirgama hakkas, röökis ta nii kõvasti, et nõrgema närviga inimene võinuks juba sellestki hinge heita. Tundus, et ta püüdis olla veelgi hirmuäratavam kui gestaapo. Mõistsin, et nalja ta ei heida.

Tal polnud aimugi, et pikad nädalad arvukaid ülekuulamisi olid tegevdanud mu otsusekindlust, nii et seisin ta ees lahinguvallmilt. Oleks ta seda teadnud, poleks ta oma võidus nii kindel olnud.

Paistab, et ta soovis minust näidise teha ja ehk ka hirmutada kuut meest minu taga, kelle olin juba täiesti unustanud. Tundsin, nagu oleksin kogu maailmas üksi. Tajusin siiski, et minuga on Jumala armastav käsi. Hoidsin sellest kinni ja olin täiesti rahulik.

Nüüd haaras raevus kohtunik lauvalt püstoli. Ta vabastas kohmakalt mu silme ees kaitseriivi ja küsis läbilõikaval häälel, kas ma ikka veel keeldun ütlustest seoses oma usuvendadega. Vastasin üsna rahu-

likult: „Jah.“ Siis suunas ta püstoli minu poole ja küsis maruvihaselt, kas ma ka mõistan, et oleme astunud totaalsesse sõtta ning et ta võib teha minusugustele kiire lõpu. Selgelt iga sõna välja öeldes lisas ta: „Kas oled valmis oma usu eest surema?“ See küsimus tuli kõigest hoolimata mulle suure üllatusena. Seni olin arvanud, et tema mäng püstoliga oli kõigest räpane trikk, et mind põlvili suruda, nüüd aga läks asi tõsiseks – ma pidin vastama. Ma polnud enam kindel, et ta blufib, ja just sellist tunnet ta tahtiski minus tekitada.

Neelatasin ja jätsin isale ja teistele vendadele seljataha pilku heites nendega mõttes hüvasti. Pöörasin end ringi ja sulgesin lasku oodates silmad. Ütlesin hirmust värisedes ja kogu jõudu kokku võttes sõnasõnalt: „Kui nii peab olema, siis jah!“ Ma ei julgenud silmi lahti teha ega pead pöörata. Minu „inkvisiitor“ oli tagasi tõmbunud, sest ta polnud sellist vastust oodanud ega osanud kangemat ähvardust välja mõelda. Ootamatult tõhutuks osutunud, sisistas ta pettunult: „Küll sinu võimalus ka tuleb. Kao välja!“

Ikka veel oimetuna naasin vabisevate ootel õdede juurde, teatamaks neile, et olen surma mõistetud. Uskusin seda kindlalt. Seepeale lausus üks õde: „Sul on kindlasti taevane lootus. Oleme seda alati arvanud.“ Senini polnud ma sellele mõelnud, ent tol hetkel tundsin, et see võib olla tõsi. Mu enesevalitsus oli taastunud, hirmust polnud enam jälgegi – oli vaid rahu ja sisemine rõõm. Sel tunnil olin oma taevase isaga lähedasem kui kunagi varem. Ma ei liialda, kui ütlen, et olin õnnelik – õnnelik, et olin läbinud ränga katsumuse ja jäänud Jumala ees laitmatuks.

Tagasi vaadates mõistan, et see mees oli kõigest ametnik – kohtunik, aga mitte surmaotsuse täideviija. Sellest ka mu veidi närviline naer kaamera ees, kui filmiti videot „Jehoova tunnistajad seisavad kindlalt“. Isegi tol ajal poleks kohtunikul olnud luba mind kohtus maha lasta, pealegi veel kuue tunnistaja ees. Seevastu koonduslaagris võis seda juhtuda. Gestaapo ja SS-i silmis oli igapäev kui saakloom. Aastaid hiljem meenutas isa mind hellalt kaisutades sageli seda stsee-

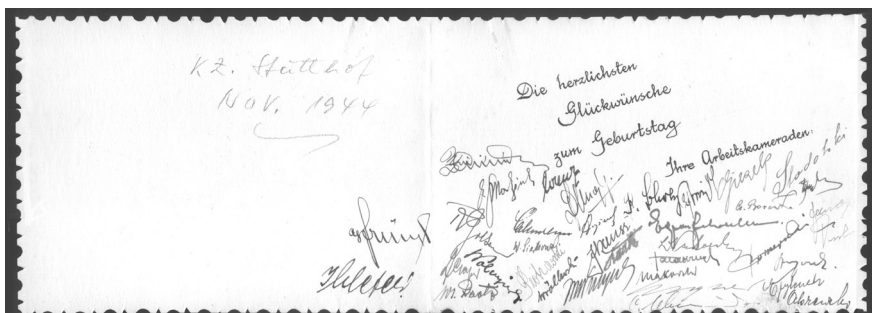
ni: „Mu laps, kas sul on veel meeles, kuidas sa värisedes, ent ikkagi nii kindlalt „jah“ ütlesid?“

Üheinimesekamber seitsmele

Pärast kohut naasime taas oma kambrisse. Kui seal oleks olnud kaamera, oleks see teinud ülinaljakaid pilte. Kõik me soovisime kibe-dasti tualetti minna, kuid seda oli vaid üks. Need kohtuskäigud olid paisanud segi nii meie maod kui soolestikud, otsekui oleks keegi meie kohvilaadsesse lurri midagi puistanud. Siiski olime kohtuniku-tõkkest üles saanud. See oli olnud rabav kogemus ja tundus, nagu oleksime oma pead otse lõvi lõugade vahele pistnud. Mis saab edasi?

Nüüd tuli meil näha vaeva „väikeste rebastega“, nagu Piibel ütleb: „Püüdke kinni rebased, väikesed rebased, kes rikuvad viinamägesid.“ (Ülemlaul 2:15.) Ka meie viinamäed olid ohus – seda mitte kohe ja kiiresti, vaid pikkamööda. Iga päev oli kui raske taak. Iga nädala, iga päeva iga tund, iga minut selles kambris paistais tahtvat mind põlvili suruda.

Nagu varem mainisin, oli seal vaid üks nari, mille loovutasime kahele eakamale meist – Milale ja temanooremale sõbrannale Bert-hale. Nemad olid siin põhjusel, et Mila oli dikteerinud Berthale kirja Willi Ruhnau tütrele. Kirjas noorele Hildegardile ergutas ta teda mitte unustama oma vanemate usku. Ei midagi enam ega vähemat. Kui aga Hildegard Ruhnau õpetajad seda mõtteavaldust nägid ja

Õnnitluskaart kaasvangidelt, 1944

gestaapot informeerisid, viis selle süütu mõtte „kuritegelikkus“ kahe abitu vanainimese vangipanekuni.

Mulle väga meeldis Bertha, kes oli lahe, alati pisut hädisevõitu ja kelle poolpimedad silmad liikusid eri suundadesse. Olnud üle poole aasta rängas vangistuses, mõisteti ta lõpuks õigeks. Mingil määral sai õigus võidu, kui talle ta vanuse pärast halastati. Ta oli 63-aastane ja nägi nii ka välja. Tol ajal peeti 63-aastast juba vanaks, nüüd aga on üldine arvamus ses suhtus märgatavalt muutunud. Mina olen praegu 10 aastat vanem kui Bertha tol ajal. Kui ma mõnikord oma iga rõhutan, ütleb mu 20-aastane tütre tütar nipsakavõitu armastusväärselega: „Sa ei ole ju mingi vanaema.“ Praegusajal peetakse seda tunnustavaks komplimendiks.

Üks meie kambrikaaslane oli Selma, imposantne naine elu parima aastais. Tema abikaasa võitles rindel Hitleri eest, tema aga võitles veendunult usurindel Rahuvürsti eest. Selma oli ennastalgavalt toetanud Karl Geuket, noort väeteenistusest süümelistel kaalutlustel keeldujat, kes tolleks ajaks oli juba maksnud selle eest eluga, et keeldus teistelt elu võtmast.

Selmaga samas eas Friedel oli nägus sihvakas naine. Ta muretses oma mehe pärast, kes oli samuti vangis ning kannatas tõsise kõhuhaiguse all. Samuti muretses ta oma armsa väikese poja Thissoni pärast, kes oli jäänud koju oma vanaisa hoolde. Hiljem läks poiss Lõuna-Saksamaale Friedeli vanemate juurde, kes olid meiega sama usku. Need löögid olid tabanud teda väga valusalt, kuid ta suutis kõike taluda tänu oma tugevale usule. Ta oli juba lapsena Jumalale pühendunud. Vangistuse süngeimatel tundidel tagus ta peas vaid üksainus meloodia: „Kus küll on mu Christian?“ Seda tuleb ette. Ehk on see mingitmoodi kaitseks, et mitte peast segi minna. Tugevdamaks ennast ja teisi, tsiteeris ta ikka ja jälle kaunist psalmi „Lootus ja rahu on see, mis teeb sind tugevaks.“

Kambris oli ka Martchen, kes arreteeriti koos oma fantastilise abikaasaga. Ka temast olid jäänud koju kaks last, kes olid veel kooli-

ealised. Temast ja Friedelist sai siin tiim ja nad olid ka hiljem laagris teineteisele toeks. Nende seitsme hulgas oli ka mu ema. Olles sündinud aastal 1897, oli ta nüüd 46-aastane ja jõudmas uut eluetappi. Veendunud oma taevases lootuses, oli kogu ta süda ja meel keskendunud vaid vaimsetele asjadele.

Ja lõpuks olin seal ka mina, kõigest 17-aastane. Teiste silmis polnud minul kui kõige pisemal ja nooremal suurt midagi kaotada. Mul polnud ei meest ega lapsi, kelle pärast muret tunda.

Ainsale narile mahtusid vaid kaks meie eakat. Ülejäänud viis meist pidid mahutama end põrandapinnale. Igäühel oli õhuke õlgmadrats ja kriipiv jämedakoeline tekk.

Mina kui noorim olin oma madratsiga otse tualeti kõrval. Kui Friedel varahommikuti tualetti minnes üle magajate ponnistas ronida, mõtles ta, kas ka algkristlased pidid nii tihedalt üksteise kõrval lebama, enne kui nad lõvide ette heideti.

Ehkki viibisin siin koos kuue armastusväärse ja eripalgelise inimesega, tundsin end väga üksildasena. Kuigi teiste meelest polnud ma midagi kaotanud ega olnud mul ka suurt põhjust kurta, valmistas emale mu hingeseisund tõsist muret ning ta ümbritses mind armastava hoolega. Teistele paistsin ma alati rõõmsameelse ja õnnelikuna. Sellest tulenevalt sai minust see patuoinas, kes sai enda kaela kõikvõimalikud inimlikult mõistetavad agressioonid ja depressioonid, mis meid vahel valdasid.

Lisaks oli siin vähemalt kaks meist, kes arvasid, et mina ja kuller olime miskitmoodi nende arreteerimise põhjus – võib-olla mõne kirja või paberilehe või hooletuse pärast või koguni reetmise pärast. Võimatu on kirjeldada, kuidas ma nende kahtlustuste pärast kannatasin. Mul on veel nüüdki raske sellest rääkida. Piisab, kui öelda, et koos minuga kohtuniku ees olnud mehed teadsid, et ma polnud mitte kedagi reetnud. Ja kuidas võis olla reetjaks kuller, keda sedavõrd julmalt koheldi?

Inimesed jäävad ikka inimesteks. Olukord on hullem, kui tuleb elada sedavõrd lähestikku, lausa üksteise otsas; tingimustes, mis võtavad igasuguse inimväärikuse; vegeteerides, ilma et miski meelt ja mõistust stimuleeriks. Sellistes oludes saab inimlikest puudustest talumatu taak ja suure vaeva põhjus. Väliselt jäin ma sellest puutumata, kuid seesmiselt kannatas mu närvikava ja mu rõõmsast loomusest jäi väga vähe järele. Ühel päeval ütles ema oma arvamuse välja. Ta sõnas, et tal on ükstapuha, kes tema arreteerimises süüdi on. Nüüd on tal võimalus tõestada oma ustavust. Ta palvetab kõigi eest, et nad süüst vabastataks. Ent süüst vabastamisel pole erilist tähtsust, kui tahetakse Jumalale ustavaks jääda, sest gestaapo on igal pool ja ootevalmis.

Mul oli juba mitu kuud väike palavik, nii et lõpuks saadeti mind linna röntgenisse. Sel reisil anti mulle kätte isiklikud riided ning mind saatis vangivalvur. Arst ja abilised silmitsesid mind teraselt ja suure huviga. Kas üks kurjategija tõepoolest selline välja näeb? Oletan, et neil oli ses suhtes kahtlusi. Õnneks polnud mu kopsudel suurt viga, kuid bronhidega olid lood kehvad. Veelgi halvemad olid teravad kõhuvalud, mis jäid mind piinama mitme aasta vältel ja veel hiljemgi. Laagris sain ma kord päevas sõõmu kibedat jooki, mis valusid leevendas. Parandustöökojas töötades õnnestus mul leida riideräbal ja see ümber keha mässida. Kobakate vangirõivaste all tundus see ääretult mõnus, kuid ametlikult oli see keelatud. Alati, kui meid läbi otsiti, olin selle kaltsu kandmise pärast väga hirmul.

Vanglakülastused

Kord külastas mind vanaema. See polnud talle sugugi kerge ja kerge polnud see ka mulle, sest nägin, kui väga see habras ja haige 85-aastane memm kannatab. Kogu elu oli ta piinliku täpsusega püüelnud aususe, sündsuse ja hea maine poole. Nüüd tuli tal tõestada oma usku Jehoovasse sellega, et ta ei rööviks minult julgust käia oma valitud teed. Vähe on neid, kes suudaksid mõista, mida kõike see vanglakülastus temalt nõudis.

Ta sai ka loa kõnelda mu isaga. Sain oma isa mõne hetke näha – ta oli minust vaid paari sammu kaugusel. Temast oli järel vaid vari – ainult luu ja nahk. Võimatu oleks olnud teda ära tunda, kui ma poleks näinud ta lahket sooja pilku. Ma ei suutnud end tagasi hoida ja söötsin tema poole, et teda soojalt emmata. Otsekohe röögatas valvur: „Hull naine!“ Silmapilk astusin korralikult valvuri kõrvale, valmis äraviimiseks, rõõmus, et sain isa kallistada. Isa nuttis. Nuttes jäin ka mina sel õhtul magama, sest isa seisund ja vanaema kurbus olid läinud mulle väga südamesse.

Siis aga oli mul veel üks külaline – mu sõber Gerhard, kes nüüd oli leitnant, oli naasnud Vene rindelt. Sel põhjusel õnnestus tal saada luba mind külastada, kuigi esialgu taheti talle ära öelda, sest ta polnud sugulane ja minul oli sõbraks see kuller. Seepeale lausus ta jultunult, et see ongi põhjus, miks ta minuga nii väga rääkida tahab. Selle triki tunnistas ta minuga kohtudes kohe üles. Need mõni minutit valvuri valvsa pilga all puudutasid ka tema südant. Ta ei suutnud pisaraid tagasi hoida ega häbenenudki seda. See hüvastijätt oli talle ülimalt raske. Nägin, kuidas mu igirõõmus noorpõlvesõber on nüüd surmani kurb. Ma ei näinud teda pärast seda külastust enam kunagi ega unusta teda eal. Ta kaotas oma noore elu valel rindel võideldes.

Kehaline liikumine

Meil kui kohut ootavatel vangidel oli lubatud 15 minutit päevas värskes õhus jalutada. Nõnda polnud see pikkadel nädalatel gestaapo vanglas, kus värsket õhku saime hingata vaid teel ülekuulamisele. Närvidest tulenevalt ei saanud siis nagunii normaalselt hingata. Meie 15 minutit tähendas seda, et kõndime võrdlemisi väikses hoovis üksteise järel rivis ikka ja jälle mööda ovaali. Nüüd imestan, kuidas ma mitte kunagi ei komistanud. Hoidsin pead püsti ja pilgu pilvedes. Milline kergendus pääseda kas või mõneks minutiks sellest kokkurusutud inimesumast kambris! Vangide vahele pidi jääma vähemalt meeter maad. Seda oli päris palju – tervelt meetrine vahe! Mõtlesin

Christian Morgensterni luuletusele „Pilved“. Kuidas küll on need lõputud taevaavarused inimvaimule troostiks!

Vangistuses olles on tõesti oluline meenutada talletunud intellektuaalseid ja vaimseid väärtusi, muusikat, kirjandust või muud esteetiliselt kaunist. Kõige kallihinnalisemad olid imelised mõtted Jumala sõnast. Mida rohkem oli inimene neid varem meelde jätanud, seda enam lohutust ja jõudu sai ta neist nüüd ammutada. Olles kehvalt „külvanud“, sai ta nüüd kasinalt „lõigata“ ja oli vaimses näljas. Väljastpoolt ei saanud mitte midagi. Olukorra oleks teinud talutavamaks hea raamat, ajaleht, muusika või võimalus kirjutada.

Nii haletsusväärne kui see ka oli – see kõndimine oli mulle tohutu nauding. Need kallihinnalised minutid kulusid liigagi kiiresti. Need olid hetked, mil kogusin uut energiat. Ehkki meil ei lubatud omavahel rääkida, polnud see mingi karistus. Sain olla omaette ning takistamatult mõelda ja palvetada. Minu privaatsuseigatsus on nii suur. See igatsus pole kadunud, ehkki suurem osa inimesi vajab vastupidist. „Kui tahad viibida kodus, tuleb see sul leida sinust enesest.“

Jalutamise ajal seisis alati valvur ukse kõrval, kust me ikka ja jälle möödusime. Liigagi vara hõikasis nad: „Seis! Tagasi kambrisse!“ Alati, kui aeg läbi sai, üritasin saada mööda mehesoenguga valvurist, kes käskis: „Seis!“ ja irvitas mulle väljakutsuvalt. Täiskasvanud juba sosistasid ja tegid minu kuuldes märkusi, millest ma aru ei saanud. Sõna „lesbi“ oli tollal veel tundmatu ja sedasorti kalduvusi karistati rängalt. Aeg-ajalt, kui meid saadeti kõledasse tõmbetuulega ruumi kartuleid koorima, seisis see valvur mu selja taga ja puistas mulle kõige keerukamaid küsimusi. Ta tundis Piiblit üsna hästi, kuid mina võtsin väljakutse vastu.

Seal oli kaks vangivalvurit, kellele ma sümpatiseerisin. Nad olid omavahel sõbrad. Leebem neist kahest, kelle nimi oli mäletatavasti Preuss, kuulus ka ise mingisse usuühendusse. Ilmselgelt valmistas talle kurvastust, et pidime oma veendumuste pärast nii palju kannatama. Veelgi enam kurvastas ta minu kui meie rühma noorima pärast.

Mõnikord koputas ta pärast tööd kergelt meie kambriuksele ja sosistas: „Maga hästi, mu laps.“ Kuidas sain ma siin hästi magada? Nende lahkete sõnade üle olin ma aga ääretult tänulik. See mõjus mulle nii hästi, enne kui suikusin unne sel kitsal ja kehval asemel tualeti kõrval. Siiski ei teinud ta mulle pisimatki soodustust, välja arvatud ühel juhul.

Minu 18. sünnipäev

Sobiv juhus tekkis siis, kui ma näitasin valvur Wollschlägerile väikest käehaava, mis viitas veremürgituse ohule. Me ei kutsunud kunagi valvureid nimepidi. Mõnikord keeldub „mälestuste must kast“ ebaolulisi detaile välja andmast, kuid olen tänulik, et ta siiski toob palju tähtsat välja.

See kenam valvur tõi mind alla ning mu meditsiinikaarti üle vaadates nägid nad, et just see päev on minu 18. sünnipäev. Nad ei saanud võtta asja rahulikult, mõeldes, mil kombel ma selle versta-posti ületan: ühel olid pisarad silmis, teine tegi mõnitavaid märkusi. Kui mu käsi oli korralikult kinni seotud, andis kenam neist mulle oma võileiva. See oli väga üllas kink, sest Saksamaa olukord oli juba kõigile raskeks läinud. Lisaks lubati mul minna kohe kambrisse ega aetud tagasi tööle töökotta. Kõigest viletsusest hoolimata nautisin kambris meie kahe eaka õe mõnusat seltskonda. Nad mõtlesid armsalt midagi välja ja panid selle minu jaoks kokku. See oli väga eriline kingitus, mis mul ikka südant liigutab: vana laul „Luba Issand, et ma sinu päeval olen koos sinu rahvaga.“

Mõnikord, kui mu kaaslaste nõrgad küljed mind väga nõrdima panid, mõtlesin sellele laulule. Miks valis Jumal iisraellased oma valikrahvaks? Põhjus polnud ju selles, et nad olid üks imetore rahvas. Ei, otse vastupidi. Ta väljendas seda väga selgelt. Ta tegeles nendega ja päästis nad ikka ja jälle, sest nad kandsid tema nime ja olid tema rahvas. Mitte et nad oleksid olnud erakordselt tublid, intelligentsed või ilusad, vaid et austada tema püha nime. Inimest, kes armastab ja

teenib Jehoovat, armastan ka mina, kuigi see nõuab mult mõnikord kogu jõudu. Oma karmide kogemuste põhjal arvan, et katsumusi on kergem taluda, kui mul oma kodu ja isiklik elu.

Millised olid tol ajal meie teadmised ja sügavamad arusaamad Piiblist? Kui võrrelda seda meie praeguse vaimse paradiisiga, piibliõppe arenguga kõigi nende aastate jooksul ja Piibli mõistmisega, olid meie teadmised tol ajal üsna tagasihoidlikud.

Mäletan, et see oli umbes aeg, mil 19-aastane austeralane nimega Gerhard Steinacher surmaamõistetute kongis istus. Ta ootas hukkamist, omades vaid selget teadmist, et Jumala sõna keelab tapmise. Harva, kui mind midagi sedavõrd liigutab kui tema lihtsad kirjad. Need leiti ühest vanast pappkarbist ja Gyula Varga koostas neist raamatu.²² See kallis, üsna tavaline noormees, kes lapsemeelselt igatses oma akordioni järele ja soovis nii väga kordki kõht korralikult täis süüa, käis oma teed päris üksi – temaga oli vaid Jumal.

Mu ema püüdis alati juhtida me mõtted füüsilistelt kannatustelt ülevamatele vaimsetele mõtetele. Kord küsis ta järgemööda igahelt meist: „Miks sa oled siin? Miks sa oled valmis kannatama kõike seda häda ja viletsust?“ Igaüks tõi oma põhjuse, kuid kõik need olid head põhjused. Keegi ei soovinud lihtsalt korrata teise toodud mõtet. Ma ei mäleta, kuidas mina tollal vastasin. Siiski mäletan ma, et viimane vastaja oli Friedel. Ta vastas vaid ühe sõnaga: „Armastus.“ Sügav armastus Jehoova vastu aitas tal kõike rõõmuga taluda.

Tänu piibliõpetusele võib iga Jehoova tunnistaja tänapäeval nõnda vastata. Teadmised viivad sügava arusaamani ja heade suheteni meie Jumala ja Loojaga.

22 *Gyula Varga: Er starb für Gottes Ehre – Wie der Mensch und die Akte Gerhard Steinacher vernichtet wurde.* Väljaandja Schachendorfer Kulturkreis, Schachendorf, 1998.

Kartulikoormine, parandustöökoda, täid ja lutikad

Koorisime kartuleid ühe õela naise – ta oli mõrtsukas – käe all. Taolisi „eesõigusi“ said alati kurjategijad, kes olid aastateks kinni mõistetud. Ma ei mäleta selle naise nime. Ta hiilis ringi nagu vaim, et meid igal kombel ahistada. Sooviksin mälestuse sellest jubedast naisest täielikult minema pühkida.

Parandustöökoja valvur oli kena, kuid kuidagi tasakaalutu inime- ne. Ta tõi kõigilt oma tuttavatelt parandamiseks sukki kokku. Need paistsid hullemad, kui oskaksin seda kirjeldada. Tegelikult tegi ta meile teene, sest need sukad olid kübe normaalsusest kontrastina vangisokkidele, mille ainsaks püsiosaks oli puuvillane sääreosa, kõik muu oli lapp lapi peal. Lisaks kõigele tegid parandusi kohmakad käed, nii et käia neis kirjeldamatutes monstrumites oli selge piin.

Pidasime lakkamatut võitlust täide ja lutikatega. Ühel päeval aga tegime hirmsa avastuse. Minus hakkas keema põlgus ja vastikus. Juba ainuüksi privaatsuse ja hügieeni puudumine oli piisavalt hirmus, kuid see avastus lõi lausa jalad alt. Esialgu me isegi ei teadnud, mida need läbipaistavad täpid kleidiõmblustes tähendavad. Siis aga mõistsime äkki, kust me viimase aja hammustused ja vermed pärit on. Need olid täid – ehtsad rõivatäid!

Hakkasime kõik otsima ja leidsime neid hulgaliselt. Neid tuli pidevalt otsida ja puruks litsuda. Iga kord, kui meie rõivad pesulast tagasi toodi, oli kaasas uus suguselts. Pesula nendest jagu ei saanud, nad polnud seal isegi puruks litsunud. Pime Mila, kes kogu päeva vaikselt oma kohal istus, aitas oma koguka kere soojusega neil tublisti paljuneda. Niisiis tuli meil ka tema eest neid otsida ja puruks litsuda, samuti poolpimedas Bertha eest, kes asjata neid satikaid üles leida püüdis. Sellest üksteise armastavast aitamisest sai meie alaline amet, seda ka hiljem laagris. Neist ei saanud mitte kunagi lahti. Nüüdki, mil vabanemisest on möödunud palju aastaid, tekitab mõte neist kohutavatest elukatest minus ärevust.

Mulle oli aga suurimaks nuhtluseks igasuguse intellektuaalse tegevuse puudumine. See oli omamoodi vaev, ehkki sugugi mitte kõik polnud seda meelt. Küll ma oleksin soovinud midagi lugeda, kuid selleks puudus absoluutselt võimalus. Kord, kui ma veel Tornis kinni istusin ja mind ülekuulamiselt tagasi toodi, kuulsin valvuriruumis metalset raadioplärinat. Need helid olid midagi väga erilist, mida mu janune vaim ahnelt neelas. See oli otsekui tervitus normaalsest elust. Pidin võitlema, et mitte ulguma hakata. Vahel tundus iga päev, tund ja minut rõhuva koormana.

Ehkki olin emotsionaalselt ja füüsiliselt näljas, on hämmastav, et seal ei tundnud ma end mitte ainsamagi minuti jooksul ebakindlana. Teadsin, mis on kogu selle viletsuse põhjus, ega kaalunud minutikski järeleandmist. Kui mu tuhanded vaimsed vennad ja õed said pikkade aastate vältel jõudu, mis ületab tavapärase, siis annab helde Jumal seda ka minule. Olin selles veendunud. Mitte alati ei saanud edukalt hakkama need, kes olid füüsiliselt tugevad, vaid tihtilugu hoopis need, keda oli karta murduvat. Nemad ei lootnud omaenda jõule. „Torm, mis murrab maha vägevaima puudest, ei saa jagu õrnast lillekesest.“ Niisiis, kõik au läheb temale, kes meile seda jõudu annab.

Korraks tööle väljapoole

Lähenemas olid jõulud ja šokolaadivabrikusse vajati hädasti paari naist pähkleid purustama. Kuna vähemalt kolm vangivalvurit minusse hästi suhtusid, anti see uskumatult vahva ülesanne minule. See oli mul esimene kord töötada väljaspool vanglat. Milline unistuste delikatess! Kui maitsev, ja mis veelgi tähtsam – kui tervislik!

Kuigi see võib olla delikatess normaalsele maole, oli minuga asi teisiti. Kõigi nende näljakuudega oli mu magu kokku tõmbunud. Kuidas aga saakski üks näljane noor inimene sellisele ahvatlusele vastu panna? Hoidsin end kõvasti tagasi, kuid siiski mitte piisavalt. Ka see väike söödud kogus oli mulle liig. Sel ööl arvasin juba, et mind ootab hirmus surm.

Olin väga pettunud, et ei võinud võtta ema ja teiste jaoks kaasa näputäitki. Ma ei tahtnud sellega riskida, seda eriti esimesel päeval. Mul polnud siis veel aimugi, et see oli ka mu viimane päev. Mind sellele tööle enam tagasi ei saadetud.

Nädal hiljem saadeti mind aga välja tööle ühte töölissööklasse kartuleid koorima. Nägin naeruväärne välja: karedast tekist tehtud teravatipuline müts, vangiiürip triibulise põlle all, eri kõrguse ja pikusega puukotad, lotendavad jämedakoelised sokid. Ka mu labakindad olid tekist õmmeldud. Kõike seda täiendas vastu külge surutud lopergune metallkauss ja puulusikas mu peos. Kas oleks keegi saanud tulla selle pealegi, et selliste rõivaste all on peidus üks noor neiu? Tundsin end täiesti inetu, vastiku ja armetuna.

Kõik see poleks veel nii hull olnud, kui see oleks leidnud aset kusaigil mujal. Juhtus see aga mu kodulinnas ja parajasti just siis, kui mitmed mu endised töökaaslased kontorisse läksid. Paljud olid äsja rongiga saabunud – just täpselt ajal, kui sel pisikesel õnnetusehunnikul tuli seersandi saatel keskraudteejaama juures teed ületada. Mulle tähendas see tohutut alandust. Missugune normaalne 18-aastane ei sooviks olla kena ja poleks tahtnud häbist maa alla vajuda?

Olin väga rõhutatud meeleolus, kui ma sel õhtul kambrisse ema ja teiste juurde tagasi jõudsin. Olin sedavõrd vaevatud, et tahtnuksin kellegi õlal end tühjaks nutta. Seda mitte ema õlal! Ta oli alati enda vastu kohutavalt range – võitlejahing läbi ja lõhki. Tol hetkel janunesin nii väga soojuse ja tröösti järele, kuid ilmselt poleks see mulle hea olnud. Armastav ema lausus mulle rangelt ja väga lakooniliselt: „Kes araks lööb, mingu teistest eemale, et nendegi süda värisema ei hakkaks. Sul pole häbenemiseks mingit põhjust. Häbenegu need, kes on sind sellisesse koleda seisundini viinud – need, kes on süütud korralikud inimesed trellide taha pannud. Sul on tõesti õigus uhke olla.“ Just selline oli mu tuline ja kartmatu ema. Ta ei saanudki olla teistsugune, olgugi et tol hetkel igatsesin nii väga oma isa südamlikku ja lohutustpakkuvat lähenemisviisi.

Hiljem kartuleid koorivate naiste rühmas olles sain end jälle naisena tunda. Mind panid tähele seal töötavad prantsuse meesvängid. Kuigi see oli keelatud, heitsid nad mulle vargsi silma, mida mõned teised naised selge kadedusega tähele panid.

Igapäevane töö

Mu kallis ema oli mulle ja paljudele teistele säravaks usu ja ustavuse eeskujuks, olgugi et ta mõnikord inimesi turri võis ajada. Tol ajal ja veel hiljemgi kannatas ta kirjeldamatu mure ja südamevalu all. Ent eales ei tulnud üle ta huulte ainsamatki kaebesõna. Tema vanima tütre haigus oli talle palju suurem mure kui ta enda viletsus.

Tema hädapõli oli alanud gestaapo vanglas ning oli nüüd jõudnud äärmusesse. 46-aastasena oli ta jõudnud menopausi ikka ning ohtlik verejooks seadis ta surmaohtu. Milline verekaotus! Vaatasime seda meie kokkusurutusel hirmuga pealt. Ehkki ta üritas seda meie eest varjata, oli olukord kohutav. Varsti oli ta nii nõrk, et ei suutnud enam jalul seista. Kuna aga terve päev tuli tööd teha, kasutas ta veritsuse peatamiseks üpris äärmuslikke meetodeid. Tema muidu väga saledad jalad olid nüüd punakassinised ja jämedad kui elevantil. Seda oli hirmus vaadata.

Kõigele vaatamata ei kuulnud me temalt ainsamatki kaebust. Isegi kui takku katkudes – kirjeldamatult vastik töö – sügelised sai, ei kurtanud ta mitte kordagi. Igapäev meist olid omad vaevad, aga meie „Iiob“ kannatas kõige rängemalt. Siin olime teineteisele pigem kaaraadid või õed kui ema ja tütar. Aastaid hiljem, kui minustki ema oli saanud, lausus mu ema notaribüroos: „Hermine, mu laps, on tules läbi katsutud. Tunnen teda läbi ja lõhki.“ Need ema suust kuulnud sõnad tegid mind väga õnnelikuks.

Selma Widowskil õnnestus paaril korral saada salaja vanglasse toimetatud noosi. Kuidas tal see läbi läks, seda me ei tea. Kõigepealt oli selleks purk imemaitsvat mett. Mitte iial elus polnud lusikatäis

mett mu maitsmispungadele sedavõrd meeldivat elamust pakkunud. Hirmsasti hirmul, et vahele jääme, saime kõik me seitse paari päeva jooksul seda väikse lusikatäie. Selma püüdis alati teha võimatust võimaliku. Tal õnnestus koguni smugeldada sisse imepisike Piibel. Küllap võib ette kujutada, kuidas me iga minuti oma vabast ajast pühendasime selle aarde – raamatute raamatu – uurimisele. See hakkas tooma esile imelisi muutusi kõigis meis seitsmes. Kahjuks ei läinud kõik see nii lihtsalt. Selma pidi valvama meie kallist aaret ülima hoolega. Iga minut varitses oht, et see leitakse.

Ilma igasuguse hoiatuseta jälgiti meid alatasa ukseilmast. Aegajalt korraldati kambrites ootamatu põhjalik läbiotsimine ja mõnikord otsiti läbi ka meid endid. Valgust oli ülinapilt: hallidel talvapäevadel tuli seda läbi pisikese kõrgel lae all paikneva trellitatud akna või nõrga elektrilambi vahendusel, mis õhtul juba varakult välja lülitati. Lisaks hirmule avastamise ees, oli Piibli imepisikest kirja suisa piin lugeda. Kummaline küll, kuigi meil oli see pisike Piibel, tundsin just tol ajal suurimat nälga nii füüsilises kui vaimses mõttes.

Meil polnud kambris ei kella ega peeglit. Praegusaja vanglad, mida vahel televiisorist näen, on võrreldes sellega pigem luksushotellid. Tõsi, kinnipeetavalt on võetud ära vabadus, kuid neil on loendamatult rohkem mugavusi, millest me tollasel sõja-, diktatuuri- ja ülerahvastatuse ajal unistadagi ei osanud.

Sellega seoses meenub mulle episood, mis sellele unustamatule perioodile veidi valgust heidab. Minu ülesandeks oli raporteerida, mis tähendas seda, et alati, kui uks toidu üleandmiseks avanes, või ka vahepeal, pidime võtma üksteise taha tihedalt rivvi, uksest võimalikult kaugele. Raporteerija seisis kõige ees. Kord aga oli mul kurk haige ja ma ei saanud rääkida, mistõttu minu asemele astus Friedel ning hakkas vuristama pähekulunud teksti „Kamber 27, kohal seitse vangi: vang Hermine ...“, äkitselt oli kuulda itsitamist ja ta takerdus oma sõnadesse „mõistetud vanglasse 29. juulil 1943, kuna on piibli-

uurija“. Ta ei saanud enam naeru pidama, mõeldes kontrastile pisi-kese Hermi ja enda, Friedeli vahel.

Kõlav laks andis kohe õpetust, et asi on naerust kaugel. Tol ajal oli see näiliselt tähtsusetu vahejuhtum, kuid mind raputas see põhjalikult. Robustne ja vulgaarne vangivalvur arvas heaks kohelda nii kena ja haritud inimest, nagu meie Friedel oli, otsekui rämps. Kuid see polnud veel kõik. Valvur ähvardas tõsiselt asjast ette kanda, mis oleks andnud põhjuse Friedelit karistada. Istusime seitsmekesi koos ning olime häämingus ja segaduses. Meie kõigi kergenduseks õnneks midagi ei juhtunud.

Väike plärisev raadio

Olin alati mõelnud, et haletsusväärne hügieen on mu raskeim katsumus. Mõne nädala möödudes aga mõistsin, kus tegelikult mu nõrk punkt on. Nagu juba mainisin, kui mind kord uurimiselt tagasi toodi, plärises valvuriruumis väike raadio. Kuuldes sealt puhkpillimuusikat, pidi mul süda seisma jääma. Mõistsin, milline alandav kius on see, kui jätta inimene ilma igasugusest intellektuaalsest stiimulist. Kas oli tegemist sihiliku kiusuga?

Hakkasin ka mõistma, et mitte kõik ei kannata nii nagu mina. Inimeste vajadused on väga erinevad ja tavaliselt peetaks nälga kui kõhu vajadust kõige hullemaks vaenlaseks. Loomulikult oli nälg kõike muud kui mu sõber, ehkki pisutki lugemist oleks neid näljavaevusi veidikesekski leevendanud. Aktiveerisin sihiteadlikult oma hallollust, koondades mõtted Jumala sõna imelistele töotustele. Seda tehes süvendasin endas tänumeelt. Sügavalt liigutatuna mõtlesin oma ristimisele ja sellele, mida Jumal on vandega töotanud – seda ka minule! See pani mind mõtlema, et kui mul tulebki istuda keldris kogu eluaja, seitsekümmend, kaheksakümmend aastat, pole see igavikuga võrreldes midagi. Lõputu elu täiuses, uus õiglane maailm – liiga imeiline neile, kel puudub usk: „... samuti pole inimesele mõttesegi tulnud see, mida Jumal on valmistanud neile, kes teda armastavad.” (1.

Korintlastele 2:9.) See positiivne mõte tõi kohe tagasi mu rõõmu ja tänumeele ning kandis mind vaimus võrratult paremasse paika nimega paradiis.

Vanad head laulud

Mul oli südamesse ja meelde talletunud palju kauneid vanu kuningriigilaule, millest sain pidevalt jõudu ammutada. Neis väljendus hulgaliselt tundeid ning nad olid väga lohutustpakkuvad. Kuigi ma ei laulnud neid, tegid lauludes kajastuvad mõtted mind ikka ja jälle õnnelikuks. Küll oli hea, et suutsin neid meenutada.

Tõlge „Õndsad on vaimust vaesed“ on kaugel ideaalist. Hoopis selgem ja õigem on tõlge „Õnnelikud on need, kes mõistavad, et nad vajavad Jumala juhatust“.²³ Mind varitses oht jääda ilma vaimse toiduta vaaseks. Ometi polnud ma kunagi „vaimust vaene“. Olin kõigest hoolimata rikas, sest ma olin ülimalt teadlik oma vaimsetest vajadustest. See, et ma praegu nii väga hindan kõiki vaimseid aardeid, mida meil nii rikkailt on, tulenebki arvatavasti selles kogemusest.

Kui ma hiljem võõral maal vabaks sain, võisin taas omada isikliku kirjavara. Olin ääretult õnnelik, kuigi esialgu oli keel mulle võõras. Täis entusiasmi, olin valmis igat sõna sõnaraamatust järele vaatama, saamaks paremini aru selgitustest Piibli kohta.

Siirdugem nüüd tagasi igapäevaellu aastal 1943. Veidi aega enne jõule pandi meid ootamatult eri kambritesse, see tähendab, meid seitset jaotati kahte üheinimesekambrisse. Võisime isegi valida, kellega kokku jääda. Selma otsustas kohe meie kahe eaka õega kokku jääda. Seega jäime meie emaga ning Friedel ja Martchen kokku. Nüüd jagasin emaga õhukese õlgmadratsiga nari.

Me nälg oli tollal nii suur, et arvatavasti ei suuda ma kõike toimunut päris selgelt meenutada. Arvan ka, et nälg teeb noorele arenevale organismile rohkem kahju kui täiskasvanutele. Vitamiinid – mis need

veel on? Tol ajal neid ei tuntud. Sellegipoolest olid inimesed üldiselt terved, kuigi meiega oli asi teisiti. Olime rõõmsad juba ainuüksi siis, kui kõht veidi süüa saades maha rahunes.

Ehkki olime nüüdseks juba pikka aega vangid olnud, ootasime eluurimisvanglas ikka veel kohut. Kõlab küll kummaliselt, aga kui aastat 1943 hakkas vahetama välja aasta 1944, olime selle viletsa kongi eest neljakesi väga tänulikud. Veetnud kõik need pikad kuud ülikitsukeses kambris, tundus uus eluase tohutu kergendusena. Kas ehk muutus me olukord tänu sellele, et vangla naisteosakond veidi tühjenes, et koonduslaagrid täiendust saaksid?

Suutsime end selles armetuses kuidagi paremini sisse seada. Panin isegi tähele, et mõnel naisel olid ilmetul sinisel vangikleidil isegi teravad voldid. Teatava osavusega võis seda saavutada ühe ööga, kui panna kleit õlgmadratsi ja planknari vahele. Palju sai ära teha, kui voltida pesu hoolega kokku ja siis selle peal istuda, nii et pesu sai sirgeks ka ilma triikimata. Olen seda meetodit praeguseni meeles pidanud, kuigi õlgmadratsit ja puitnari ma enam ei kasuta.

Paljud mälestused on juba tuhmunud, mis vist ongi hea. Mõni aasta tagasi soovitas üks arstlik nõuandja mul tema abiga kõiki neid mälestusi värskendada, et tuua mu tervisele kergendust. Teised aga arvasid, et see pole hea mõte. On paradoksaalne, et nüüd teen ma seda ise. Miks? Armastusest sõprade vastu, kes minult selle kohta ikka ja jälle pärivad, ning lootuses, et need kogemused võivad teistele abiks olla.

Tühja pea ja tühja kõhu tõttu jäidki paljud asjad mulle häguseks. Kes oleks osanud arvata, et pärast enam kui 55 aastat vaikimist võidakse kõige selle vastu taas huvi tunda. Selle diktatuuri sihiks oli kehtestada 1000-aastane impeerium (Reich). Kas sai meile mõttesegi tulla, et kõigest 12 aasta pärast on sel toss väljas? Kõige masendavam aspekt oligi see, et tollal me ei teadnud, kui palju täpselt see režiim vastu peab.

Oli veel üks põhjus, miks me kuigi teraselt asju ei tajunud – oimetus, mida põhjustas tugev doos mingit ainet, mida iga lõunasupi sisse oli pandud. See medikament oli mõeldud vaid meesvangidele kasutamiseks, et suruda maha seksuaaliha. Köögis töötavad meesvangid aga puistasid alati seda „kogemata“ naistele mõeldud katlasse, mistõttu tundsime end pärastlõunal sageli päris kohutavalt – olime otsekui mingi tuimasti mõju all. Tekkis topelnägemine. Naised, kes olid siin juba pikka aega olnud, teadsid, mis köögis toimub, ja rääkisid sellest meile.

Kambris olles sain kahel korral kirja. Esimene neist tuli suve lõpus. See oli armas postkaart mu õelt ja õemehelt, kes puhkasid Zelleri järve ääres. Valged purjed, sügavsinine vesi, suvi, päike ja puhkus – kõik see, millest meil siin puudus oli. Me polnud isegi tähele pannud, et on suveaeg. Need harvad minutid hoovis ringiratast käies ei andnud sellest mingit aimu. Tundus, nagu oleks kogu ilu maailmast haihtunud. Ometi oli see sel postkaardil olemas! Olin nagu puuga pähe saanud. Küllap tsenseerijad juba teadsid, mis mõju sellisel postkaardil on, ja kiitsid selle kohe heaks. Mulle see mõte sugugi ei meeldinud. Olin otsustanud käia seda kitsast ja okkalist teed ning teinud kindla otsuse mitte kunagi tagasi vaadata. Üks mu lemmiktekste Piiblist on Luuka 9:62: „Ükski, kes on pannud käe adra külge, kuid vaatab tagasi selle poole, mis jäi maha, ei ole väärt pääsema Jumala kuningriiki.“ sellest hoolimata mu õde muretses mu pärast ja oli võtnud nõuks mind sellest viletsusest välja päästa.

Oli veel üks kiri, mille sain ligi pool aastat hiljem. Arvan, et see oli salaja sisse toimetatud, sest see oli mu sõbralt ja „vennalt“ kullerilt. Oletan, et see oli jaanuaris, kui ta pidi ilmuma meie kohtu ette ning selleks Berliinist Danzigisse tulema. See oli talle suhteliselt hea aeg, kuna ta oli katlakütja. Mulle tähendas see kiri nii palju, lugesin seda sada korda ja enamgi. See oli kiri täis poeesiat, usku ja lootust.

Pärast seda saime postiga vaid teatise süüdistusaktist, mida valvur meile näitas. Selles oli käsk ilmuda 28. jaanuaril 1944 suure erikohtu ette. „Suure?“ Kas neil oli ka veel „väike“ erikohus? Seda ma ei tea.

Mu ema sõbranna teadis kõike selle kohtu kohta. Sõbranna oli aastal 1941 või 1942 läinud kord kohtuprotsessi jälgima ega pääsenud enam kunagi ei koju ega oma kodumaale. Ühtejärke mõisteti süüdi inimesi, kes ei allunud natsirežiimile. Nii oli see ka päeval, mil Bertha Kownatzki tahtis näha ja kuulda, kuidas läheb ta peamiselt poolakatest koosnevatel vaimsetel vendadel. Kui kuulutati välja surmaotsused, pani kohtunik tähele erutust kohtusaalis. Tema küsimuse peale, kas saalis on teisi Jehoova tunnistajaid, tõusis Bertha kartmatult püsti. Kui kohtunik röökis: „Arreteerige ta!“, jõudis Bertha, kes oli võitlejanatuuriga nagu mu ema, öelda kohtule ja kuulajatele midagi tähendusrikast: „Elas kord seadusetundja nimega Gamaliel, kes ütles neile, kes süütute kristlaste üle kohut mõistsid, et nad teda kuulda võtaks, sest kui see töö on inimestest, hääbub see nahunii. Kui see töö on aga Jumalast, võivad neist saada Jumala vastu võitlejad. Seda nad olidki ja seda olete ka teie.“

Tal oli pea püsti, kui ta ära viidi. Kutsusime Berthat hellitavalt „meie Evcheniks“. Hiljem laagris sai tänu tema toele ka kõige võimatum võimalikuks. Bertha ei teadnud, mis on hirm. Olin koos temaga, kui me aastal 1945 Taanis vabanesime.

7. Kohtuotsused

MEILGI tuli õige pea kohtu ees seista. Kui see päev kätte jõudis, ründasime kõik me neli tualetti, sest pingsa olukorra tõttu oli löögi all mitte ainult me pea ja süda, vaid ka magu ja soolestik.

*Jah, homme lähme kohtu ette,
kus ootel mustakuuemehed,
õhk lämbub lärmi, raevu kätte,
kuid meie rahu ülalt tuleb.*

*Ning kuigi kohtult otsus kõlab
me seitsmele, kes seismas süüta,
ei maa pealt päästet oota süda,
sest meie rahu ülalt tuleb.*

*Siis lahku ema lapsest viidaks,
kel vaevu kaheksateist täitus,
koos kadalipu läbi käisid,
ent meie rahu tuleb ülalt.*

*Oo, ära muretse, mu ema.
Kui ilma otsagi mind viidaks,
mul Kõrge Aitaja on abiks,
sest minu rahu tuleb ülalt.*

Sellised olid mu mõtted tol päeval. Kohtuotsus kuulutati välja siiski alles teisel päeval, 29. jaanuaril. Üks ajaloolane on öelnud sellise olukorra kohta: „Kujutlegem, et mitte ainult iga järgmine päev – vaid tegelikult iga tund – oli ellujäämise küsimus.“ Eeskätt pidas ta silmas kannatusi koonduslaagrites. Sellega ei tohiks aga piirduda, sest vangla oli sama hull kui laager. Hiljem tabasid mu silmapaistvalt sitket ema kannatused eriti just vanglas. Just tänu ema armastavale eeskujule sai tema noorukesest kambrikaaslasest Jehoova tunnistaja. Kahjuks suri ta varsti pärast vabanemist vanglavintsutuste tagajärjel.

Niisiis seisime erikohtu ees, mis koosnes süüdistajatest, kohtunikest, kaitsjatest ja arvukast kuulajaskonnast. Tundsin ära mõned

naised mu kontorist ning mõned gestaapo agendid. Kui palju meid süüpingis oli? Arvan, et neliteist – kõik Jehoova tunnistajad. Õde oli mulle saatnud selgapanekuks uhke sügavpunase sametkleidi ja kahjuks pidingi selles ette astuma. Tundsin, et olen liiga uhkelt riides. Oleksin soovinud kleiti, mida olin kandnud arreteerimise ja mitmesuguste ülekuulamiste ajal. Soovisin, et mu esinemine oleks väärikas mitte ainult sõnade poolest, vaid ka välise mulje poolest. Mulle oli see tähtis.

Rahva seas olid ka üksikud vaimsed õed. Hiljem teatasid nad õhinal, et mina ja mu ema esindasime oma usku otsekui kuningannad. Sellena ei tundnud ma end mitte hetkekski, sest kõik need alandused olid jätnud minusse sügavad haavad. Julm kohtlemine oli sedavõrd ülekohtune ja alatu, et paratamatult oli see röövinud meilt enesekindluse. Tundsin end kindlana vaid oma Jumalat ja usku esindades. Mis puutub kõigesse ülejäänusse, oli mu enesekindlus kõike muud kui tugev.

Kohtus anti mulle advokaat, keda ma polnud varem kunagi näinud. Ma ei tea täpselt, kas mu õde oli organiseerinud ta mind esindama või oli ta lihtsalt riigi poolt määratud kaitsja. Olid ta ajendid mis tahes, ta rääkis selliseid mõttetusi, et mul oli seda raske taluda. Palusin otsustavalt, et ta kohustustest vabastataks. Ta polnud minuga eelnevalt kõnelnud, mistõttu ta ei tundnud mind üleüldse mitte.

Seda, kas see kohut mingil määral ka mõjutas, ma ei tea. Ent mingil seletamatul põhjusel laskis kohus minu kasuks rääkida kõigel mis võimalik, nagu näiteks suulised ja kirjalikud avaldused, tõendid koolist ja töökohalt. Ja mis polnud sugugi vähetähtis, arvestasid nad mu noorusega, see tähendab, et ma polnud veel õiges eas (21 aastat vana) ja seega ei saanud mind kriminaalvastutusele võtta.

Kõik need tegurid tulid mulle kasuks, hoolimata minu kõigutamusest ja gestaapo ettepanekust määrata mulle pikk vanglakaristus. Siiski keskendus kõik mu emale kui peamisele süüalusele. Ta võttis süü enda peale kõige ja kõigi, eriti mu isa eest. Isa kandis oma van-

gistusaja ära juba eeluurimisvanglas kohut oodates. Seitse süüalust mõisteti õigeks, kuna ei suudetud üheski nende tegevuses süüd leida. Kogu protsess kestis kaks päeva.

Meie juhtmõtteks oli „Iga hing olgu allaheitlik valitsemas olevaile ülemustele“ apostel Pauluse kirjast roomlastele 13. peatükis. Praegusel ajal mõistame me seda palju paremini, ent siis diktatuurial oli meie sellekohane hoiak küllap et igati sobiv. Suurem osa ema luuletusi on kaduma läinud, kuid mul on veel mõned salmid tema väga pikast teemakohasest poemist.

*Sa alluma pead sellele, kes võimul,
su kõrge kohtunik sul öelda ihkab.
Mis rolli Looja rahvale ta täidab?
nii kangesti talt küsida ma tihkan.
See mees, kes säänsed sõnad pani kirja,
Jah, Paulus, ise tihti vangis istus,
sest Jumalale kuulekust ta hindas,
ja kõigil' katsumustel' vastu astus.*

See oli pikk poem, mis kahjuks on koos kohtudokumentidega kaduma läinud. Mul on sellest kahju, seda vastupidi mu abikaasale, kes lähtub põhimõttest „laud puhtaks“ ja viskab kõik minema.

Mõned mõisteti õigeks, kuna ei suudetud nende seadusevastast tegevust tõestada. Ema seevastu võttis omaks kogu süü, ka kõigi teiste oma. Ta väitis koguni oma abielu õnnetu olevat – abielu, millest õnnelikumat ma tõesti ei tea! Sellega tahtis ta jätta muljet, et ta tegutses vastu oma abikaasa tahtmist.

Järgnesid süüdimõistmised. Kas kohtunikes üleüldse veel mingit inimlikkust oli? Küllap teadsid nad täpselt, mis sellele järgneb, sest me kõik ju teadsime, et gestaapo on juba ootevalmis.

Kontrastina gestaapole olid kohtunikud mingil määral inimlikud, seda eriti minu suhtes. Kas ehk oli neil minuealisi tütreid? Ei mingit gestaapo kombel raevutsemist ega ähvardamist, nagu olin oodanud. Võib-olla oli kohtuametnike seas neid, kes hakkasid juba taipama, et

(tuhandeaastane) Kolmas Reich on aastaks 1944 hakanud tasapisi hingusele minema. Ehk olid nad saanud kodunt kaasa ka kartuse Jumala ees? Kas võis neid vaevata see, et nad mõistavad vangid inimesi, kes tahavad kuuletuda Jumala käskudele?

Kõige enam rõõmustas inimene, kes sai pikima karistusaja – minu ema. Talle määrati kolm aastat vangistust ja kolm aastat kodanikuõigustest ilmajäämist. Enne kui ta Ida-Preisimaale Tapiiasse (nüüd: Gvardeisk) ära saadeti, õnnestus tal saada pliats ja paber, et järgnevat kohe kirja panna.

*Kes röövida saaks minu rõõmu?
Kõik ilma aarded võiksin tuua,
et ainult süda rahus lõõmaks:
teen seda vaid, mis meeldib Loojal'.*

*Mis maistel kohtunikel öelda,
suurt mulle korda küll ei lähe,
sest Kõrgeim Kohtunik on ülal,
vaid tema otsus mulle täheb.*

*See alandus ehk nime määrib,
Jehoova tunnistaja olla
mu silmis ainsat tähtsust väärrib,
kõik hea ju ainult tuleb temalt.*

*Sa tuule möirgamist võid kuulda,
kuid teadmata jäi, kuhu eksles,
nii neil, kes vaimselt asju näevad,
pilt asjadest on hoopis selgem.*

Tänapäeval saab kirjutada memuaare ka vanglaseinte vahel olles. Sel kombel on palju raamatuid kirja pandud. Emale ja minule oleks selline võimalus suureks õnnistuseks olnud.

Meid emaga täitis rõõm, et olime nende kahe päeva jooksul olnud vaatepildiks nii inimestele kui inglitele. Teadmine, et oleme seal seisnud Jumala auks väärikalt ja vankumatult, andis imelise südame- ja meelerahu. Ülev meeleolu tegi talutavamaks hüvastijātu kolmandal päeval. Ema ja lapsena tundsim, nagu seisaksime rongijaamas, enne

kui rong viib armsa inimese teadmata kui kauaks minema. Me ei teadnud, millal uks avaneb ja meil tuleb hüvasti jätta. Valvuril poleks kannatust lubada üht suurt südamlikku kallistust. Ma ei mäleta ei oma viimaseid sõnu emale ega viimast suudlust, kuid ta hoidis mu sõnu südames ja oli nende üle õnnelik.

Ka sel kenal vangivalvuril oli mu vabanemise üle hea meel, ehkki osutusin ta rõõmu rikkujaks. Ta ei uskunud mind, kui ütlesin, et gestaapo hoiab mul silma peal ka vabaduses, nii et õigeksmõistmine tegelikult ei tähendagi mulle vabadust.

Täpselt nii läkski. Kuidas ja kus teised kinni võeti ja kes võttis, seda ma ei tea. Sel päeval selles suures hoones, seljas mu oma kleit, silmitsesin ümbrust, sest mul polnud mingeid alusetuid lootusi. Kes on see kõrget kasvu hirmuäratav mees, kelle pilt mu meeles mõlkus? Otse sealsamas tundsin kätt oma õlal. Pöörasin ümber ja nägin, et see mees nii väga hirmuäratav polegi. Ta oli pikka kasvu ja tõsise näoilmega. Mida võis see mees küll tunda, viies noore 18-aastase tütarlapse, kes äsja on õigeks mõistetud, tagasi vangi? Olin kõhn kui luukere, kuidas sain ma ühele vägevale riigile ohuks olla? Ma vaid naeratasin ega lausunud sõnagi. Oma kogemustest kümme aastat kestnud diktatuuri all teadsin, et oodata võib kõige halvemat. Ka seekord varjas mu naeratus soovi nutta. Ja mida üldse küsidagi? Kuidas küll võis ta seda teha? Ma teadsin vastust: ta vaid täidab oma kohust. Oma sõbralikkusega tegin selle talle kergemaks. Või ehk ei teinud? Kas sai ta pärast seda rahulikult magada? Öeldakse, et õudusunenägusid näevad ohvrid, mitte kuriteo toimepanijad. Kahtlen, kas see on nii. Mina ei näe õudusunenägusid, millest järeldan, et mõningaid toimepanijaid südametunnistus siiski piinab.

Tagasi Tornis

Tornis võttis mind vastu seesama eakas vangivalvur, kes nüüd kurvalt pead raputas. Ta viis mind kambrisse, kus oli Friedel. Õnne-

tuseks oli see vangla pimedal poolel koos kohutavalt lehkava tualeti-ämbriga. Aga tähtis oli see, et olen oma kalli usuõega taas koos.

Õige varsti saadeti meid teise paika läheduses. Lõpuks ometi jõudis kätte aeg Torni desinfitseerida ja värskendada, et kõik söödikud kontrolli alla saada. Väga isevärki ruumis, mida on raske kirjeldada, oli koos 30–40 naist. Keskel oli pikk meetrilaiune läbikäik, millest mõlemal pool oli tasandit veidi tõstetud. Seinani jäi napilt kaks meetrit. Vastu seinat oli väike kõrgendus, kuhu pead panna. Ruum oli ühtekokku umbes viis meetrit lai. Lebasime seal otsekuu silgud tiheidalt reas. See aga tuli asjale kasuks, sest parajasti oli krõbekülm veebruarikuu ja meil polnud tekke, mida peale võtta. Küllap oli tekid ära võetud, et täitõrjet teha. Kõigi naiste jaoks kokku anti hommikuseks pesemiseks vaid mõlkis plekk-kauss ja kaks ämbritäit vett. Tundsin kohutavat tülgastust.

Need olid iseäranis rängad päevad. Mäletan senini pimedust, mis laskus me peale väga vara. Lamasime paljal põrandal. Oli hästi, kui kellelgi leidis tükk paberit, mida pea alla panna. Kõik me lõdisesime külmast ja ihkasime varakult magama jääda, et pääseda kogu selles viletsusest.

Oma ahastuses me laulsime enne uinumist. Poola vangid laulsid oma katoliku psalme, prostituudid oma nilbevõitu laulukesi, meie, tunnistajad, aga oma laule. Arvan, et katoliiklastel oli meie laule kuidagi raske kuulata, sest nad leidsid, et need avaldavad neile mõju. Meie tahtsime vaid väljendada oma lootust. Seevastu prostituudid kaitsesid meid raevukalt, sest neile meeldis meid alati teatud nukrameelsusega kuulata. Mõnikord lootsin, et ehk võtab üks või teine neist me sõnumi vastu. Paraku paistis, et Jumala sõna kõlblusnormid on neile mõnikord vägagi arukatele tüdrukutele liiga kõrged.

Kord ühel päeval lükati meie ruumi üks pisike kõhn ja kurnatud naine. Ta vaatas vangitorni pimeduses otsivalt ringi, paraku edutult. Tundsin ta ära ega suutnud uskuda oma silmi. Polnud kahtlustki – see oli tädi Roschen! Tundsin teda ja te meest onu Oskarit lapsest peale.

Neil olid mõned majad üsna meie lähedal Fischmarktil. Ka oli neil oma äri ja likööriabrik (maitsvale liköörile „Kugelman“ said nad isegi patendi). Kohe pärast seda, kui mind ristiti, sain ülesandeks teha nende kirjutusmasinal koopiaid mõnest „Vahitornist“. Selleks sobis väike peidik nende majas, mis oli turvalisem kui meie korter.

Rosa (Roschen) oli tubli ärinaine ja majaemand. Kuna nad olid majanduslikult jõukal järjel, oli tal alati koduabiline. Nüüd aga oli ta vaid hunnik õnnetust ja lootusetust. Embasin teda soojalt ja minust sai talle „tädi“, temast aga mulle „laps“. Peagi suutsin teda veenda jooma röpasevõitu metallkruusist ersatskohvi lurri. Ta tegigi seda kuulekalt, kuigi judisedes. Püüdsin, nagu suutsin, tema meelolu tõsta, ja ta oli selle eest tänulik. Olgugi et Rosa oli loomu poolest alati rõõmsameelne olnud, oli siin olukorras see kerge kaduma. Tädi Rosa ei suutnud iial neid raskusi unustada ja hiljem väljendas ta tänulikkust, et olin talle neil keerulistel aegadel toeks olnud.

Vangistuse algusetapp on eriline verstapost süüta vangi kivisel teel. Kui langeda meeleheitesse, on sealt raske välja pääseda. Mõtlemine vaid vabakssaamisele põhjustab ränki kannatusi ja viib vältimatult depressioonini. Kurb küll, seda juhtus ülekohtu all kannatajatega. Mul oli hea meel, et suutsin endast inimestele, eriti vangivalvuritele alati rõõmsameelse mulje jätta. Muidugi mõista oli ülioluline see ränk katsumus üle elada, kuid mina pidasin tähtsaks ka seda, kuidas selles vastu pidada.

Kord kutsuti mind välja ja mu ees seisis mu oma õde, kes oli viimast aega rase. Ta oli kindlalt otsustanud saada mind vabaks, eriti kuna mu isa juba oli vaba. Tal sepitses seda koos isa sõbra härra Reiweriga. Ent see lühike kohtumine ei teinud õnnelikuks ei mind ega mu õde. Ta lahkus vihaselt ja mul oli temas tõesti kahju. Ta oli juba sünnituse lävele jõudnud ning pidi oma vanemate ja õe pärast nii palju kannatama. Mis küll saab sellest beebist, kui ta ema on pidanud kandma tema emaüsas kasvamise ajal kogu seda muret?

Niisiis, mu õde oli siiski teinud võimatusest võimalikkuse. Ehk aitas õnnestumisele kaasa ta rasedus, millel oli natsi ilmavaates oluline roll. Ilmselt oma seisundile viidates kinnitas ta, kui väga ta mind vajab. Oli mis oli, kuid ühel päeval avanes uks ja mul tuli taas ülekuulamisele minna. Olin väga üllatunud, sest arvasin, et olen juba sõiduks koonduslaagrisse „ette valmistatud“. Mulle pakuti koguni sekretäriametit gestaapos! Ent nende meelitused mulle ei mõjunud. Usust lahtiütlemise avaldusele alla kirjutamine oli nende silmis kõigest tühiasi. Mulle oli see aga peaasi! Keeldusin kindlalt sellele dokumendile alla kirjutamast. Tol hetkel polnud see neile tähtis, sest ootamatult öeldi mulle: „Oled vaba.“ Olin sõnatu. Mida see siis tähendab? Ahaa, 12. aprillil tuleb mul siiski jälle nende ette ilmuda.

Hakkasin nende mõtteliinist aru saama. Nüüd, kui olin ilma emata ja Berliini kullerita (keda üsna pea arvatavasti enam olemaski pole), pidi see „ametipuhkus“ andma mulle aega, et mõistusele tulla. Ilmselt arvasid nad, et pärast väikest vabadusehetke kaob mul soov sellest ilma jääda. Vägagi nutikas! Kõik paistis lähtuvat headest kavatsustest, kuid ei sobinud kokku minu kristliku südametunnistusega. Nad arvasid tõepoolest, et nautinud väljaspool vabadust, kaob mul tahtmine taas sinna viletsusse minna. Vastasel korral ootab mind ees sõit kas Stutthofi või Ravensbrücki koonduslaagrisse.

Kogu see karmus ja ahistus polnud tulemusi andnud – ehk on nüüd pehmus mõjusam. Nad tundsid mind üsna hästi, kuid jätsid arvestamata „jõuga, mis ületab tavapärase“ – jõuga, mis on aidanud nii algkristlastel kui nüüdisaja kristlastel kindlaks jääda. Selle jõu allikas oli neile teadmata ja ületas täielikult nende kujutlusvõime.

Neil päevil, mil olin vanglast väljas ja taas oma kodus, püüdsin nii palju, kui suutsin, oma usku tugevdada, iga päev ja tund mõlkumas meeles kuupäev 12. aprill.

Järelehüüd temale, kes polegi elust lahkunud

Kohtasin noil päevil Halina Makurathi. Ta oli olnud mu sõbranna koolis ja kontoris. Tema perekonnanimest võis järeldada, et ta vanemad on poolakad ja sestap ilmselt mitte natsid. Kui ma teda kohtasin, jäi ta reserveerituks. Neil inimestel tuli alalises hirmus elada ja ettevaatlik olla, nii et tõenäoliselt kujutasin ma endast neile ohtu.

*Vangla ja koonduslaagri vahepeal.
Hermine koos sõbranna Hediga
Danzigis*

Halina rääkis mulle, et pärast minu arreteerimist kutsuti asutuse kõik töötajad koosolekule. Näis, nagu esitataks matusekõnet: „Ta lahkus meie juurest (teda ei röövinud mitte vaenlane surm, vaid gestaapo – millest muidugi ei räägitud). Me tunneme temas puudust ja armastame teda kõigele vaatamata.“ Mainiti midagi „helgest mälestusest“, mida sooviti hoida, ehkki juhtunu neid segadusse ajas, ent parem oli mitte küsimusi esitada. Jah, tol ajal oli see üks vapper ettevõtmine.

Ent minu päevade arvestus oli teistsugune. Kasutasin aega vastu-pidi õe ootustele. Tema nägi asja inimlikust vaatepunktist ega mõistnud sugugi mu käitumist. Minule oli see ettevalmistus eesootavaks. Lõpuks saabus 12. aprill – sama vältimatu kui sünnitusvalud lapseootel naisele.

Mu otsusekindlal emal oli arreteerimise ajal õnnestunud võtta kaasa tükk seepi. Tal oli see valmis pandud, just nagu haiglasse mineku puhul tehakse. (Tollal oli meil juba pikka aega olnud vaid seda viletsat, rasket ja karedat seepi.) Järgmisel hommikul koos nutikate

prostituutidega lõikas ta hinnalise seebi niidigakaheks. Seejärel saatis ta valvuri kaudu ühe tüki mulle. Need kaks seebitükki olid ainus vara, mis meil oli. Ma ei mäleta, et meil midagi muud oleks olnud. Kuid kas polnud meil siiski ka üks kamm?

Niisiis valmistusin taas kord gestaaposse minema. Raske südamega rebisin Piiblist välja Peetruse ja Jaakobuse kirjad, mis mulle väga meeldisid. Pisikesse kotikesse pistsin kõige hädavajalikumad tualetitarbed, sest teadsin, et kambris pole võimalik isiklikke asju kuhugi panna. Polnud ei riulit, kappi ega lauda – absoluutselt mitte midagi. Sõime oma suppi naril või tualetipotil istudes (kui me just polnud sellel poolel, kus kambris oli tualetipang). Ma ei teadnud, kas need vähesed väljast toodud asjad mulle alles jäävad, kuid seda teadsin ma kindlalt, et mul tuleb vanglasse jääda, et koju ma enam ei pääse. Ma ei kaalunud hetkekski võimalust teha kompromissi. Kõik need tõsised katsumused olid mu sisetunnet treneninud, nii et ma polnud valmis tolligi järele andma. Kui oleksin seda teinud, oleks nemad terve miili võtnud ning mu meele- ja südamerahul oleks olnud lõpp.

Nad olid rakendanud kõiki võtteid – karme ja leebeid – ning surve oli tohutu. Lõpuks saadeti minu juurde kena härra Reiwer. See liigutas mu tundeid. Ta võttis mu nüüd isalikult oma tiiva alla: „Preili Hermine, võtsin teid isiklikult oma käendusele. Te valmistate mulle palju pahandust. Te ju ometi ei soovi seda mulle ja mu perele?“ Tundsime end hirmsasti nurkaaetuna ja üritasin talle meeleheitlikult seletada, et ma pole palunud tal teha seda, mida ta end ohtu seades teeb.

„Kallis härra Reiwer. Uskuge mind, ma tahan vabadust ja tahan elada. Ma ei taha surra, liiati veel hävituslaagris. Hind, mida te minult palute, on siiski liiga kõrge. Ma ei saa minna vastuollu oma südametunnistusega. Eelistan olla vaba vang, mitte aga vaba, kuid vaimselt vang. Ma ei taha loobuda oma südamerahust ja Jumala õnnistusest, olles temale ustavusetu.“ Ütlesin seda niivõrd otsustavalt, et tal polnud enam midagi lausuda. Siis võttis ta mu kotikesse, uuris

selle sisu üksipulgi, raputas pead ja keeras end, et nutta. Veidi aja pärast pööras ta end taas näoga minu poole ja sõnas kurvalt: „Hästi, ma ikkagi käendan teid, kui te kinnitate mulle ja härra Schönfeldile, et te enam kunagi oma usust ei räägi.“

Milline pakkumine! Mitte keegi ei saaks kunagi sellest teada. Anti mõista, et saaksin elada puhta südamega, sest mul polegi vaja kirjutada alla sellele neetud dokumendile, kus ma oma usku salgan. Pealegi poleks mul mingit võimalust oma usust kõnelda. Selline liialdatud huvi minu vastu, „heasoovlikkus“, „soov mind päästa“ oli mäng mu närvidel. Kohus jättis kohtudokumendist isegi mu nime välja, et mulle süüdistust ei esitataks. Selles dokumendis oli igauhe kohta iseloomustus – isegi õigeksmõistetute kohta. Minu nimi ja üksikasjad minu kohta aga puudusid, ehkki erikohus oli kaks päeva peaaegu eranditult mu ema ja minuga tegelenud.

Kas ehk oodati minult tänulikkust ja vastavat käitumist? Miks tulid mulle meelde algkristlased, see, kuidas nad jäid ustavaks isegi näilistes piasasjades, nagu näputäie viiruki ohverdamine austusavaldusena keisrile? See oleks ju päästnud nende elu. Neile oli täiesti selge, et asi puudutab midagi palju enam kui seda, mida saab palja silmaga näha. (Pauluse 1. kiri korintlastele 4. peatükk 9. salm.) See küsimus puudutas Jumala üleva nime austamist ja pühaks pidamist. Seda nime soovisin ma väärilt kanda. Just selle pärast sai mu vastuseks kõigile neile meestele ja ülisõbralikule härra Reiwerile olla vaid keeldumine. „Ma ei kirjuta millelegi alla ega luba midagi ka suuliselt. Seni kui mul on suu, millega rääkida, tahan seda kasutada Jumala auks.“ Siin olid tähtsal kohal põhimõtted – mitte see, kas mul on võimalusi rääkida oma imelisest usust. Mida need kaks meest (kes ka end kristlasteks nimetasid) võisid tunda, kuuldes 18-aastaselt tüdrukult, mida kristlik südametunnistus võib tähendada? Jah, need mehed täitsid sageli oma kohust oma südametunnistusega vastuollu minnes või üldse ilma südametunnistusega, nagu antud juhul ilmnas. Siiski jätsid nad mulle mõned lehed Piiblist ja muud asjad alles.

Kolmandat korda Tornis

Taas kord viidi mind ära ning ma teadsin täpselt, kuhu ma lõpuks jõuan. Nüüd, kui ma räägin sellest ajast, on mul raske mõista, kuidas minul, tähtsusetul hingekeesel, oli jõudu astuda vastu nii hirmuäratavale režiimile ja öelda: „Ei!“ Esimese sajandi kristlased jäid kõigist piinadest hoolimata ustavaks. Nad olid tavalised inimesed nagu meie ning nende jõud lähtus Jumalalt. Temalt said nad jõu, mis ületas tava-pärase.

Härra Schönfeldil tuli mind valvuriruumi tuua. Kuna ta oli minuga peaaegu aasta ikka ja jälle tegelenud, teadsin kõiki tema meelevarjundeid. Nüüd küsis ta minult viimast korda seda, mida oli varem nii sageli küsinud: „Ka sa ka tead, et sealt, kuhu sa lähed, tagasi ei tulda? Me ei kohtu enam kunagi.“ Kinnitasin, et tean. Mind ära viies ta ei naeratanud, vaid valas kibedaid pisaraid. See gestaapomees oli tõesti kurb.

Mina seevastu polnud kurb. Kõlab paradoksaalselt, kuid tundsin end õnnelikuna – taas oli üks lahing võidetud, üks tõke ületatud! Mul polnud midagi häbeneneda. Olin teinud läbi katsumuse Jumala ja inimeste ees. Tegelikult ma üldjuhul vapper pole ja kangelane kaugegtki mitte, kuid oma kogemusest tean, et mida otsusekindlamalt sa kohe raskusele vastu astud, seda kergemaks see osutub. Kõige hirmsam usu vaenlane on kahevahelolek, ebakindlus. Tähtis on sisemine vankumatus ja veendumus – miski, millega julgelt võitlusse astuda.

Eeskätt on küsimus kindlas usalduses. See on sama tähtis kui usk. Mõned piiblitõlked kasutavadki sõna usk asemel seda sõna. Suur mure ja valu teevad väiksemate kannatuste suhtes immuunseks. Samas on üsnagi võimalik, et läbitakse edukalt rasked katsumused ning komistatakse seejärel suhteliselt tühiste asjade otsa, mida võiks võrrelda sellega, kui meisterlik tsirkuseartist kaotab tasakaalu banaa-nikoorel. Midagi taolist juhtus minuga, kui ma mööda metalset keerdtreppi tõustes üles torni olin jõudnud ja äkitselt seda kirbet täitõrjevahendi lõhna tundsin. Haisud on minu jaoks otsekui need

„väikesed rebased“, mis ohustavad mu „viinamäge“. Tegelikult võivad haisud ja aroomid inimese meeleolule tugevat mõju avaldada.

Kus on aga mu kallis ema, kes tegi mulle selgeks, mis on usk ja kindel usaldus? Ta tõesti üritas oma usu kohaselt elada, ehkki tal oli plahvatusohtlik temperament, mis talle raskusi valmistas. Kuna ta istus vanglas, ei saanud ta kirju saata, välja arvatud ühel korral poolteist aastat pärast vangistamist. Isale mõjus lahusolek rängalt ja nüüd olin ka mina läinud. Selsamal õhtul läks nii, et mind kutsuti alla valvuriruumi. Isa oli otsinud oma alaealist tütar, kes oli lahkunud, et minna gestaaposse, ja polnud õhtuks ikka veel tagasi jõudnud. Ta sai teada, kus ma olen, ja sai loa minuga rääkida.

Jätsime kallistades ja nuttes hüvasti. See põhjustas meile mõlemale sügavat valu. Ta manitses mind armastavalt jääma vapraks ja ustavaks ning sõnas, et on minu üle ääretult uhke. Isa lubas ka olla võimalikult kokkuhoidlik, et saaks mulle laagrisse üht-teist saata. Aastal 1944 polnud tegelikult üldsegi kerge toidukaartide pealt midagi kokku hoida, ehkki laagris valitseva näljaga seda võrrelda ei saanud. Gestaapo meie kohtumist muidugi mõista heaks poleks kiitnud.

Taas ronisin pikkamisi trepist üles, et jälle istuda selle hirmsa trelitatud kambri kitsikuses. Nutsin veel kaua endamisi vaikselt. Kes tol ajal mu kambrikaaslane oli, seda ma ei mäleta. Kord kuulsin Gertrud Otti²⁴ laulmas oma kaunil madalal häälel. Siin Danzigis viibis ta vaid lühikest aega, enne kui ta mujale viidi. Nüüdseks (juba kolmandat korda) tundsid valvurid mind hästi ja olid mu vastu võrdlemisi sõbralikud. Nad panid mu kambrisse ainult Mary Smigieli ja mitte kedagi teist. Hoolimata kitsikusest, üliväiksest narist, näljast ja üleüldisest viletsusest, tajusime Jumala heldet kätt me kohal, mis tõi meile kergendust. Olime õnnelikud, et oleme koos. Mary oli rahul minuga ja mina temaga.

24 Vt raamatut „Jehoova tunnistajad – Jumala kuningriigi kuulutajad“, lk 452 (inglise keeles).

Hermine Schmidt aastal 1999 Ravensbrückis. Ameerika nüüdiskunstniku maalitud õlimaalil (taustal) kujutatakse koonduslaagri vangide elutingimusi

Pealegi olime Tornis valgemaal ja paremal poolel. Kui me aastal 1996 Washingtonis enam kui 50 aastat hiljem kohtusime, ütles ta kuulajaskonnale: „Kontrastina Herminele olin mina, 30-aastane, vana, ent usus noor. Tema oli noor, kõigest 18-aastane, kuid usus vana, ning ta õpetas mulle, kuidas katsumustes rõõmuga vastu pidada.“ Me ei unusta iial neid südamlikke tunde kambris. Ta rääkis avameelselt kõigest, mis tal südamel oli, mina aga kuulasin huviga.

Rääkida hingelt kõik ära ja siira huviga seda kuulata on parim arstim. Et saada heaks kuulajaks, tuleb selle kallal tööd teha. See määrab, kas kellegi süda avaneb või sulgub. Ajal, kui istusime Maryga koos, andis valvur meile sukki parandada. Need olid kõigi ta sugulaste sukad. Ta polnud kohustatud seda tegema, kui meile tähendas see vahetevahel lisa leivatükikest.

Mälestustest on jäänud alles vaid killukesi, suurem osa neist on ununenud. Poolatarist Mary on juba pikka aega elanud USA-s. Teda

vaevavad tõsised tervisprobleemid. Selle ajaga on ta saksa keele unustanud. Jutlesime Washingtonis vaid inglise keeles ja saime ühiseid mälestusi meenutades kõvasti naerda.

Lõpuks ometi oli kadunud tohutu närvipinge ülekuulamiste ootuses. Raske on seda kergendustunnet selgitada. Nüüd ei varitse-
nud mind enam oht, et võin enesele tahtmatult mingi mõtlematu väl-
jendiga midagi välja lobiseda – mida oleks võinud võtta reetmisena.
Ajaj, kui ootasin üleviimist Stutthofi või Ravensbrückki, olin alati
valmis naeratama, kuid tegelikult ei suutnud ma ei naerda ega nutta.
Mõned aastad hiljem tuli mul seda uuesti õppida.

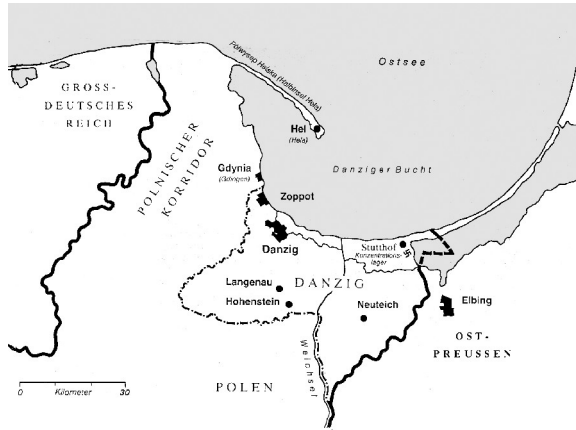
Torni külastab üks proua

Võtmed kõlisevad, riiv krigiseb ja uks avaneb. Kas mind viiakse
ära? Ei, mu kambrikaaslane viiakse kuhugi mujale ja kambrisse
tuuakse üks taburet. Imestan alles, mida see kõik peaks tähendama,
kui minu keskaegsesse kongi astub üks proua (võib-olla peab ta näh-
tu pärast hiljem õudusunenägusid nägema ja unetuid öid veetma).
Külaline kambris! Seda pole kunagi varem juhtunud. Tavaliselt tuli
mul sel juhul allkorrusele minna – kui seda mulle üleüldse võimalda-
ti. Ma ei tea, kas see proua oli hankinud loa või oli ta sihilikult saade-
tud.

Proua esitles end sõbralikult kui noorsoofoolekande juhatajat.
Ehkki ta oli minuga kõneldes väga kena ja isegi emalik, oli selge, et
nad pole veel alla andnud! Ta maalits värvika pildi minu valitud tee
mõttetusest, tõi välja, kui palju võimalusi mu noorus mulle pakkuda
võiks, ja selgitas, mis ootab mind ees surmalaagris. Ta sõnas mulle,
et tegelikult tähendab tema külustus mulle viimast võimalust. Pärast
seda ei suuda mitte ükski inimene mind enam aidata. Ma teadsin seda
– see oli mulle juba täiesti selge. Mina aga ei lootnud üldsegi
inimestele. Temale oli see täiesti arusaamatu. See viis ta lõplikult
endast välja ja ta viis ka mind endast välja. Kas siis keegi polnud
talle minust rääkinud? Kas mina pean seda nüüd tegema? Jagasin

Stutthof

Stutthofi koonduslaager, mis asus Weiseli jõe suudmes 37 kilomeetri kaugusel Danzigist, rajati 1939. aasta septembris algsest tsiviilvangide laagrina. Jaanuaris 1942 anti sellele koonduslaagri staatus ning see sai pealaagriks

116-le harulaagritele kõikjal Põhja-Poolas ja Ida-Preisimaal. Enam kui 110 000-st Stutthofi vangist suri rohkem kui 65 000, suurem osa sunnitöö tõttu, millega kaasnes alatoitumus ja kehvad sanitaartingimused. Teised hukati mahalaskmise, poomise, fenooli või teiste mürgkemikaalide süstimise läbi või gaasikambris. 22 000 saadeti teistesse koonduslaagritesse.

Hermine: „Selle värava kaudu me sisenesime.“

Kuna Nõukogude väed tungisid peale, andis SS korralduse laager alates 1945. aasta jaanuari algusest evakueerida. Tolleks ajaks oli kogu laagrikompleksis 46 505 vang, kellest 22 521 asus arvukates harulaagrites.

Algsest toodi laagrisse vange Poolast, hiljem järgnesid juudid, piibliuurijad ning vangid Nõukogude Liidust ja Skandinaaviast. 50 000 juudist hukkusid peaaegu kõik.

Hermine osutamas kaardil Stutthofile

Pealaagris oli 23 984 vangi, kellest 11 000 otsustati evakueerida mööda maismaad Läände. Vangid pidid minema jalgsi, nii et paljud surid selle surmamarsi käigus. Sama traagiline oli evakuatsioon meritsi aprillis 1945. Eri marsruutidel evakueeriti kokku 37 000 vangi, kellest ligi 20 000 kaotas elu.

Varsti pärast vabanemist Taanis. Hermine taga keskel

25. aprillil pandi Hermine koos veel 14 piibliuurijaga jõe-pargasele, kus oli 400 vangi, ja saadeti välja Läänemerele. Pärast dramaatilist merereisi vabastati nad 5. mail Taanile kuuluva Møni saare juures.

talle rõõmuga seletust ja ta kuulas hoolega kõiki minu põhjendusi ning oli sellest ilmselgelt puudutatud. Kui ta viimaks end lahkuma asutas, olles minu juures üsna kaua aega olnud, pidin teda suisa lohutama. Ta lahkus pisarsilmil sellest süngest kongist. Mõne aja pärast avanes uks taas ja valvur ulatas mulle armsa lillekimbukese, öeldes pead raputades: „Seda pole kunagi varem juhtunud.“ Olin väga rõõmus.

Päev, mida ootasin, nihkus tasapisi lähemale. Ühel päeval kutsuti mind allkorrusele. Aga ei, minu aeg polnud veel käes. Enne tuli mul veel elada üle üks isemoodi alandus. See oli läbivaatus, mida tegi mingi esmaabitöötaja. Tajusin seda oma süütuses ja nooruses kui solvangut ega soovi sellest rohkem kõnelda. Kõigega kursis ja ülisallivad tänapäeva noored vaid ehk naeraksid selle peale. Võib-olla on neil raske mõista, kui sügavalt mu tundeid tol korral haavati. Olles pärast seda taas tornis, istusin kõval naril ja nutsin tasakesi, silmitsedes seda, mida olid seinale kraapinud hingeahastuses vangid, kes olid olnud siin enne mind. Varsti aga tuli aeg, mil mul pisaraid enam polnud – ma lihtsalt ei suutnud nutta. Kahtlemata oli kogu see minu läbikatsumise aeg igati väärt puhastusprotsess, mis süvendas minus armastust, alandlikkust, ustavust ja ka rõõmu.

Lõpuks oli käes 5. mai. Minu minemasõidutamisest ei mäleta ma ainsamatki hetke. Mäletan vaid, et seisin mingis ahtas trellitatud kastis ja rappusin ühelt küljelt teisele – veel mäletan iiveldust, millega üritasin vapralt võidelda. Kõik see tundus kestvat terve igaviku, kuni lõpuks uks avanes ja mu niigi tühjast maost purskus välja kogu selle vedel sisu, nii et SS-lasel tuli kõrvale hüpata.

8. Stutthofi hävituslaager

SEE oli minu viis laagrit „tervitada“. Kuidas mind vastu võeti? Mulle ei antud tilkagi vett. Kuidas küll oleks tahtnud pärast oksendamist suud loputada. Laagri rõõmutus mõjus mulle peaaegu et šokina. Pilt oli täiesti troostitu. Laagri armetu ja räämas olek vajus raske kivina mu tühjale maole. Noil esimestel tundidel oleksin tahtnud surra, kuid kõige tähtsam oli vastu pidada. Seisin tunde keskpäevapäikese all, ainitine pilk suunatud pehkinud barakiplankudele. Kuigi ma tollal seda veel ei teadnud, oli see Surmavärava kõrval asuv barakk üsna lähedal minu hilisemale pelgupaigale.

Lõpuks siirdusime barakki vastuvõtuala ees, kus mõned meesvangid SS-i tulekuks ettevalmistustöid tegid. Saanud teada, kes ma olen, hüüdsid vangid: „Küll on kahju, et Willy Scheiderit²⁵ siin pole! Tüduruk on üks tema omadest – ja veel nii noor!“

Siis lähenesid verd tarretama panevad sammud. Iga sammuga kahtanes mu enesekindlus, mis juba niigi oli peaaegu et nullis. Tundsin mitu tundi pärast oksendamist ikka veel iiveldust, seda surmkoledat tunnet, ent surm nii lihtsalt ei tule.

Edasi kogesin midagi sellist, mida oli eesõigus läbi teha Elsa Abtil ja teistel Jumala tunnistajatel. Läks tõesti täide see, mida ennustas Jeesus, kui ta ütles, et me ei peaks muretsema, mida öelda, sest Jumala vaim aitab igal kristlasel ennast ületada ja sügavat rahu kogeda. Sellist meelerahu, mida ma noil hetkedel tundsin, on kogunud enamik Jumala tunnistajad.

SS-lased hakkasid otsekohe räuskama ja rõvetsema: „Kas nii ongi? Kas selline sa siis oledki?“ Vastasin: „Jah, teie meelest küll. Lisaks olen reetur, mässule õhutaja ja jumalateotaja.“ – „Ei, meie seda

25 Vt märkus 11, lk Viga: viidatud allikat ei leitud

pole öelnud.“ – „Tõsi küll, kuid süütut Jumalapoega just selles süüdistati, ning ta ütles, et sedasama tehakse tema järelkäijatega.“ Nad lahkusid sõnatult ja ärritatult ning jätsid mind üksi.

Kuidas ja kus mult riided ära võeti, ma enam ei mäleta. Mäletan vaid seda, et mind kasteti antiseptilise lahuse tunni, misjärel seisin seal alasti ja SS-lased jõllitasid mind. Mul polnud tarvis oma noore inimese keha häbeneda, ent praegusaja noored ilmselt ei suuda päris hästi mõista, kuidas üks 18-aastane neiu noil päevil end sellises olukorras tunda võis. Tänapäeval suhtutakse alastusse teistmoodi. Duši all olles sain lõpuks oma suud loputada ja janu kustutada. Seda päeva – 5. maid 1944 – ei unusta ma iial, ehkki tundsin end siis olevat otsekui unes või mingit laadi transis. Siit võite saada aimu, kuidas ma end tol ajal tundsin.

*Ah siin see laager on, kus võimul ülim trööstitus,
kus tuhandete raskustele puudub leevendus.*

*Ma paljaksistult vastaste ees seisatan,
kel hinges armastust ei ole, mõrtsukad!*

*Kuid süda, kaheksateist aastat, löömas edasi,
neist viimsed kümme hirmus, õus on aega veetnud nii,
ja viimsel müüre, trelle ees peab nägema,
mis sisemusse hirmu, õudu sisendab.*

*Nüüd aga, ole rahulik, mu süda!
Me kahekesi peame vapralt vastu,
kui reetlikkuse teele vastu astu,
mistahes ette tuleks, rahus põksu!*

Panin mõttes oma luuletusele pealkirjaks „Mõtted inimeselt, kes oli diktatuuri ajal teistsugusel arvamusel“.

Räägiti, et pärast Surmaväravast läbitulekut saab inimesest pelgalt number. Ent alles pärast seda, kui ma sain vangirõivad, mõistsin, mida see number tähendab. Mina olin 34 382. Aastaga jõudis vangide arv laagris 110 000-ni.

Mu musta-valgetriibuline kleit ulatus peaaegu maani ja oli mulle väga suur, ihupesu aga kohutav. See ei sobinud mulle, nagu ei sobi-

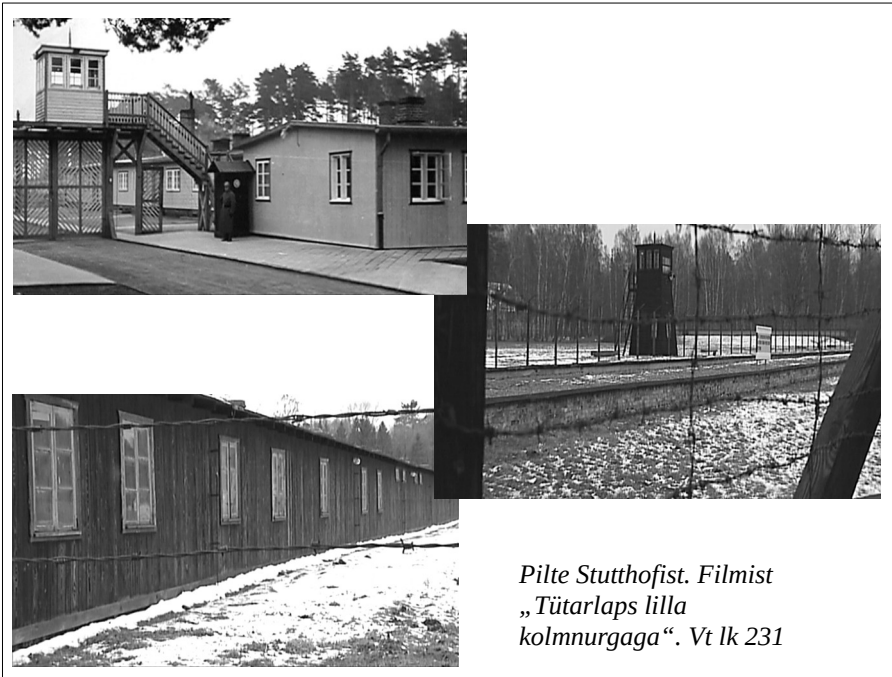
nud ka puukotad: üks oli kõrge ja pikk, teine madal ja lühike. Pole sugugi üllatav, et ma nende kahe vangiaastaga oma jalad rikkusin. Laagris ei saanud kunagi aeglaselt lonkida, nii ainsad poolakeelsed sõnad, mis mulle selgeks said, oli „ruttu“ ja „kiirusta“. Kuulsin ka hulgaliselt poolakeelseid vandesõnu, kuid õnneks ma ei mõistnud neid.

Kui see päev kuidagimoodi läbi sai, leidsin end suurest barakist mitmekorruseliselt narilt, jagamas madratsit ühe teise neiuaga. Meist allpool oli veel kaks korrust narisid, ülalpool ja mõlemal pool samuti. Teisel pool kitsast vahekäiku kordus kõik see täpselt samamoodi – armetus ruudus! See masside kokkusurutus, külg-külje kõrval ja üksteise kohal, oli veel üks neist hirmsatest piinadest. Keset ruumi oli hiiglaslik pütt öiseks kasutuseks. See oli välimuselt kui söödaküna ja lehkas kohutavalt.

Kõigest hoolimata jäin magama, tundes end üsna õnnelikuna, et ma pole ükski. Kusagil siin laagris olid ka Martel Malenke, tädi Grohnert, Evchen Kownatzki, Friedel ja Martchen, kes kõik mu head tuttavad olid. Arvasin, et siin on ka Mary Smigiel – ehk mõnes teises barakis –, kuid oma kurvastuseks kuulsin tädi Grohnhertilt, et praegune laagrissetulek on otsekui piknik võrreldes sellega, mis toimus mõni aasta varem.

See oli tõesti kohutav. Kõigepealt pidid kõik pingile heitma, et neid keppidega peksta saaks, nii et see kogu eluks meelde jääks. Pärast seda saadeti nad metsa kände juurima, et saaks laagrit laiendada. Meestelegi oli see ränk rügamine, naisi aga peksti töö ajal pidevalt piitsadega. Tädi Grohnherti juttu kuulates tundsin talle sügavalt kaasa ja oleksin tahtnud teda kallistada. Kõik need hädad mõjuvad inimesele rängalt ja ka kalgistavad teda. Need psüühilised löögid, mida tollal põlguse, mõnitamise, alastioleku ja alanduse kaudu sain, on jätnud minusse oma jälje.

Pidin õppima, et elu on siin teistsugune kui elu vanglas. Vanglas oli inimesel võimatu milleski initsiatiivi osutada, siin aga sõltus

*Pilte Stutthofist. Filmist
„Tütarlaps lilla
kolmnurgaga“. Vt lk 231*

sellest elu. Oluline oli midagi „korraldada“, teiste sõnadega, olla loov. Seda tuli õppida, et ellu jääda.

Näiteks vanglas sõime vaid korra päevas, sest muud võimalust polnudki. Siin aga anti hommikul viil leiba ja killuke margariini, õhtul aga lisaks vorstilõik. Üldjuhul said vaid kolm inimest kaheksakümnest lõigu vorsti, kus polnud verd, ja need kolm tavaliselt ei soovinud seda meiega jagada. Nii et kui keegi meile ei halastanud, tuli vorstist loobuda. Nälgimisest pääsemiseks tuli olla loov ja midagi „korraldada“ kõige abil, mida meile pakkidega saadeti.

Varahommikul tõttas Martel Malenke kõikidest vana laagri barakkidest läbi ja äratas rahva üles. Küll mul oli hea oma esimesel päeval kuulda ta häält – häält, mis oli nii soe ja tarmukas! Varsti sai ta mulle väga kalliks ja lähedaseks. Ka siis, kui ta ei saanud minule või teistele usuõdedele otseselt mõnda lohutavat sõna öelda, tõstis tuju juba see, et teda kohe päeva hakul kuulda oli. Ajaks, kui ta meid äratas, oli ta juba lõpetanud oma esimese töö – söekühveldamise.

Lilla kolmnurk

Koonduslaagrite vangid märgistati vastavalt nende süütle ole värvilise kolmnurgaga. Umbes 5-sentimeetrine riidest kolmnurk õmmeldi kuue vasakule küljele ja pükste paremale küljele. Kolmnurga kõrvale õmmeldi number. Kolmnurgad olid järgmist värvi:

kollane juutidele
punane poliitvangidele
roheline kriminaalvangidele
roosa homoseksuaalidele
lilla piibliuurijatele
sinine immigrantidele
pruun mustlastele

Roosa kolmnurk oli 2–3 sentimeetrit suurem, et oleks võimalik homoseksuaali juba kaugelt tuvastada

Hermine vanginumber

„Ärgake! Tõuske üles!“ Ja kõik alustasidki kiirustades päeva. Kohe, kui olime end pesnud, jooksime rivistuma loenduseks, mis mõnikord kestis tunde. Oli mõistetamatu, miks see nii pikale venis. Alles siis, kui lõpuks saabus SS-mees, kellele SS-naine raporteeris, lubas „bloc-kowa“ (poolatarist plokiülem) meil laiali minna.

Suutsin enda ümber toimuvat vaevu märgata, sest meid sunniti alatasa kiirustama. Olin siin pelgalt number, mitte inimene, ega tundnudki ümbritseva vastu huvi. Sukeldusin omaenda väiksesse maailma ja ehitasin oma sisemuse ümber barrikaadi, sest soovisin oma meeled elus hoida. Mu sisetunded olid täielikuks vastandiks kõigele, mis mu ümber toimus. Tuli saada karmiks ja tugevaks, kas tahtsime seda või mitte. Esimest korda loendusel rivis seistes ma minestasin.

Seda kõike oli liiga palju. Mind toetati kohe mõlemalt poolt, et ma maha ei kukuks. Nähes end tihedalt ümbritsetuna kõigist neist haledas seisundis inimeste rividest, olin sügavalt vapustatud. Hiljem nägin, kuidas mõned oma viimast jõudu kokku võttes ringi tuiguvad ja prügikastist meeleheitlikult midagi söödavat otsivad. Mõnikord leidsidki nad midagi roiskunud, ehk midagi pakkidest ülejäänut.

Kui mõtlen toiduämbritele, mis meile lõunaajal näljakustutuseks anti, valdab mind veel nüüdki kibe viha. Nälga see küll ei kustutanud. Kartulid ja naerid olid keedetud kokku roiskunud toiduainetega, nii et kogu see värk oli söömiskõlbmatu. Piisas vaid kaant tõsta, kui välja paiskus tapvalt jõe hais. Seda toitu ei kõlvanud juba algusest peale süüa. Püüdsin seda sellegipoolest algul süüa, kuid varsti sai mulle selgeks, et etem on nälgida või endale midagi „korraldada“. Kuskilt õnnestus ehk hankida toores kartul või midagi muud enam-vähem söödavat. Peamiselt elatusime saadud pakkidest, mille sisu tuli ülimalt hoolega portsudeks jaotada. Ilma nendeta oleksime hinge heitnud või ülimalt haletsusväärnes seisundis olnud. Algul ei saanud ma üleüldse pakke, kuid igaüks jagas seda, mis tal oli, teistega. Kui ma lõpuks paki sain, andsin selle lugupidavalt otsekohe tädi Grohnerti kätte. Tema ülesandeks oli jaotamine, nii et igaüks midagi sai. Berta Grohnert nagu Martelgi oli üks laagri veteranidest. See tagas talle teatud positsiooni, nii et isegi barakivanemad austasid teda ja lasid tal tegelda pakkide jaotamisega, ilma et oleksid sekkunud. Enamikule pakkidele oli märgitud saatja aadress. Pakid, mida mina sain, tulid kelleltki mulle tundmatult „tädilt“. Ta kirjutas väga südamlikke kirju, kuid kahjuks ei saanudki ma hiljem temaga tuttavaks.

Üks, kelle vastutusel oli selline „pakiteenindus“ ja järelikult ka meie eluspüsimine, oli Marta Teschner Danzigist. Tundsin juba lapsest peale seda pikakasvulist vallalist naist, kel oli oma õmblusateljee. Ta arvas, et mina ei suuda iial tõde nii kõrgelt hinnata kui tema, sest ta oli pidanud seda nii palju aastaid suure innuga otsima. Tema korraldaski nii, et mulle saatis kirju ja pakke üks „tädi“, kes

paistis olevat võrdlemisi uus tões, kuid kel sellegipoolest oli vaprust laagriasukale pakke saates end ohtu seada.

On hämmastav, kui vähe vajab inimene, et elus püsida. Sedamööda, kuidas magu kokku tõmbub, õnnestub aina vähemaga toime tulla. Muidugi mõista olin ma pidevalt näljane. Ma polnud veel päris täiskasvanuks saanud, siiski olin võtnud kindlalt nõuks mitte lasta näljal oma meelt vallutada. Nähes inimesi, keda nälg täielikult oma võimuses hoidis, otsustasin kindlalt, et mina sel juhtuda ei lase. Näha seda kõike oma silmaga ja suuta sellega toime tulla oli ühele noorukesele ja tundlikule inimesele ränk kogemus, millest välja tulla.

Martel Malenke oli esimeste vangide seas laagris. Tema number oli 11 076 ja teda peeti usaldusväärseks. SS-i järelevalve all oli tema vastutusala kirjad ja pakid. Mis kõige tähtsam, ta pidi hoolitsema kütmise eest. Sel põhjusel oli tal tilluke koikuga ruum kütteruumi kõrval. Sealt köeti kogu laagrit, kaasa arvatud valvurite söögisaal ja muud hooned. Kütmine oli ränk töö, kuid tänu tema rassimisele võisime tunda end kui paradiisis. Ta sai oma pelgupaigas omaette olla ning see osutus meile väga kasulikuks kindlal ajal pühapäeva pärastlõunatel.

Kui ma hiljuti Stutthofi külastades leidsin üles selle pisikese ruumi vundamendi, olin rabatud. Tol ajal tundus see ruum mulle palju suurem. Laagrisse saabudes polnud mul kaasas mitte midagi, isegi mitte oma riideid, ning minust sai pelgalt üks number. Nii et kui mind sellesse ruumi kogunevasse väiksesse rühma arvati, tundus, nagu ei saaks mina omalt poolt neile mitte midagi anda. Tegelikult aga oli mul üks imetore kingitus jagada. See oli uus laul, mille Erich Frost oli koonduslaagris loonud.²⁶

26 Pärast sõda lisati see laul tolele ajale kohandatud kujul ametlikku Jehoova tunnistajate 1950. aasta lauluraamatusse, kus selle leidis laulust 12. Selles väljandes toome ära algupärase laulu tõlke.

- 1.** Kindlalt neil suurtel ja raskeil aegadel
 üks rahvas on seismas Kuninga eest.
 Ta õpetas võitlema, võitma,
 ta õpetas võitlema, võitma!
 Silm seisab selge ja veri kahutab,
 mõõgaks neil tõde, käes hästi valgub kah,
 mis kasu saab vastane valest?
 Mis kasu saab vastane valest?

Refrään:

*Kartmatult edasi, tunnistajad!
 On maadlusring kuum ja lahing kõrvetab.
 On ahelad rasked, ketid tugevad,
 kuid võimas ka käsi, kes varjab.
 Ta tunnistajad, vaenlase maal,
 kes kodunt on eemal, armsatest kah;
 sa pilk tõsta üles, võta vastu käsi,
 mis juba su poole on valla!*

- 2.** Tõde ja õigus on väärastatud,
 ja kuradid Jehoova nime rikkunud:
 mis tuleb taas ausse tõsta!
 Mis tuleb taas ausse tõsta!
 Sõda, mis lähtunud Kõrgeima suust,
 saab alguse tunnil, mis määratud,
 ja nõrkadest sangarid teeb ta,
 jah, nõrkadest sangarid teeb ta.

(refraään)

- 3.** Süütuina vanglas, priius võetud seal!
 Vaenlased pilgates tõstavad pead,
 nad sooviksid võimu me üle,
 nad sooviksid võimu me üle.
 Siiski me kuulame, kuhu ka läeks
 vaid enese Kuninga käskivat häält.
 Vaid tema on füürieriks meile,
 vaid tema on kindel juht meile!

(refraään)

4. *Vaenlane ähvardab, sõpru ahvatleb,
et loobuksid nad vastupanuteelt,
ei suuda meid eal kõigutada,
ei suuda meid iial kõigutada.
Peksmine, raske sunnitöö ja nälg
me ustavusele on julmurlik palk,
ja paljud on kahvatuks jäänud,
jah, paljud on kahvatuks jäänud.
(refraän)*
5. *Kuid kord saabub päev, mil priiks saavad kõik,
kes Kõrgeima Aule andusidki,
ja pääsesid Saatana küüsisst,
jah, pääsesid Saatana küüsisst!
Maal kõikjal kõlab juubelduslaul,
mis mägedest vastu kaikumas on,
me Issanda kuningriik võimul,
meie Issanda kuningriik võimul!
(refraän)*

Danzigist oli laagrisse saadetud ka hulk õdesid Poolast, nende hulgas Meta Schröder koos tütar Edithiga. Meie rahuoaas keset laagri kõrbet õilmitses tänu vaimsele toidule, mida vendadel oli õnnestunud miskitmoodi salaja sisse toimetada. Tavaliselt oli see käsitsikirjutatud koopia „Vahitornist“. Tormasime selle veeallika juurde nagu janused kõrbes. Oleksin soovinud ammutada seda vett kahe käega, kuid see polnud võimalik. Polnud kuigi palju aega selle nautimiseks, seedimiseks või isegi sellele mõtlemiseks. Igaühel tuli see kohe kiiruga läbi lugeda ja igaüks üritas sellest ammutada võimalikult palju, et saada „lahinguks“ jõudu, mida me nii hädasti vajasime. Tegelikult olid need vaid üksikud harvad tilgad keset kõrbekuivust.

Esimest korda hõigati mu nimi rivistusel välja 6. mail 1944. Arvasin, mind saadetakse koos nelja– viie teise uustulnukast neiuga tööle – kus iganes see ka poleks. Vale! Meie baraki toorevõitu olemisega vanem tormas minu poole, ise žestikuleerides ja poola keeles midagi sellist karjudes: „Hotsch, botsch, botsch (tule), badatsche

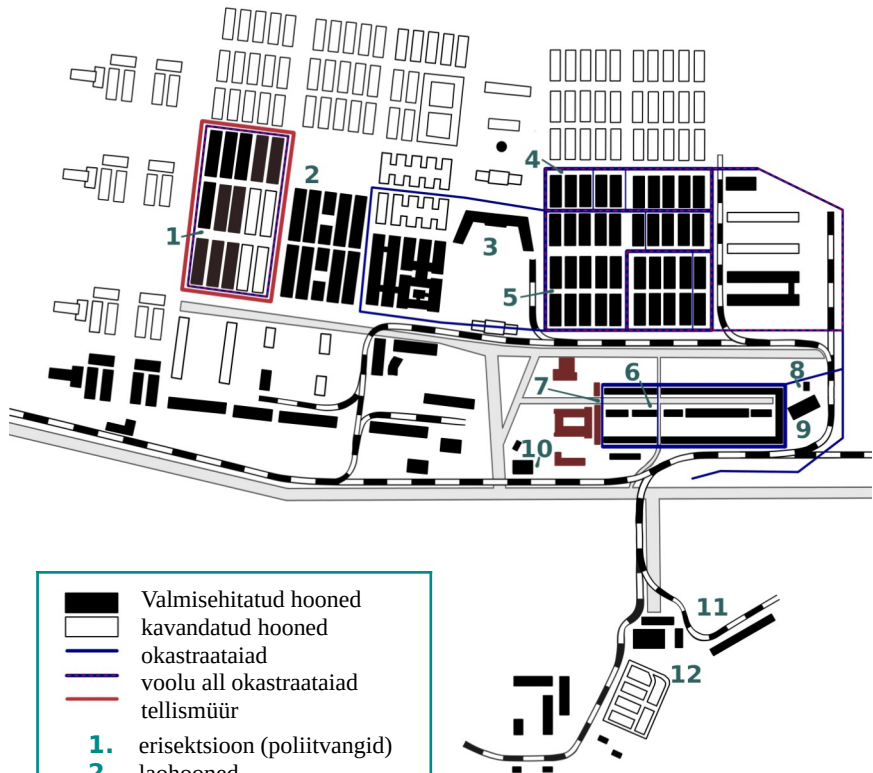
piesma (piibliuurija), Straff-Arbeiten (karistustöö), prenko, prenko (kiiresti, kiiresti).“ Kooberdasin talle järele nii kiiresti, kui mu kotad lubasid. Temal oli jala otsas midagi paremat. Kuhu me läheme? Käimlatesse! Need olid kohutavas seisundis.

Hommikul pidid kõik siinsel 12–14 tualetipotil käidud saama. Meeter eespool esimest potirida oli teine rida. Kohutav! Nüüdseks olime taoliste asjadega siiski juba harjunud. Tormates järgima looduse kutset, ei pannud keegi eesistujat tähelegi. Sel varahommikul polnud mul aimugi, mis mind ees ootab. Pärast hommikust ruttu oli enamik potte täiesti ummistunud millega iganes, mida inimesed pühkimiseks olid kasutanud: riidetükid, pakkide ümber olnud kartong või midagi muud. Tualettpaber kuulus teise maailma. Räägiti, et juudid kasutasid häda sunnil selleks otstarbeks oma viimaseid kogutud rahatähti. Ma ei mäleta, kuidas meie selle probleemi tollal lahendasime.

Minul kästi see ruum koristada ja käimla ummistused likvideerida. Kui ma püüdsin selleks otstarbeks nurgast traadijuppi võtta, hüppas korrapidaja minu juurde, ning et oma autoriteeti kehtestada, kahmas mu käest traadi ning käskis ummistused pottidest paljakäsi kõrvaldada. See tabas minu Achilleuse kanda, sest mul olid juba kätel mõned haavandid, mis selle töö veelgi hullemaks muutsid. Siiski oli mu hirm tugevam kui vastikus eesootava töö suhtes. Olin tõsiselt meeleheitel ja palvetasin, et ma ei saaks nakkust kõigilt neilt prostituutidelt, kes just nimelt laagri selles osas elasid. (Tol ajal ma ei teadnud, et nende naiste suhtes kehtisid ülranged tervise-eeskirjad.) Ma peaaegu oksendasin jälkusest, hirmust ja vastikusest.

Pärast seda ränka katsumust röökis see poola naine: „Strafe!“ (karistus), millele järgnes poolakeelne sõna piibliuurija kohta. Seejärel andis ta mulle vitstest tehtud luua ning käskis pühkida puhtaks suure hoovi barakkide ees ja vahel. See tegi mu seljale kõvasti valu, aga koletislik käsutajanaine jälgis mu kitsikust naudinguga. Veelgi enam valmistas talle heameelt see, kui kohale saabusid SS-lased, kes

Stutthofi laagri kaart

- Valmishitatud hooned
 - kavandatud hooned
 - okastraataiad
 - voolu all okastraataiad
 - tellismüür
- 1.** eriseksioon (poliitvangid)
 - 2.** laohooned
 - 3.** köök
 - 4.** juutide seksioon
 - 5.** uus laager
 - 6.** vana laager
 - 7.** „surmavärv“
 - 8.** gaasikamber
 - 9.** krematoorium
 - 10.** laagri komandandi kontor
 - 11.** tellisetehas
 - 12.** „Saksa laager“

parastasid: „Seal ta nüüd on! Et sa kae! Jehoova kõige noorem oma etteastet tegemas! Kas ei paista ta otsekui pühak olevat?“ Nad mõnitasid mind selliste ja veel paljude taoliste hüüetega.

Pikk musta-valgetriibuline kleit ja pikad juuksed – pea pügati paljaks vaid juutidel – andsid mulle arvatavasti üsna mittepüha ja kummalise välimuse. Kõigest jõust ponnistamine pani mul pisarad mööda nagu voolama, kui sellegipoolest hoidsin trotslikult pead püsti, nii palju kui suutsin. Rõhumine kutsub esile vastuseisu. See andis mulle tugevust ja otsusekindlust. Kogu see esimeste tundide ja päevade põletav valu laagris aitas mul peita oma muret kaeblemata. Teiste sõnadega, ränk kannatus teeb inimese väiksema valu suhtes tundetuks.

Berta Kownatzki (Evchen), mu ema sõbranna, kes kohtusaalis sõna võttis ja seepärast arreteeriti, töötas SS-lase Hauptsturmführer Meieri majapidamises. Kuna Evchen oli oskuslik ja tubli töötaja, hindas selle mehe naine teda kõrgelt ja usaldas ta hoolde isegi nende lapse kasvatamise. Sel kombel sai poiss tuttavaks paljude piibliõpetustega. Mõne aja pärast aga pani proua Meier tähele, et tema Bertha pole enam rõõmus. Lõpuks päris ta Berthalt selle põhjust ja sai teada, et ta ei saa olla rõõmus, kui ta kõige nooremat õde ilma mingi põhjuseta laagris vaevatakse. Ta rääkis, et laagri kõik „lillad kolmnurgad“ on väga kurvad, ning ta ei tea, kui kaua ta suudab sellist olukorda taluda. Selle vestluse tagajärjel lõppes minu jõe vaenamine peagi ja mind saadeti parandustöökotta.

Minu mälestused seal oldud nädalatest on vajunud unustuse hõlma ja see ongi hea. Jäänud on midagi udust, nagu näiteks pilt kõigist neist jäledatest rõivatäidest. Neid oli igal pool – minu riietes, teiste vangide riietes ja kaltsudes, millega pidime töötama. Siiski on mul selgelt meeles hingeminevad laulud, nagu „Mamatschi“ ja „Väsinud rändaja tuleb koju“, mida lauldi, kui SS-i mehi või naisi kohal polnud.

Mind pani alati lõdisema see, kui SS-lane Knot, kelle alluvuses oli naistelaager, külastust tegi. Ehkki üritasin end peita tema eest nii kuis

oskasin, leidis ta mu alati üles. Teistest ta välja ei teinud ning paistis, et kogu ta raev ja põlgus purskus välja minu peale. Ta nautis seda, et alandas mind kõigi naiste ees solvava ja vulgaarse kõnepruugiga, mistõttu tundsin end sageli põlastusväärseks.

Kui aastaid hiljem mind Düsseldorfis selle mehe asjus küsitleti, ei saanud ma mõrvasüüdistust tõendada, sest mina isiklikult ei näinud, kuidas ta vanas laagris labidaga ühe juuditari ajud segi peksis. Kõik olid minus pettunud, sest ta elas Lääne-Saksamaal kui üks aus mees kunagi. Olgugi, et mul olid meeles kõik need kohutavad asjad, mida ta minuga tegi, polnud verbaalne mõrvamine ja hirmu tekitamine see, milles teda süüdistada oleks võinud. Kõik, mida ma sain tõendada, oli tähtsusetu ega kuulunud karistamisele. Liiatigi puudus mul igasugune soov teda taas näha. Võib-olla säilis tal puhas südametunnistus, sest selge on see, et ta polnud seda iial kasutanudki.

Öeldakse, et vaenajad magavad õiglase und, ent nende ohvreid vaevavad õudusunenäod. Jehoova tunnistajad aga ei näinud õudusunenägusid, sest nad teadsid oma kannatuste põhjust ja leidsid oma usust lohutust. Lisaks jagasid nad ühist rõõmu teadmisesest, et nad on Jumala abiga rängas katsumuses vastu pidanud.

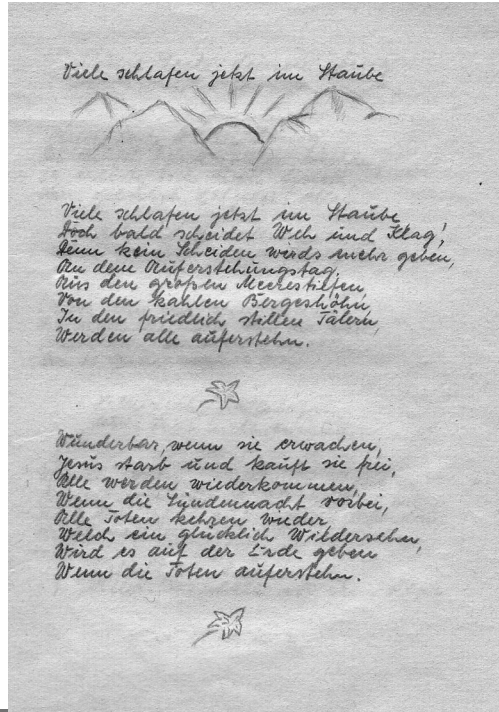
Rosa, minu tädi Roschen, oli üks äge tegelane. Ta oli väga lühinägelik ning oma näpitsprillide poolest üldtuntud. Tema õhuke juus oli keskelt lahku kammitud ja värvilt hallikasblond, mida ta üldsegi ei sallinud. Kuna meil polnud peeglikillukestki, silmitsesime oma peegeldust hämuselt aknaklaasilt. Kuid mida sai Rosa oma lühinägelikkuses näha? Kord nägin teda naride keskel istumas ja hambaharjaga juukseid kaaliumpermanganaadi abil lillaks värvimas. Ma ei suutnud uskuda oma silmi – see oli nii liigutav. Kust küll ta seda kemikaali sai? „Roschen, mida sa teed?“ pärisin hämminguga.

Kas ei näita see, et isegi kogu selle viletsuse, nälja ja meeleheite keskel tahetakse säilitada oma inimväärikust? Naine tahab olla tõeline naine. Kõik, mis siin toimus, tekitas talle äärmisi kannatusi. Tema eriskummalisus pani teisi tihtilugu nõrdima. Mõnikord olin ka mina

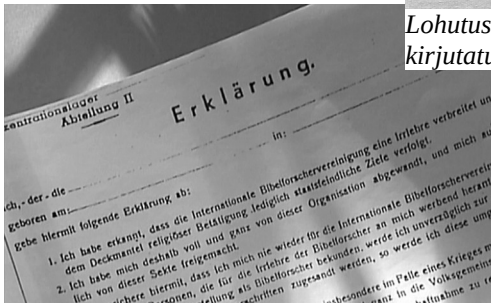
ärritunud, kuid ma armastasin teda nii väga. Ta oli tõesti üks hea südamega imeliselt vaba hing.

Allkirja andma

Ühel päeval saime käsu kirjutada alla oma usust lahti ütlemise dokumendile, mis võimaldaks meil vabaks saada. Rosa tunnistas mulle, et ta ei suuda enam vastu panna ja kavatseb alla kirjutada mitte südame, vaid mõistuse ning vaese julgalt koheldud ja paljukannatanud keha sunnil.

Lohutus laagris. mõistuse ja südamega kirjutatud laul

Deklaratsioon (filmist „Tütarlaps lilla kolmnurgaga“)

kutsuti naised ühekaupa sisse. Rosa kord pidi tulema pärast mind, aga tulemata see jäigi. Sturmbandführer läks minu pärast – selle kõhna ja kondise 18-aastase plika, kes sõandas talle vastu hakata – seda võrd raevu, et kargas püsti ja rökis: „Välja siit! Et ma teid enam ei näeks! Kaduge mu silmist!“ Seega Rosa korda ei tulnudki. Tema, kes uurib meie südameid läbi, teadis, et Rosale käib see olukord üle jõu.

Meid saadeti kõrge SS-ametniku Hoppe juurde. Es-malt pidid ilmuma ta ette meie usuvennad. Kõik nad keeldusid allkirja andmast. Küll oli lohutav, et saime võimaluse – kuigi väga tüürikese – neid kõiki näha! Seejärel

Paljudel, kel põrmus puhkus

*Paljudel, kel põrmus puhkus,
otsa vaev ja häda saab;
Miski siis ei kisu lahku
ülestõusmispäeva a'al!
Suurtest meresügavustest,
kuivist kõrbekõrgustest,
vaikseist orusügavusist
elule taas naasevad.*

*Ime neile ärkajaile,
Jeesus suri, ohvri tõi.
Kõik on jälle teretunud,
patuöö kui mööda sai.
Kadunud kui jälle naasvad,
rõõmsaid kohtumisi siis
palju uuel maal saab näha,
surnud tõusnud tagasi.*

*Vastasleheküljel toodud laulu tõlge
(tegelikult on mälu järgi üles kirjutatud
1928. aasta saksakeelsest laulikust, laul
173 „Der Auferstehungstag”,
„ülestõusmispäev”)*

Samas teadis ta ka seda, et Rosa süda on täielikult temale pühendunud, mistõttu ta ei lubanud talle katsumust, mida ta poleks suutnud kanda. Kõrgi mehe raevukas rea-geering ühe nii noorukese olevuse tõrksale vastuseisule osutus Rosale sellest katsumusest pääsemiseks.

Pärast seda käsutati meid: „Tagasi laagrisse ja laulda „Käimine möldri rõõm, kaks, kolm ...“.“ Laulsime tõesti, kuid: „Kõik ustavad, kõik pühendunud, inimesekartusest vabad nad.“ Meie piinajate suureks pahameeleks laulis meie murdumatu salgake tarmukalt ja kartmatult.

Olles taas laagris, kallistasime Rosaga teineteist nuttes ja värisedes. Kuigi teised õed ei teadnud, miks, tundsimme mõlemad Rosaga heameelt ja kergendust. Võib-olla tundub see vahejuhtum tänapäeval arusaamatu ja liialdatuna, aga tollal liigutas see mind nii sügavalt, et seda on raske sõnadesse panna. Tagasi laagris, kohanes Rosa karmi laagrieluga kuidagimoodi jälle. Jehoova tõesti toetas teda. Ta saavutas midagi, milleni polnud keegi kunagi jõudnud, võin ma nüüd öelda.

See juhtus pesuruumis otse tualettide kõrval. Sosinal, ent siiski piisavalt kuuldavalt oli käimas jutt „blockowast“, hooneploki pooltarist ülemast, kes kamandas kogu laagrit. Kõik vihkasid teda ja see oli täiesti mõistetav. Kuuldes seda keskustelu, sõnas Rosa: „Kas te

ikka teate kõiki temaga seotud asjaolusid? Ta on ka ise selle laagri vang ja seda pikemat aega kui meie kõik siin. Kui ta oma töös piisavalt tubli pole, võetakse ta lihtsalt ametist maha. Siis tuuakse meile siia keegi teine ja mõistagi võib tema veel hullem olla.“ Meil polnud aimugi, et see kõige vihatum naine oli kõrvalruumist iga viimast kui sõna pealt kuulnud.

Üsna varsti pärast seda juhtus ajal, kui me kõik loenduseks olime rivistunud, midagi uskumatut. Alati oli sel puhul tõsist pinget tunda. Ja sealt tuleb hilinenult meie Roschen! Nagu eksinud loomake, liipab ta üle väljaku, vaadates otsivalt ringi, kuhu minna. Seal ta nüüd on – ümbruses toimuvat tajumata, eksinud, üksi ja segaduses. Hoidsime kõik hinge kinni, sest asi võis lõppeda kõige karmima karistuse või koguni surmaga.

Blockowa pööras end ringi ja silmas seda meeltesegaduses õnnetusehunnikut. Ehk meenus talle keskustelu, kui see eriskummaline tädi ke oli astunud välja tema, laagri kõige vihatuma naise eest. Niisiis karjub ülem üle terve platsi: „Kust sina, Alfermann, tuled? Tagasi barakki ja ruttu! Hiljem räägime sellest.“ Pärastpoole andis ta Rosale käsu loendusele mitte enam ilmuda. Ka karistust ei määratud talle. Võib-olla ei suudeta sellest aru saada, aga meie nägime selles juhtumises helde Jumala vägevast kädest. Tema käsi polnud iial liiga lühike ning oli alati valmis sekkuma, juhul kui see oli hädavajalik.

Vahepeal olin sattunud DAW-i (Saksa Varustusvabrikud). Seal oli sadu vange hõivatud igat sorti oskus- ja käsitööga. Oli rätsepaid, kingseppi, sadulseppi, puuseppi ja nii edasi. Pärast igahommikust loendust marssis terve hulk rühmi eri töökodadesse. Mind määrati tööle sadulsepatöökotta. Sattusin seal kokku nelja Taani kommunistiga. Esimene taanikeelne sõna, mida ma mäletan, oli „saks“, mis tähendab kääre. Oleksin pidanud terasemalt nendekeelseid kõnelemisi tähele panema, sest aasta hiljem oleks see mulle väga kasulikuks osutunud.

Vabrikukompleks taamal (filmist „Tütarlaps lilla kolmnurgaga“)

Siin tuli mul parandada ranit-said, kuid see oli kätele päris raske töö. Vähemalt oli see talu-tav töö. Siinne valvur, 40-aastane poolatar, kel oli minuealine tütar, kutsus mind üht erilist tööd tege-ma. Ta soovis mind aidata, sest see töö tähendas ekstra leivakää-ru. Kuna see eritöö nõudis kogu mu tähelepanu, töötasin vaevu hinge tõmmates pingsalt õhtuni. Töö oli tõesti keeruline. Kogu selle aja patrullis SS-naine vahetpidamata ruumis ja muudkui plaksas piitsaga vastu oma säärsaapaid. Kõike jäl-giti tähelepanelikult. Töötasime 12 tundi päevas. Viimaks, kui valvur minu juurde tuli, küsisin, mida ma tegelikult valmistan. Ta vastas: „Need on mähised eriliste käsigranaatide tarbeks.“

Vaevalt sai ta need sõnad öelda, kui ma käed rüppe lasin ja pead raputades sõnasin: „Ma ei soovi seda tööd teha.“ Valvur jäi lausa kee-letuks. „Taeva päralt! Sa ei saa nii teha! Mulle tuleb jama kaela. Olen sind kogu päeva välja õpetanud. Nii ei see küll lähe!“ Siiski tajus ta mu kindalt otsustavust. Ta teadis, mida lilla kolmnurk tähendab, ja lihtsalt pidi mõistma, et südametunnistus ei luba mul sellist tööd teha. Olin ma ju just nimelt oma südametunnistuse pärast siin paigas.

Selgitasin talle, et olen valmis kandma kõike, mis sellest võib tu-leneda, ning palusin teda kenasti, et ta andestaks mulle, et ma varem seda ei küsinud. Ütlesin, et ma kahetsen väga ja võtan kogu süü enda peale. Võib-olla mõtles ta oma tütrele, kui ütles: „Mine vaikselt oma endisele kohale tagasi. Püüan, et Bode (SS-naine) sellest teada ei saa-ks, või muidu oleme hädas.“ Valvuri mõistus päästis mu elu. Oleks võinud ka hoopis teisiti minna.

Minu „karjäär“ laagris

Saabus päev, kui mind eriskummalisel viisil „avastati“. Vabrikute ja kõigi töökodade plokiülem oli berlinlane nimega Scholz. Ehkki ta oli kasvult lühike, ei takistanud see tal oma atraktiivsust kõrgelt hindamast. Ta pani suurt rõhku oma heale välimusele ja tumedatele läbitungivatele silmadele. Naisvangid vaatasid teda imetlusega, kui ta iga päev neist möödus.

Ta oli imestunud, kui leidis kõigi nende poolataride keskelt ühe saksa tüdruku. Nüüd kõndis ta iga päev minu juurde ja kurtis mulle oma muresid. Ta oli ametis vabriku kontoris, kus oli neli osakonda: raamatupidamine, registratsioon, aruandlus ja administratsioon. Seal töötas ka poola haritlasi: arste, professoreid, insenere ja teisi, kellest peaaegu kõik rääkisid head saksa keelt.

Probleem seisnes selles, et vabrikute kahel SS-ülemal polnud sekretäri. Paistis, et Stutthofi maapiirkonnast polnud kedagi leida. Lisaks oli mõisteta, et ükski tavakodanikust naine ei suutnud tööd laagris taluda.

Kui Scholz sai teada, et olen töötanud stenografistina, pidi ta rõõmust peaaegu lakke kargama. Ent nüüd seisis ta dilemma ees. Ehkki ta arvas, et olen täpselt see, keda nad otsivad, ei lubatud ühelgi naisvangil töötada meesvangide läheduses. Siiski hakkas olukord laheneda. Vabrikute juhataja SS-lane Möller tellis töökojast oma ülemale, SS-lasele Meierile, uhked ratsasaapad. Mees sai need saapad kätte koos palvega määrata vabrikukompleksi tööle vangist masinakirjutaja. Kartused, kas üks naine ikka võiks töötada nii lähedal meestele, hajutati argumentiga, et see masinakirjutaja on Jehoova tunnistaja. SS-lane Scholz oli valmis vastutama mu eest. Ta teadis omast kogemusest, et ma pole suhte loomisest huvitatud. Saapad istusid hästi, ja juhtuski ime – mind võeti tööle.

Esmalt aga tuli mul jätta hüvasti suure töökojaga, samuti vangidega, kes hommikuti läbi laagri marssisid. Tihtilugu marssisid „lilled

kolmnurgad“ eraldi. Sain alles hiljuti teada, et ühe noore venna nimi tollest ajast oli Feliks Borys. Ta oli minuealine ja elab nüüd USA-s. Saime üksteist tervitada vaid lühikesel pilgul tähendusega „Pea vastu! Me oleme näitelaval inimeste ja inglite ees, ja nad peavad teadma, et Jehooval on selliseid inimesi, kes on ustavad igasugustes oludes“.

Eriti raske oli jätta hüvasti Josef Scharneriga.²⁷ Tema kaudu oli meil side vendadega. Talle kui rätsepale oli tehtud ülesandeks naiste rätsepatöökoja järelevaatus. See avar hall oli varem olnud sadulsepatöökoda. Õhku täitis arvukate õmblusmasinate vurin ja tööd tehti ka käsitsi.

Josef tuli siia vähemalt korra päevas, et anda nõu, korraldada tööd ja jälgida selle edenemist. Käes õmblustükk, silmad sellele suunatud, siirdus ta sadulsepatöökoja ukse poole. Hoidsin alati ukse silma peal ja kui ta sinna ilmus, läksin käimlasse läbi rätsepatöökoja, et peatuda veidikeseks Josefi juures. Ta töötas hoogsalt oma kuuetüki kallal, andes mulle samal ajal edasi kõike, mida mina omakorda õdedele edasi andsin. See kanal oli lisaks sellele, mis oli Fritz Böhnke ja Martel Malenke vahel. Tänu Marteli usinale tööle ja usaldusväär- susele oli tal laialdasi ülesandeid ja kontakte meesvangidega. Seda kanalit kaudu saime ka „Vahitorni“.

Nüüd saatis SS-lane mind mu uuele töökohale, mind – sedasama Jehoova tunnistajat, keda alles äsja SS-lased mõnitanud olid. Olin koguni erariides. Pärast tööd toodi mind läbi laagri vanasse kohta ta- gasi. Tee läbi uue laagri, kuhu oli paigutatud enamik vange, oli väga pikk. Tagasiteele jäi vabrikukompleks gaasikambri lähistel. Nüüd tuli mul töötada kitsukeses lagedas ruumis kahe SS-ohvitseri alluvuses. Mulle tuli kasuks, et olin enne arreteerimist teinud kõvasti tööd stenografistina, ehkki õppisin alles kolmandal kursusel. Sellegi- poolest kujunes see töö mulle väga raskeks katsumuseks. Olin kohu- tavalt üle koormatud. Boss ise, Untersturmführer Möller, kohtles

27 Josef Scharneri eluloo leiab 15. märtsi Vahitornist 1968, lk 187-190.

mind viisakalt ja dikteeris mõistlikult. SS-lane Schneider aga dikteeris kui kuulipildujast ja käitus igati kui ülemlrassi kuuluja. Pärast igat dikteerimist olin üleni higine. Esimestel nädalatel naasin laagrisse haleda närvipuntrana.

Lõpuks pärast 12-tunnist päevatööd – vaba oli vaid pühapäeva pärastlõuna – sain minna tagasi suurde barakki. Selles saksa barakis poola plokiülemlaga olid suuremlt jaolt prostituudid. Minul polnud oma õlglmadratsit ja viletsust süvendas veelgi see, et naridel magas üks inimene minu kohal, teine minu all ja kolmas minu kõrval. Oleksin nii väga vajanud rahu, et järgmist päeva vastu pidada.

Ülemused oleksid võinud panna mind mu vaimsete õdede juurde, kes olid paremas ja vaiksemas ruumis ja kus igaihel oli oma õlglmadrats. Kuid nad ei tahtnud mu soovi mõista või siis said sellest valesti aru. Kurvalt alistusin olukorrale ega üritanudki seda parandada.

Peagi mõistsin, miks mul tuleb siin olla, miks ma pean vastu pidama. Willy Scheider saatis mulle sõnumi, et peaksin võtma seda kui Jehoova abi ning et nad tunnevad minu üle uhkust ja palvetavad mu eest. Siin sain tõepoolest anda tunnistust Jumala auks, kes andis mulle jõudu esindada teda väärikal moel.

Üsna tihti juhtus, et ohvitser või tsiviilisik, kes tuli kontoris mulle tööd tooma või midagi dikteerima, lahkus siit mõtteis, pead vangutades või midagi hindavat lausudes. Sageli, kui need mehed olid minuga jutelnud, soovisid nad minuga taas kohtuda. Tavaliselt olid nad üllatunud, et polnud mind varem juhtunud kohtama kinos, kasiinos või kusagil mujal. Kuidas nad olekski ...? Taolise küsimuse järel pöörasin end, et nad näeksid lillat kolmnurka mu kleidil. Nüüd polnud mul raske siirduda oma teemale. Ütlesin neile, et olen siin vang, ja rääkisin entusiastlikult Jumala kuningriigist. Küllap olid nemadki väikeste lastena selle kuningriigi eest palvetanud. Rääkisin ka sellest, mida see taevane kuningriik inimkonnale tähendab ja miks ma olen selle nimel valmis koguni oma elu ohtu seadma.

Selle tagajärjel, et rääkisin oma uskumustest, sain lõpuks range noomituse ja käsu tulevikus suu pidada. Kord ähvardati mind isegi gaasikambri või krematooriumiga, kuigi mitte väga tõsiselt, sest enamikule meestele meeldis mu seltskond. Pealegi, mida nad mulle ikka teha oleksid saanud? Koonduslaagrisse mind saata ei saanud – ma juba olingi seal! Untersturmführer Möller oli mu tööga rahul ja vajas mind ning mingil kombel ma isegi meeldisin talle. Siiski tegi talle muret see, et ma ei jätnud kasutamata võimalust rääkida oma usust, sest rääkisin sellest ka temale.

Sadulsepatöökojas oli elu olnud kergem, sest viibisin seal paljude teiste seltsis. Nüüd nägin siinses töös väljakutset ja võtsin selle vastu. Oli hea olla üksi selle väikeses kontoris, ehkki meeletu töökoormus jättis selle nautimiseks harva võimalust. Alatasa tuli üks või teine boss dikteerima. Kuidas ma küll igatsesin saada rahu, nii et mõtlesin mõnikord:

*Nii lähedal on meri, lained, tuuled,
ja liivarand, ja mets, kui kodu kuuled.
Mis annaksin, et pista jalad vette,
ja olla tunnikese omaette.
Nii lähedal ja samas kaugel ilu
must asub, silma kibe pisar kisub.
Mu ümber ainult pisaraid ja kurbust,
kes tasahilju surma paindel murduks.*

Sattuda iga päev vastamisi vangide salgaga, kes on surma mõistetud, ja vaadata neile silma, oli minusugusele noorukesele

Krematoorium (filmist „Tütarlaps lilla kolmnurgaga“)

inimesele ääretult ängistav hetk. Oli kohtav kohata teel kontoris neid juudi naisi. Vaikides ja saatusele alistunult läksid nad dušši võtma. Kas neil oli aimu, et dušist tuleb gaasi, mitte vett? Mina teadsin seda, ent ei mu

mõistus ega süda lasknud mul seda endasse võtta. Olin sügavas masenduses nende mõtete pärast ja pideva haisu pärast, mida pidevalt eraldus põlevate surnukehade kuhilatest, kuna krematoorium ei suutnud nendega enam hakkama saada.

Arvu 115 000 taga oli määratu hulk kallihinnalisi inimesi, kes kõik olid Stutthofi surmavärvast sisenenud oma kohutavale saatusele vastu. Viimaste andmete järgi ei elanud neid õudusi üle umbes 85 000eri rahvusest vang. Algul oli arvuks 65 000, kuid ilmselt on hilisemasse numbrisse arvatud ka need, kes surid pärast vabanemist laagris saadud haigustesse või vigastustesse.

Sel ajal sain ma Willy Scheideri lahke abiga väikese Piibli. See luteri tõlge oli algselt mu kullerist sõbra kingitus vahetult enne meie arreteerimist. Nüüd tassisin seda kogu aeg oma südame lähedal kaasas. Kuna see oli mulle nii kallihinnaline, kartsin seda kaotada. See oli mulle miskitmoodi nagu kalliskivi: sa tead selle väärtust, kuid ei kanna seda, sest kardad seda kaotada, nii et selle algne eesmärk jääbki täitumata. Nii juhtus ka mu väikse Piibliga. Ma polnud kunagi üks. Juhul kui mul õnnestuski kuhugile peituda, oli valgus nii kehv, et kui püüdsingi seda lugeda, hakkasid mu silmad ja pea imepiseset kirjast valutama.

Nüüd, kui olen saanud elukestvat piibliõpet, mõtleksin Piibli kasutamisele teisiti. Asi pole pelgalt lugemises – tähtis on seda mõista ja vastu võtta. Vaid siis, kui on vajalikku rahu, saab kõigi viie meele kaudu loetavat elavalt vastu võtta ja teadmistest arusaamani jõuda. Tähtis on mõista põhimõtteid ja viia need tegudesse.

Paradoksaalne küll, kuigi mu suurimaid katsumusi oli võimaluse puudumine olla omaette, valdas mind tihtilugu tunne, et olen ainuke Jehoova tunnistaja maailmas. Eriti oli see nii gestaapo perioodil. Püüan nüüd oma vaimusilmas näha seda suurt hulka ustavaid tunnistajaid kogu maailmast, eriti neid mitut tuhandet, kes kannatasid Saksamaal kõige julmemat tagakiusamist. Sel kombel saavad arvudest mu südames inimesed, kes elasid põhimõtete järgi, millest

nad aru olid saanud ning mida nad kogu oma südame ja meelega järgisid. Tähtsad polnud pelgalt laialdased teadmised, ehkki ka need on väärtuslikud. Mind on alati hämmastanud see, et nii paljud oma nappide teadmistega suutsid rängad katsumused läbi teha.

Olen veendunud, et mu vanemad andsid tõesti endast parima. Tänapäeval võetakse lapse vajadusi Jumala rahva seas palju kannatlikumalt arvesse. Selles on vanematele abiks rikkalikult kirjandust. Seda silmas pidades küsin endalt ikka ja jälle: kuidas küll oli võimalik tõestada oma ustavust Jumalale ja loojale oma nii paljudes nõrkustes ja nii väheste teadmistega?

Ma ei saa jätta küsimata ka seda: kuidas on see võimalik, et tänapäeval on noori, kes on saanud nii hinnalist õpetust ja kelle ees on nii palju võimalusi, lahkunud tõeteelt või kõhelnud tõde südamesse vastu võtmast? Looja tunneb meie südant, sest miski ei jää ta eest varjule. Temale pühendumine toob kaasa ta õnnistused. Ta paneb tähele, kuidas inimene püüab siiralt talle meeldida. Siis ja ainult siis annab ta jõu, mis ületab tavapärase, et suuta vastavalt ka käituda.

Kõige enam teeb mulle muret mõte, et ma võiksin mõelda, öelda või teha midagi, mis võiks blokeerida tema kaitse ja õnnistuse; mõte, et ma võiksin enesele teadmata või tahtmata miskitmoodi lakata kõndimast koos Jehoovaga; et ma astuksin väga mugavale, väga sõltumatu kõrvalteele, nii et ta ei saa mind enam õnnistada. Tema kaitse all olen alati tundnud end õnneliku ja turvalisena, seda eriti nooruses erakordse surve all olles. Olen õppinud, et kibedas hädas olles ei saa loota inimestele. Selle eest olen ma tänulik, sest selliselt lootes on nii paljud komistanud ja kaotanud silmist imelise eesmärgi.

Meie koosolekud Marteli juures

Laagris olid meie peamiseks jõuallikaks pühapäeva pärastlõunased koosolekud Martel Malenke väikses ruumis. See üks vaba

tund oli meie ainuke võimalus ohutult koguneda, sest ruumis polnud töötamas ühtki teist naist, kes oleks võinud meid reeta.

Tavaliselt luges Martel kiiruga „Vahitorni“, mis oli salaja sisse toimetatud, hoolitsedes, et saaksime nende väheste hetkedega võtta vastu võimalikult palju teavet – mõistsime seda siis või mitte. Kahjuks oli sageli tegemist üpris keerukate teemadega, millesse oleksin tahtnud süüvida või mida oleksin soovinud veel kord lugeda, et asja paremini mõista.

Seepärast olidki mu eelistatuimaks jõuallikaks laulud. Olin neid talletanud oma südamesse. Igaühel olid oma lemmikud. Väga sageli kuulsin Martelit laulmas

*Ei kurtmise, ei murega,
ei oma sisevaluga
saa tegutsema Jumalat,
vaid palve, anumisega.*

Tema lemmiklaulu viis oli Carl Maria von Weberi ooperist „Nõidkütt“

*Oo, Isa, kuula meie palvet,
ja maistest naudingutest säästa,
vaid jõudu, suutmist, tarkust anna,
su tahet mõista saaks ja täita.
Kas kogeme siis rõõmu, õnne
või hoopis valu, kurbust elus,
me süda täis saaks innutunnet,
su tegusid ja mõistaks, aduks.*

See sai ka minu lemmiklauluks. Veel üks Marteli salm oli:

*Kui muutuseks on imet vaja,
ka ime tuleb korraldada.*

Kontoris

Minu postiga tegeles krahv Eglovstein-Örtel. Ma ei tea, miks tema vangis oli. Ta oli vibalik ja kõhn linnunäoga sakslane. Enamik vange siin olid poolakad. Mõned väga kenad vangid tõid järgemööda

pärastlõunati mu plekk-kruusi seda kohvilaadset vedelikku. Mõnikord andsid nad mulle lõunaks isegi kartuli või porgandi, mis oli pliidil küpsetatud. Olin uhke, et mul oli nuga, mis on mul praegugi alles. Kust ma selle aarde sain?

Kord, kui kena õpetaja härra Knauf mulle seda „kohvi“ tõi, oli ta käsi sidemes. Pärisin ehmunult, mis on juhtunud. Ta punastas kohmetusest ja pomises midagi arusaamatut. Lõpuks sain teada, et ta oli vigastanud end noaga, mille oli minu jaoks hankinud. Ent ta kandis seda mõnda aega kaasas, ilma et tal oleks olnud piisavalt julgust see mulle üle anda. Olin sellistest olukordadest alati huumorimeelega üle saanud ja nähes mu siirast rõõmu, oli ka tema rõõmus. Ta oli tõesti väga tore ja taktitundeline inimene. Ka teised siinse nelja osakonna mehed kohtlesid mind lugupidavalt, ehkki suurema osaga neist oli mul võrdlemisi vähe kontakte. Ja ikkagi tundsid nad kõik mind lilla kolmnurga järgi, mis pani neid mõtlema. Nad kinkisid mulle 19. sünnipäevaks kaardi, millele keegi oli joonistanud imeilusa roosi. Kaardi sees olid kõigi nende nimed.

Kuna ma töötasin vabrikukompleksis ning mind viidi tööle ja tagasi valvuri saatel, oli mul vestlusi SS-lastega. Jochen Alfermann, väga armas nooruk, oli nende alaliseks pilkealuseks. Ta oli pikk, blond ja umbes minuealine. Ta ema oli varases eas suhkruhaigusse surnud ja küllap sel põhjusel oli poisil sünnipuue. Tema vanem vend Eberhard sündis, kui ema oli veel terve. Tema oli Jocheni täielik vastand: nägus, terane ja võluv. Jochen sattus gestaapo küüsi, kui arreteeriti ta isa Oskar Alfermann ja kasuema Rosa. Seepärast oligi ta lõpuks Stutthofi koonduslaagris.

Paistab sageli, et võluvatel, nägusatel ja tarkadel inimestel läheb elus paremini. Nii aga polnud see Jocheniga. Elu koonduslaagris oli temale iseäranis raske. Mul on kahju, et ma selle pika, blondi ja ülimalt ujeda poisiga laagris ei kohtunud. Kui kord SS-lased tema üle nalja heitsid, sain vihaseks ja pidin äärepealt nutma hakkama. Õnneks leidsin õiged sõnad, et piinajad häbi hakkaksid tundma. Nähes

mu põskedel pisaraid, uurisid nad, milles põhjus. Ütlesin neile: „Sest ma pean sellest poisist väga lugu.“ – „Väga lugu – miks? Nalja teed või?“ – „Ei, asi on naljast kaugel. Pean lugu tema suurest vaprustest, ustavusest ja siirast lapsemeelsest usust. See noormees oma nappide teadmistega on valmis oma elu kaalule panema. Kui palju kindlamad ja vastupidavamad peaksid olema teised „lillad kolmnurgad“ oma põhjalikumate teadmistega õigest teest.“ Nad ei öelnud seepeale sõnagi, kuid olid maruvihased, et olin nende rõõmu rikkunud.

Jochen jäi ellu, rohkem ma temast ei tea. Tema vend Eberhard hoolitses hiljem armastusega oma kasuema Rosa eest kuni tolle surmani. Olime Rosaga koos, kui meid Taanis vabastati. Meie esimene vabanemisjärgne post tõi kurbi uudiseid. Saime teada, et tema abi-kaasa Oskar ei olnud koonduslaagri jubedusi üle elanud. Nagu paljud teised, suri ta kohe pärast vabanemist Neustadti lahes. Koos teatega Oskari surmast tuli ka teade kulleri, mu sõbra Horsti surmast. Õnneks osutus see valetateks, kuid tollal ma seda ei teadnud. Nii istusimegi Rosaga sügavas kurbuses Langelandi saarel, pilk mereavarusele suunatud.

Suudlus ja selle tagajärjed

Oli möödunud kolm nädalat, kui oli taas Unterscharführer Scholzi kord mind vabrikukompleksi ja sealt tagasi konvoeerida. Kord hommikuhämaruses üritas ta mind embusse haarata ja suudelda. Tema kui nägus mees oli ilmselt täiesti kindel, et olen ta huvist minu vastu meelitatud. Ehk arvas ta, et peaksin olema selle eest tänulik, sest paljud naisvangid oleksid olnud valmis jagama temaga armastust leivakäärü nimel või fakti kui sellise nimel, kui selleks ainult oleks võimalust. Küllap vist polnud see, mida ma tegin, kuigi arukas, ent see juhtus spontaanselt. Tõrjusin teda tugeva laksuga näkku. See pilt oli nägemus väärt: noorukesel hävituslaagri vangil on jultumust „isand-rassi“ kuuluvat SS-last lüüa. Kohe, kui see juhtus, valdas mind kohutav hirm. Mis nüüd saab? Olin surmani ehmunud. Kas aga polnud ma siin koledas laagris eelkõige ustavuse pärast Jumala põhimõtetele?

Kas oleksin saanud teha midagi, mis oleks mind asetanud hallile alale ja oleks andnud mulle palju eeliseid, kuid lõppenud halbade tagajärgedega?

Jõudsime vaikides kontorini. Mõne aja pärast astus mees ruumi ja sõnas: „Jehoova, ütlen sulle pilke ja põlastusega, mina olen Babüloni kuningas Belsatsar!“²⁸ Küllap sa tead seda luuletust. Näed seda korstnat seal? Küll ma juba selle eest hoolitsen, et sa sealt läbi käid!“ Vastasin: „Ainult siis, kui Jumal lubab. See, mis äsja juhtus, on vaid mehe ja naise vaheline isiklik asi. Vabandust mu ägeda reageeringu pärast. Kuna te aga nimetasite mu Jumala nime, annab ta teile ka vastuse.“ Ta väljus surmkahvatuna ruumist. Kuidas oli minuga? Kukkusin kokku kogu kehast värisedes. Kas ma tegutsesin sobivalt või ületasin mõistlikkuse piirid? Selle mõtte peale valdas mind suur hirm. Läks aega, enne kui ma end lõpuks taas rahulikuna tundsin. On olukordi, kus on võimatu teistmoodi käituda. Asi tuleb läbi teha ja olla valmis võtma vastu tagajärjed. Palvetasin ja jätsin kõik oma taevasse Isa hooleks.

Järgmistel päevadel tundsin end üsna sandisti. Mõistsin, et olen bossi silmis mustas nimekirjas. Ent miskitmoodi oli ta minu poolel. Kui ta siis selle mulle äärmiselt vastikuks muutunud mehe (Scholzi) kohta ääriveeri päris, ei kostnud ma sõnagi. Ma ei soovinud teda häbistada või talle probleeme tekitada. See mees, kes oli sedavõrd õelal moel rünnanud Jehoova nime, läks üha närvilisemaks ja hakkas oma töövaldkonnas vigu tegema. Ootamatult oli ta kadunud. Ta viidi karistuseks mujale üle. Nägin teda paaril korral laagritänaval. Ta laskis pea alla ja vaatas mujale. Minul aga polnud midagi häbeneda. See oli mulle väga eriline kogemus, kuigi sellest on raske rääkida. Mulle oli see vastus ülalt, tõendus, et ma polnud võtnud ükskõikselt eesõigust teenida elavat Jumalat.

Mina ei käinud läbi korstna, nagu see solvatud egoga mees oli soovinud. Pigem võisin kogeda, et Jehoova sekkub, kui see on tema

28 Tuntud Heinrich Heine luuletus, mida tol ajal koolides loeti

tahe. See oli küll päris verdtarretav kogemus, mis on alatiseks meelde sööbinud, ent on andnud mulle jaksu elada alati Jumala põhimõtete järgi.

Paljud tolelaegsed kogemused on ununenud, sest ma olin tugevas stressis, venitades end ühest minutist teise, et vaid elus püsida. See viis mingit sorti letargiasse. Arst ütles ehk, et asi oli vitamiini-puuduses. Mõnikord päritakse minult, kuidas me saime rahuldada hä-davajalikke vajadusi. Ma ei tea seda – ma ei mäleta sellest suurt mi-dagi.

Näiteks on mul mälestus ühest väga sümpaatsest inimesest. Mäle-tan vestlusi ja arutelusid temaga, kuid mitte tema välimust ega nägu. Võimalik, et ta veel ilmub ühtäkki mu mällu. Kujutlen, et see on nagu pulbitsev geiser, mis tahab, kuid ei suuda, välja purskuda. Oo-tamatult aga tungib kõrgele õhku võimas veejuga. Just nii on see ka aju hallollusega: äkitselt suudab ta meenutada inimese välimust ja nime. Mäletan, et see mees joonistas minust pildi. Kord sidusin oma juuksed üles ning ta palus mul seda alati teha, sest talle meeldis just niimoodi mu profiil. Mulle meeldis temaga rääkida. Eriliseks välja-kutseks oli jagada piiblitarkust. See omakorda oli mulle otsekui elu eliksiir.

MINU väike kontoriruum – nii lihtne ja spartalik – oli kõigele vaatamata tugevaks kontrastiks laagri-le, kuhu ma igal õhtul naasma pidin. Kontoris, kus ma päevad läbi tööd rabasin, sain tajuda miskit-moodi selgemini oma inimväärikust.

Mul on ikka veel väga elavalt meeles mõned stseenid sellest üle-rahvastatud laagribarakist. Näen üht väikesekasvulist rämpsevõitu, oma noa üle uhkust tundvat uulitsatüdrukut. See nuga on poole väiksem sellest, millega praegusajal kartuleid kooritakse. Noaomani-kuna on tal teatud võimupositsioon, sest igauks soovib aeg-ajalt lae-nata seda nuga, et lõigata, selle asemel et rebida või purustada.

Ühel päeval istub see pisike olevus – üsna rõõmsameelne, lahe ja samas enesekindel ja nipsakas – kolmekorruselise nari keskmisel

naril. Oma väikseid jalgu kõlgutades ja ettepoole küürutades pistab ta pea välja. Tuleb barakiülem (keda meenutasin tualetiloos) ja küsib konarlikus saksa keeles: „Oled sa inimene või kana?“ Tema koomilise häälduse peale hüppab plika narilt alla ja naerab kõhtu kinni hoides ohjeldamatult. Nalja mõistmata hakkab see barakiülem – kaks korda kerekam ja tugevam – hoope jagama, tekitades tüdrukule tõsi-seid vigastusi. Tõepoolest, kuidas ta julgeb naerda? Laagris!?

Igaüks ihkas veidigi lustakust selles õeluse ja viletsuse maailmas. See vahejuhtum – nagu ka iga öeldud sõna – on mul ikka selgelt meeles, sest see kriipsutas alla seda, et vangi võib niivõrd õelalt kohelda ka pelgalt naermise pärast. Nõnda võib teha inimene, kes ihkab valitseda inimese üle.

Kahekesi kontoris

Suures barakis, kus me pidime magama, oli alati lärm. Kuidas ma küll igatsesin end korralikult välja puhata, et elada üle järgmine päev kontoris, mis imes mu närvidest ja füüsisest viimasegi välja. Oleks olnud kirjeldamatu rõõm, kui mind oleks pandud vaiksesse magamisruumi, kus olid uut barakki koristavad naised.

Lõpuks juhtus midagi toredat. Ma ei suutnud enam töökoormusega hakkama saada, nii et võtsin lõpuks julguse kokku see välja öelda. Rääkisin bossile, et laagris on veel üks Jehoova tunnistaja, kes on osav stenograafist. Seepeale määratigi Friedel samasse kontorisse. Muidugi mõista oli ta selle üle väga õnnelik, kuid mina olin veelgi õnnelikum. Üheskoos saime hõlpsasti hakkama töökoormusega, mis vähenes sedamööda, kuidas olud sõjast tingituna halvenesid.

Kahjuks tuli Friedelil kolida samasse lärmakasse magamisruumi, kus olin mina. Nüüd kõndisime hommikuti seda pikka teed tööle kolmekesi (meie kaks ja SS-lane). See, et me nüüd kahekesi tihedalt koos olime ja usku ülesehitavalt jutelda saime, andis meile vaprust juurde. Panime tähele, et poliitiline olukord läheb aina tõsisemaks, sest tasapisi oli hakatud laagrit likvideerima. Mõistsime, et venelased

on juba päris lähedal. Meie töö kontoris lõppes peagi. See leidis aset jaanuari lõupäeval aastal 1945.

9. Laagri likvideerimine

LAAGRIELU korraldus oli nüüd hoopis teine. Polnud enam organiseeritud tööd, selle asemel kästi meil teha kõikvõimalikke asju, nii vajalikke kui mittevajalikke töid. Kui mind kamandati uude hoonesse kartuleid koorima, kasutasin juhust ja sõin tooreid kartuleid. Tol ajal ma ei teadnud, kui kasulikuks see mulle osutus.

Saabus päev, mil SS-lasest doktor Heinritz valis mind välja tööle laagri haiglasse, kus kolm meie usuõde juba töötasid. Töö polnud kerge, kuid tänu nende rügamisele ei pidanud teised laagris nälga surema. Nad töid laagrisse kaasa, mida iganes neil õnnestus „korraldada“, ning see jagati kõigi vahel ära. Saksamaalt oli üheksa ja Poolast kaheksa õde, lisaks olid seal mujalt maadest toodud Olga, Hella ja Nadja.

Ohvitser viis mu nüüd vanasse kinosali, kus mind ootas ees kohutav vaatepilt. Naridel ja põrandal lamas õlgmadratsitel umbes 80 raskelt haavatud meest, noort ja vana sõdurit, kes Hitleri hullumeelsuse tõttu olid kaotanud Vene rindel käe või jala või mõlemad.

Hämar ruum oli täis kaebeid ja oigeid. Doktor Heinritz ütles mulle: „Sul ei saa kerge olema. Töötada tuleb hommikust hilisõhtuni. Vaevalt, et sa sõba silmile saad, ja sina ise otsustad, mida saab ära teha.“ Nägin kohe, mida saab ära teha, ja oleksin tahtnud teha enamgi, kui mu füüsiline jaks seda võimaldas. Igast nurgast hüüti: „Õde, õde!“ Kui ma selgitasin, et ma pole mitte õde, vaid koonduslaagri vang, oldi hämmingus. Seisin sageli keset pimedat ruumi ja rääkisin neile Jumala kuningriigist, inimkonna ainsast lootusest, ning heitsin valgust organisatsioonile, mille eest nemad olid võidelnud ja oma tervise ohverdanud. Pärast seda valitses tükk aega vaikus. Aegajalt palusid nad mul sellest rohkem rääkida.

Kord lamas mehe kõrval, keda ma toitsin, kriitilises seisundis patient. Kohutavate valude tõttu ei talunud ta isegi õrna puudutust. Kaela ümber oli tal hinnaline mustjashõbedane rist. Sain teada, et selle oli andnud talle isa, kreeka-katoliku vaimulik. Tema kenas näos põlesid kaks tapvalt nukrat silma, mis väljendasid hindamist iga minu öeldud sõna vastu. Ta oli nii kohutavates valudes, et keeldus söömast, ent kui ma rääkisin midagi Piiblist, jäi ta pingsalt kuulama ja kuidagimoodi unustas oma valud.

Doktor Heinritz (või oli ta doktor Heidel? – ajan alati need nimed segamini) käskis mul pidevalt selle sõduri juures olla. Ta oli üritanud viia teda mujale haavatute juurde, kuid mees oli karjuma hakanud. Nüüd oli mul parem võimalus seletada talle, mis on Jumala eesmärk

maa ja inimkonnaga. Rääkisin talle ka, mida tähendab seista Jumala poolel. Kuulates kadus ta silmist kurbus, sedamööda kui tal

Stseenid evakuatsioonist filmis „Tütarlaps lilla kolmnurgaga“

valu ajutiselt ununes. Ta palus mind peaaegu rõõmsalt, et ma veel ja veel räägiksin. Kõrvallamajale sõnas ta: „Lõpuks ometi olen leidnud, mida olen nii kaua otsinud: vastused kõigile küsimustele, mille eest mu isa kõrvale põikles. Kahju, et ma nii kaua pimeduses olen olnud, ja nüüd, mil mu elu on lõpukorral, ei saa ma suurt midagi muuta.“

Haavatuid muudkui tuli ja läks – keegi ei jäänud kauaks. Mina aga sain suure hulga haruldasi kogemusi, ehkki paljud neist on juba ununenud. See noormees aga püsib mul meeles, sest toimus midagi väga erilist. Nägin teda hetkel, kui teda teise kohta ära viidi. Ta isegi nae-

ratas ja ütles mulle pehmelt: „Jumala kuningriigis kohtume. Palun palveta mu eest.“ Hiljem tuli Evchen ja poetas mulle midagi pihku. „Üks surija käskis mul temalt amuleti kaelast võtta ja sulle anda. Ta ütles, et sa tead, mida sellega teha.“ Muidugi ma teadsin, mida teha. Heitsin korraks pilgu sellele, mida ta kõigest mõni päev tagasi oli nii pühaks pidanud. Tema otsus oli mulle järjekordne tõend Jumala vaimu toimimisest ja õnnistusest, mille osaliseks see mees kahtlemata saab.

Haiglasse võeti üks väga imposantne tegelane. Ta oli teel Königsbergist Danzigisse kokku kukkunud, kui jäi ilma kogu oma pagasist, kaasa arvatud insuliinisüstidest. Kui ta end SS-ile tutvustas, kuulsin, et ta on prokurör. Tema seisund oli halb ja ta kaebles kõva häälega: „Oh Jumal, oh Jumal! Aita mind, ma suren! Oh jumal, miks küll minuga nii läks?“ Märkisin: „Te küsitate, miks? Ehk seepärast, et siin koonduslaagris olete sunnitud paluma abi vangilt, Jehoova tunnistajalt.“ Ta katkestas mind ja küsis: „Kas tahate öelda, et ma olen koonduslaagris ja teie olete vang?“ – „Just seda ma teile räägingi ning mina aitan teid. Tahaksin aga küsida, mil määral olete teie osalenud minu usuvendade ülekohtuses süüdimõistmises?“

Ajal, kui talle arstiabi osutati, arenes meie vahel tuline keskustelu ja ta mainis: „Olen igavesti tänulik, et ma pole olnud nende inimestega seotud. Mina usun Jumalat ja usun ka Piiblit.“ See pani mind üllatuma. Jansen ja teised SS-lased turtsatasid pahameelest, kuid austusest prokuröri vastu ei soovinud siiski sekkuda. Samal õhtul viidi mees mujale. Lahkudes surus ta mul tugevasti kätt ja sõnas: „Jääge selleks, kes te olete. Ma kadestan teie usku. Kui kahju, et sakslased nii madalale on langenud, et teietaolisi usuinimesi vaenama on hakanud. Kuidas ma küll tahaksin teile midagi anda, aga olen kõigest ilma jäänud. On vaid see vana kell, mis mul portfelli alles on jäänud. Võtke see mälestuseks ja hoidke seda hästi. Soovin, et Jumal, kellesse te usute, ka mind tulevikus kaitseks.“

Viisin selle kella otsekohe Martel Malenke kätte ja see oli meil kõikjal kuni Danzigini kaasas. Seal elas see üle terve hulga pommi-rünnakuid ning kuigi kukkus sageli põrandale, käis ikka vapralt edasi. Kutsusime seda Prokuröriks ja kell jõudis koos meiega ka Taani.

Need kaks kogemust on mul selgelt meeles, sest ma rääkisin neist aastal 1945 üksikasjalikult Willy Scheiderile. Rääkisin talle ka sellest: „Meestele uuest barakist, kes tollal koos sinuga töötasid, tehti ülesandeks haigete transportimine. Nad rääkisid ühtelugu sinust. Kas pole tore, kui inimesed, kes pole sinuga ühte usku, annavad sinust nii head tunnistust. Kõik nad olid nagu minagi sinu pärast mures, sest et ka sina tegid kaasa selle õudse surmamarsi. Õpetaja, keda mainisin, tegi meile palju head ning me saime suureks kurvastuseks teada, et vennad Gröning ja Edelmann kaotasid elu veel Stutthofis viibides. Ma ei suutnud seda kuidagi uskuda. Vend Edelmann oli pidanud vastu üheksa pikka aastat. Vähemalt on nad kogu sellest viletsusest pääsenud – nad olid ustavad surmani.“

Teel „Wilhelm Gustloffile“

See uus peatükk on mähkunud unustuse uttu. Mul on raske meenutada täpset kuupäeva. Kogu selles kaoses haihtusid viimasedki riismed näilisest korrast. Iga päevaga läks asi hullemaks. Toitu praktiliselt enam ei jagatud. Häda neile, kes olid üksi! Pakke enam ei saanud. Ühel südatalvisel päeval²⁹ asuti meid sõidutama „Wilhelm Gustloffile“. See luksusaurik oli täiesti ülekoormatud, nii et meid, vange, sunniti minema alla laeva söeruumi.

Arvud ja kuupäevad on minu nõrkus, seepärast keskendun sündmustele. Kõigepealt topiti meid tihedalt loomavagunitesse. Teel mere poole korraldasid lennukid madallennul ägeda pommitamise. Ehkki olime tihedalt üksteise kõrvale topitud, üritasime laulda kuningriigi-

29 See oli 1945. aasta jaanuaris. SS asus laagrit evakueerima, sest Punaarmee oli lähenemas.

laule. See rahustas meid, lisaks selgus, et kõik meie SS-lastest valvurid olid poetanud end meie vagunisse! Õnneks polnud meie vagunis haavatuid ega surnuid. Paraku jõudsimme kohale liiga hilja – „Gustloff“ oli sadamast välja sõitnud. Tol hetkel olime kibedalt pettunud.

Hiljem selgus, et kui meid poleks tapnud pommitamine, oleksid auriku kõige alumises osas viibijad torpeedorünnakus kindlasti hukkunud. Ka need arvukad põgenikud idast, kes pidid võitlema koha eest ses laevas, ei osanud arvata, et nad lähevad otse kindlasse surma. Jääkülmast veest päästeti vaid üksikud neist. Sellest laevaõnnetusest on palju kirjutatud ja seda on põhjalikult uuritud.³⁰

Mul on raske oma mälu mustast kastist nende päevade üksikasjade kohta midagi välja tuua. Siiski on mulle jäänud meelde eriti üks juhtum Danzigi lähedal Troylis kohe pärast lugu „Gustloffiga“. Kolmsada norra vangi, kes tegelikult olid politseinikud, pidasid päevikut ja kirjutasid sellest hiljem raamatuid. Kahjuks pole ma neid lugenud, sest norra keel valmistab mulle, 75-aastasele, raskusi. Tänu soodsatele oludele (millest ma peagi jutustan) oli mul eriline õnn olla kontaktis ühega neist endistest politseinikest.

Nagu juba mainisin, praegu pole enam sugugi kerge ajalisest järjestusest kinni pidada. Ebakindlust süvendas iga päev, iga minut. Meid pommitati ja rünnati suurtükitlega, nii et õhk oli väävelkollane, mainimata veel nälga ja hirmu. Kuna olime vangid, ei saanud me midagi ette võtta, ka mitte selles kohutavas kaoses. Sellegipoolest oli meie hirm segatud ootuse ja lootusega. Pealegi, kas mitte polnud me jõudnud juba vabanemise lävele?

Troylis

Hoolimata ägedatest pommirünnakutest ja suurtükitlest, magasin Danzigi Troyli sadamas kui kott. Ehk oli põhjuseks minu äärmine kurnatus ja mu noorus. See aga pani nõrdima mu kalleid usuõdesid, kes olid selgelt eluotliku olukorra pärast väga hirmul. Mulle oli pilt

30 Vt näiteks „Ärgake!“, 22. mai 1978, lk 17–20.

selge: mina ei saa midagi teha, olen vang ega saa kusagile ära minna. Kui tuleb paigal olla, siis miks mitte magada?

Kõik need seal viibitud nädalad olid täiesti hullumeelsed. Ometi toimus igal viimasel hommikul loendus. Kord lendas me keskele suurtükimürsk. See oli kohutav. Mul on ikka veel silme ees pilt, kuidas parajasti raporteeriv nooruke vang rebiti tuhandeks tükiks. Nähes üht ta kõrva okastraadis rippumas, läksid mul põlved nõrgaks.

Kogu sellest õudusest hoolimata oli minul põhjust rõõmustada. Kuna reeglid olid juba lõdvenenud, õnnestus isal mind vaatama tulla. Võimalus pärast pikka lahusolekuaastat teda kallistada oli vastus mu tulisele palvele ning see täitis mind kirjeldamatu rahu ja tänutundega.

Läksime tegelikult koonduslaagrisse tagasi. Meil tuli astuda sõna otseses mõttes üle laipade ning meid aeti ja alandati pidevalt otsekuu loomakarja. Nende päevade ja öödega sai Danzigist pelgalt kiviprügi. Nägin linna põlemist ja kujutlesin seal ka oma kodu.

Olgugi et maailmakuulsad poola restauraatorid on siin teostanud oma säravaima saavutuse, ning taas on tuhande tõusnud muljetavaldavaden avenüüd ja kaunid prospektid, kadus selle imelise linna algne lumm leekidesse ega näita ennast enam iial.

Tagasi laagris

Viimased päevad laagris olid üsna ebaharilikud. Kogu „lillade kolmnurkade“ rühm sai endale oma ruumi. See oli imetore, ehkki meil tuli oma rahu eest lahingut pidada. Varem oli viibinud siin ruumis ringkond vange, kes harrastasid spiritismi. Paistis, et vaimud, keda nad oma seanssidel välja kutsusid, olid arvanud heaks paigale jääda.

Selles ruumis oli meil paremaid võimalusi kasutada salaja sisse toodud Piiblit, et ammutada sealt rahu ja turvatunnet. Päevad läksid aina pikemaks ja valgemaks. Jäänud olid vaid need vastikud tööd,

nagu rüüpaste riidekottide paikamine, aga vähemalt ei pidanud me enam sellise surve all töötama kui varem.

Mäletan hästi päeva, kui me õieti ei märganudki madalalt üle meie lendavaid sõjalennukeid. Äkitselt kuulsime kärinat ja raginat ning ma nägin Edith Schröderit istumas üleval naril mu pea kohal ja kõigutamas jalgu – täiesti rahulikult, ilma ühegi hirmumärgita. See pilt on praegugi selgelt mu silme ees: mõlemast kannast vaid ribad järel, sügavatest haavadest veri purskamas. Miks küll tahtis see pardalaskur rünnata koonduslaagri barakke, kus ilmselgelt olid vangid sees?!

Olukord oli kohutav. Ma ei mäleta, kuidas me tassisime ta nii kiiresti jõudsime haiglaosakonda. Hiljem sain teada, et viimased veel kohale jäänud poola arstid tegid tublit tööd ning ta jalad päästeti. Siis ei uskunud mitte keegi, et ta kunagi veel kõndima hakkab. Õnnetuse tõttu lahkus Edith koos oma emaga laagrist hiljem kui meie teised.

Viimased laagrist lahkujad koos vendade Hermann Raböse, Josef Scharneri, Alwin Kaffke, Oskar Alfermanniga (suri vahetult pärast vabanemist nagu ka Edith Schröderi ema Meta) olid Friedel ja Gust Skorczik, Marta Remus, Fritz Böhnke ja veel mõned. Hiljem jõudsid nad maale Neustadti lahe ääres. Kõik me tahtsime nii väga kokku jääda. Neil viimastel päevadel valitses tänu kõigi nende vana laagri ustavate vendade kohalolule suurepärase vaim. Vanas laagris polnud mehed ja naised enam eraldi, kõik skandinaavlased kogunesid aga omaette rühma.

Põgenemine surmale vastu

25. aprillil anti käsk evakueeruda ning meile korraldati loendus. Järsku kamandati: „Stopp!“ Arv oli täis saanud. Maha pidid jääma kõik, kes seisid meie, lillat kolmnurka kandava 12 naise taga, kaasa arvatud kolm naist, kes olid näinud, et Jumal on meiega. See eraldamine haavas meid sügavalt.

Palju inimesi nõudnud surmamarss Stutthofist läände toimus minu teada jaanuaris. Feliks Borys kirjutas sellest ajakirjale „Ärgake!“ artikli, kus rääkis ka sellest, kuidas ta aitas Willy Scheideril ellu jääda.³¹

Meie hukatusliku põgenemise sihtkohaks oli meri. Meid, viimaseid laagrist lahkujaid, aeti merele, et saaks kustutada kõik jäljed. Räägiti, et Himmleri käsk oli kõik koonduslaagrite vangid merepõhja uputada. Tohtu hulga vangide vägivaldne surm oleks niimoodi üldsusele teadmata jäänud. Paljud vangid, kes marsi ajal kurnatusest kokku kukkusid, hukkusid SS-lastest saksa valvemeeskonna kuulide läbi. Meie kui vangide kannatused olid teistsugused kui põgenevatel idasakslastel. Nemad olid olnud Hitlerist vaimustunud ning hääletanud tema režiimi poolt – režiimi poolt, mis sünnitas nii palju ülekohtu ja mille kokkukukkumine tõi häda ja kannatusi tema enda rahvale.

Tsiteerin kirja, mille saatsin 1945. aastal Willy Scheiderile: „Nüüd oli täiesti selge, et me asume laagrist oma viimasele teekonnale. Meil tuli kaua oodata raudteevaguneid laagrist väljaspool. Seepärast kasutasime Evcheniga (kes meie viimastel laagripäevadel suutis võimatusest võimaliku teha) juhust ja põikasime korraks laagrisse tagasi millegi järele, mille ta oli maha unustanud ja mis talle väga palju tähendas. Valvurid teadsid Evchenit väga hästi, sest ta oli töötanud Hauptsturmführer Meieri majapidamises. Läksime joostes, sest pea kohal tiirlesid sõjalennukid ja miski polnud enam kindel.

Mina barakki jäänud asjadest ei hoolinud. Tahtsin minna väiksesse kambrisse, kus kõik vennad koos käisid ja kus ma neil viimseil laagripäevil palju uut olin õppinud. Vennad olid tõsiselt üllatunud, nähes mind uksele seismas. Hermann oli näost kahvatu ja väga ärevil. Pikad vangla-aastad, mure teises laagris kinni istuva naise pärast ja see kohutavalt ebakindel olukord oli jätnud temasse oma jälje. Mulle öeldi, et need vennad on määratud laatsareti juurde. Näen ikka veel neid

31 „Ärgake!“, 22. veebruar 1994, lk 20-23.

seismas värava juures ja lehvitamas, mina aga selg ees jooksmas ja vastu lehvitamas, ise täis sügavat kurbust, et mind lahutatakse vendadest, kellelt olin ammutanud nii palju vaimujõudu.

Jooksin otse SS-lase – Kukler oli vist ta nimi – käte vahele. Ma ei ole päris kindel, kas tema oligi see viimane laagri komandant. Enne kui ta midagi küsida või minu karistamiseks ette jõudis võtta, küsisin talt julgelt, mis saab nüüd kõigist meie vendadest ja haigetest. Ta vastas: „Te kõik saate lõpuks kokku Läänes Lübeckoris mõnes teises koonduslaagris.“ Selline oli siis minu viimane päev koonduslaagris.

Kuidas algas 1945. aasta 25. aprill? Kõik Stutthofi koonduslaagri tänavad olid täis vange, kelle nägudelt peegeldus teadmatus tuleviku suhtes. Need elavad skeletid musta-valgetriibulistes kuubedes – mõned äsja haigepalatiist välja lastud – kükitasid abitult maas. Valitses üleüldine segadus. Laagrisse olid jäänud vaid üksikud SS-lased. Ülejäänud olid juba aegsasti jalga lasknud. Harva näeb nii kaunist kevadpäeva, kuid et Stutthof oli militaarala, võis sellest saada järgmiseks 24 tunniks lahinguväli. Olles ikka veel mures haigete pärast, jooksimine Evcheniga läbi Surmavärava viimast korda, et mitte iial naasta.

Kas saabub vabadus? Raske oli kujutleda vabadust pärast seda, kui ollakse olnud Tuhandeaastase Reichi vang. See Reich heitis aga hinge kõigest 12 aasta järel. Nüüd oli ta sunnitud oma vangid vabaks laskma. Kui julm, et mõned meie kallid kaasvangid surid Reichi viimastel päevadel, paljud aga vaid mõni päev pärast vabanemist, millest nad teadlikuks ehk ei saanudki.

Nüüd suundusime tundmatusse – mitte koju, nagu mõned meist olid julgenud unistada. Pea kohal lendasid meie evakuatsiooni jälgivad lennukid ja läheduses langesid pommid. Täna sin Jumalat Jehoovat tema imelise juhatause ja kaitse eest ning kõigi toredate eesõiguste eest, mis mulle laagris osaks olid saanud ja nüüd minevikku jäid.

Mõtlesin nii paljudele asjadele, ajal kui olime laagrit ümbritsevas metsas tundide kaupa tegevusetult. Meile anti rännakuks kaasa toit: pool pätsi leiba, tükk margariini ja tükk hobuseliha. Õeldi, et seda peaks jätkuma vähemalt kaheksaks päevaks! Paraku kugistas suurem osa vange kõik selle otsekohe alla. Mul pole vaja selgitada, mida leib meile tähendas ja miks mõned ei suutnud kannatlikud olla.

Meid aeti koos veel 700 vangiga kitsarööpmelise raudtee lahtistesse vagunitesse. Me sõna otseses mõttes seisime või istusime üksteise peal ja me jalad muutusid täiesti tuimaks. Sellises asendis olles vaatasime haruldaselt kaunisse täiskuuöösse. Remmelgate ja metsapuude siluetid ühes punakaskuldse kuuga panid mind reisisihti unustama. Nii paremale kui vasakule jäid pommitatud ja mahapõlenud taluhooned. See oli ääretult kurb hüvastijätt kodumaaga, mida nägin alles 50 aasta pärast ja sedagi võõrana. Mõned metsaveerul seisnud naised ütlesid, nähes meid meie kohutavas seisundis: „Nemad on näide sellest, mis tulemas on.“ Nad olid hirmul, et neile asutakse meie saatuse eest kätte maksma. Hiljem ütlesid peaaegu kõik nad: „Meie ei tea midagi.“ See sarnanes mõrvaja ja piinaja stampmõttega „Me lihtsalt täitsime sõjaväelist käsku“.

Umbes keskööl jõudsimme Nickelswaldesse. Seal algas vaevarikas rännak mere äärde. Viimastel nädalatel olime saanud endile laagrivarudest midagi „korraldada“. Tänu sellele oli igapähe meist väike kamps või seljakott, ent isegi see osutus paljudele koormavaks ja viisati minema. Mina suutsin enda oma kanda, aga enamik vaid lohistas seda enda järel.

Sõbrad norrakad

Lõpuks jõudsimme mingile aasale Weicheli jõe ääres. Öö oli külm. Tundsime topehtkülma, nähes kõiki neid paljal maapinnal juba magavaid juute. Kui paljud neist suudavad veel järgmisel hommikul ärgata? Praegusajal asub siin suur mälestuskivi, mille on püstitanud

Poola rahvas kõigi nende kohutavate päevade ja ööde sündmuste mälestuseks.

Sel hirmsal ööl kogesin suurt troosti, mis täitis mu südame rõõmuga. Kuu paistis läbi uduloori, nii et näha võis vaid teiste inimeste hägusaid kontuure. Äkki seisis mu ees hiiglasekasvu norra vangid. Olin varem andnud tunnistust neile endistele politseinikele, kes nüüd vestlust jätkata soovisid. Tundsingi sügavat lugupidamist nende sirgselgsete skandinaavlaste vastu, kes keeldusid allumast Hitleri režiimile. Mitmed sajad neist sattusid paljudesse saksa koonduslaagritesse. Meie laagris oli neid umbes 300 ja enamik neist randus Neustadti lahes.

Aeg-ajalt pidasin tulist keskustelu ühe noore teadlasega. See nõudis minult väga palju. Polnud minu võimuses anda seletusi kõigi selle intelligentse mehe küsimuste kohta. Ta oli ateist, kuid oma otsinguis siiras. Need kõitvad ja sügavuti minevad arutelud, mida paljud norrakad pealt kuulasid, aitasid jäistest hommikutundidest üle saada.

Oma suureks rõõmuks kohtusin pärast 54 aastat norraka Oddiga taas. Ta otsis mu üles, kui oli Norras külastanud „Nad seisavad kindlalt“ näitust. Ta oli näinud näitusetahvilil mu fotot ning lugenud lugu, mida praegu jutustan. Sügavalt liigutatuna pingutas ta kõvasti, et mind üles leida. Nüüd peame kirjavahetust ja ma saan temalt pikki ja väga toredaid kirju. Lisaks kõigele rääkis ta mulle, et ta oleks Nickelswaldes äärepealt elu kaotanud, kuid randus siiski koos oma kaaslastega Neustadti lahes. Neilt koonduslaagri norrakatelt on ilmunud vähemalt neli raamatut, kus nad räägivad oma üleelamistest ja võitlustest. Oddi politseinikust sõber pidas päevikut. Tema poeg Erik andis selle raamatuna välja ja korraldab oma isa mälestuse auks paljude norra noorukitega ekskursioone saksa koonduslaagritesse.

Nad soovisid minuga kohtuda Neustadti 2000. aastal ühel erilisel päeval, kui neist sündmustest oli möödunud 55 aastat. Kohal oli ka nende saksa sõber proua Irmgard Krause. Tema on väga eriline ja silmapaistev naine, kes kord oli tuline natsionaalsotsialist. Nüüd aga

on ta nii sõnas kui teos see, kellenä tahaks näha küll igat endist natsi. Selliseks muutuseks on võimelised ainult täiesti ausad ja siirad inimesed. Ta otsis üles oma Norra sõbrad ja leidis ka minu.

Selle ajaga on ellujäänute read tublisti hõrenenud. Meie, sündmuste otsesed tunnistajad, oleme välja suremas. Keda meist järgmisel aastal enam pole? Kas meie lapsed ja lapselapsed suudavad esitada tõendeid selle aja sündmuste kohta Saksamaal? Ikka ja jälle soovivad noored teada, kuidas jätkus ühel noorel tundlikul tüdrukul söakust trotsida režiimi, mis surus ka kõige vahvamad mehed põlvili. See raamat ongi vastus sellele küsimusele.

Koidikul aeti meid lähedalasuvasse metsa pommitajate eest varju- le. Need lendasid õhutõrjekahurite tärina saatel kogu päeva jooksul pidevalt üle meie. Kõige selle keskel üritasime levitada piiblisõnumit kõigile neile meeleheitel inimestele meie ümber. Ootamatult ühinesid meiega kaks kristlikku venda, Eduard Walter ja Johannes Deike. Õnnetuseks tulid mõlemad otse haiglapalatiist ning suutsid vaevu jalul seista. Mõlemad põdesid rasket tüüfust.

Õhtul kästi meil minna endisesse kohta tagasi, meid jagati rühma- desse ja paigutati laevadele, praamidele ja pargastele. Me polnud mitu ööd magada saanud, kuid õnneks me ei teadnud, kui palju ma- gamata öid meid veel ees ootab. Pärast mitmeid ebaseeldivaid juhtu- meid jõudsime lõpuks millelegi laevataolisele. Võib-olla oli see varem olnud praam, kuid nüüd tuli sel vedada mitutsadat tihedalt kokkusurutud inimest. Mõned tunnid hiljem jõudsime Hela pool- saarele. Higiniselt ja surmani väsinutena kõndisime läbi ilusa metsa ja jõudsime okastraataiaga piiratud territooriumile. Jah, okastraat oli meie lahutamatu kaaslane. Unevajadus oli nii suur, et viskasime end otse maapinnale pikali. Paraku meile puhkust ei antud. Seda maa- lapikest tabas kolm ägedat pommirünnakut. Mõned olid asunud mee- letu janu sunnil otsekohe kaevu kaevama, ent enne veel, kui saime töö tulemusi nautida, pidime sealt lahkuma. Kõigil oli nutt kurgus,

kuid me sundisime end laulma tema auks, kes siiani on meile jõudu andnud.

Tee tagasi sadamasse näis lõputuna. Tahtsin kõik, mis mul kaasas oli, minema visata. Olin mitu korda juba alla andmas ja ihkasin leida kergendust nagu need, kes enam edasi minna ei suutnud ja lihtsalt maha lasti. Kuulsime kogu aeg: „Edasi, marss!“ Kui mu jõud tundus olevat lõpukorral, heitsin pilgu ühele meie 65-aastasele õele, kes oli pidanud juba nii palju läbi elama. Ta oli saanud oma jõu Jehoovalt ning sel hetkel teadsin ma, et seda saan Jehoovalt ka mina. Kui olime taas sadamas, olid pommitajad jälle me peade kohal, otsekui oleks Saatan kõigi oma deemonitega meil pidevalt kannul. Siiski on Jehoova nimi tugev torn. „Sinna jookseb õige ja leiab varju,“ öeldakse Õpetussõnades 18:10.

Pardaleminekut on raske kirjeldada. Mõned viskusid maha ja surusid end vastu maapinda, et leida kaitset. Maa me jalge all värises ja vabises nagu kallerdis. Kui kuulid meist lähedalt möödusid, kattis meid tolm ja prügi. Kogu sadam oli mässitud tihedatesse suitsu- ja väävlipilvedesse. Üks laev oli juba uppumas.

Olime just lõpetanud kogunemise rühma, kui puhkes taas põrgu. Meie paadid olid nii lähestikku, et saime neid peaaegu puudutada. Paremal nägime laskemoonakuhilat, vasakul hobust ja vankrit. Viskusime kõik pikali ja olime kindlad, et see on lõpp. Ometi oli meil sel hetkel Jumala nimi lootusrikkalt huulil ja me usk temasse süvenes. Lõpuks jõudsime primitiivse pargaseni ja olime sellele jõudes väga rõõmsad. Meie reis kulges politsei ja SS-i valve all. Üht SS-last teadsin ma Stutthofi ajast. Pole kahtlustki, et Jumal kasutas teda meie kõigi heaks.

See öö oli vaikne. Oli vaid taevas ja veetumeduses peegelduv kuu. Sain rääkida oma imelisest usust peaaegu kogu öö, jalge ees kaks raskelt haiget, kõrges palavikus sonivat venda. Eduard Warteri suust tuli südamepõhjast lähtuvaid ränki, kuigi põhjendatud süüdistusi. Mina aga üritasin seda kõike pealt kuulvat vihast SS-last maha rahus-

tada. Kogu see möll pani mind unustama, et mu kodu jääb aina kaugemale. Kuhu me lõpuks välja jõuame?

Aprilliööd olid kohutavalt külmad, seda eriti enne päikesetõusu. Valvur mässis mind oma teki sisse. Meie vähesed kõssitasime sisse-mässitult, kuid ikkagi külmast kangetena tekil. Raskelt ülekoormatud pargasel oli umbes 400 inimest. All trümmis valitses täielik kaos. Oldi sõna otseses mõttes üksteise otsas, kõik täitanud, näljased, merehaiged, meeleheitel, üksteise jalgu tallamas. Surnud – ja ka poolsurnud – visati lihtsalt üle parda. See pargas polnud kaugeltki merekindel ja me kõik kartsime, et see läheb kummuli. Ja tõepoolest, see hakkaski pahaendeliselt ühele küljele kalduma. Hoidmaks tasakaalu, said kõik, kes tulid tekile, halastamatult peksta, isegi kui nad tahtsid vaid oma ihuhäda rahuldada. Neid, kes seda teha soovisid, oligi vähe, sest me ju ei söönud ega joonud. Mina ei mäleta, et mul selleks kogu merereisi kestel kordagi vajadust oleks olnud.

Meie valvur teadis väga hästi, et me kõik oleme kui üks pere, ja lubas mu palve peale kõigil meil tekile jääda. All trümmis oldi meeleheitel, vannuti, karjuti ja oiati, kui haigetel tallati. Olime tekil külmast kanged, ent ometi õnnelikud, et me all pole. Siis saabus vihmane öö, mis paneb mind veel nüüdki lõdisema, kui ma sellele mõtlen. Võib-olla just siis jäi Martel haigeks. Jah, tüüfus nõudis oma. Ka mina ei pääsenud terve nahaga. Kogu öö tuletasime meelde apostel Pauluse merereisi. Kord, kui meie Eduardil järjekordne palavikua-takk oli, tuli ta laevaluugile liiga lähedale ja sai peksta, nii et ta alla trümmi lendas. Võtsin oma asjad ja tahtsin ka alla minna. Valvur aga ei tahtnud seda lubada. Ütlesin talle: „Jään siia üles vaid siis, kui mu vend tagasi pääseb.“ Seepeale hõikas valvur: „Eduard Warter! Kohe üles!“

Need seigad jätsid Eduardisse sügava jälje. Kuna ta oli pärit Memellandist (nüüd Klaipeda; jäi pärast Hitlerit kommunistliku režiimi alla), tuli tal vangina Vorkutas ja Siberis veel palju aastaid seda õudu

kannatada.³² Aastaid hiljem pärast Stalini surma kirjutas ta: „Otsige Hermine üles. Küll tema meie eest hoolt kannab.“ Temas oli ikka veel see absurdne idee, et see Pisike tollest ajast suudaks ka nüüd võimatust võimaliku teha. Jah, ajad on teised. On jäänud vaid tänu-meel Jehoova vastu, kes andis mulle noil ammustel aegadel jõudu teha midagi oma vendade heaks. Mulle meenuvad viimased päevad laagris, kui ma kahel korral üsna seikluslikul moel „korraldasin“ piima. Küll oleks tahtnud seda ise juua, kuid see ei tulnud mulle mõttesegi, sest teadsin, et vennad haigepalatis vajavad seda palju enam.

Pargasel oli meie valvuril kaks leivatükki. Vist soovist päästa mu elu ei andnud ta leiba mitte oma kaaslasele, vaid minule. Kui ta aga nägi, et ma jagan seda kõigi oma vendadega, sai ta väga vihaseks. Mulle oli see loomulik asi teha, olgugi et igaüks sai imeväikse tüki, millest ellujäämiseks muidugi ei piisanud. Tegelikult oli armastus see, mis päästis me elu. Me jagasime kõike omavahel. Need, kes seda pealt nägid, olid hämmingus. Neile oli see arusaamatu, kuid nad pidid tunnistama, et käitusime tõsikristlastena. Me lihtsalt ei rääkinud kristlikust armastusest, vaid viisime seda ka ellu.

Oli vist 29. aprill 1945, kui jõudsime Sasnitzisse. Seal oli Stubbenkammer oma kaunite kriidikaljudega, kuid meie olime külmast täieti apaatsed ega olnud oma väsinud silmadega suutelised seda võrratut Jumala loomistööd imetlema.

Silmitsi märja surmaga

Sasnitzis olime hüljatud – toidupajukit meile ei antud, saime vaid pisut vett, mis oli nagu tilk kerisele. Paljud pardalolijad jõid merevett. Kolme tunni pärast meie merereis jätkus.

Öösel sõitis me pargas ühele arvukatest karidest. Kuulsime ja ta-jusime pargase hõõrdumist millegi kaljusarnase vastu, kuid me kõik olime vajunud letargiaseisundisse. Mäletan selgelt hajusat taevakuma ja suhteliselt rahulikku merd – seda unenäolist sürrealistlikku at-

32 „Vahitorn“, 1. märts 1987, lk 21–24.

mosfääri ja isemoodi verdtarretavat heli. Millega see lõppeb? Sel hetkel oli igaüks juba mingil moel oma eluga lõpparve teinud, ehkki oma usus ja lootuses teadsime, et Jehoova ei lase oma lapsi hävitada.

Järgmisel päeval toimetas rannavalve meid kummipaatilega läbi häda kaldale. Otsekohe pandi meid teisele pargasele. Meremehed suhtusid meisse sõbralikult ja võisime tajuda, et nad sooviksid meid aidata. Meie välimust ja seisundit nähes olid nad silmanähtavalt šokis. Nende mõtteviisis toimus järsk pööre.

Pargasele jõudnult oli minu esimeseks mõtteks leida lahke südamega inimene – ja ma leidsingi! Pargase omanik oli väga meeldiv inimene. Niisiis suutsin organiseerida meile kõigile seda kohvi-asendajat. Milline õndsus – kolm sõõmu igaühele!

Pärast viit tundi merel (aega näitas meile mu vana äratuskell Prokurör) jõudsime Rügeni saarele Lauterbachi. Pidime pargaselt lahkuma ja magama pool ööd paljal maapinnal. Värisesin külmast nii kohutavalt, et kallid vanatädi Grohnert, olgugi et ka ise külmunud, mässis mind armsalt oma teki sisse. Koidikul lasti meil pargasele minna. Üks meremees oli sileeslane, kes natse vihkas. Sellest sain aimu, kui olin temaga viljakaid aruelusid pidanud. Olen tänase päevani talle väga tänulik heade ravimite eest, sest haigus oli minu üle võimust võtnud ja ma olin juba peaaegu minemas. Hirmsad tõved levisid me seas pidurdamatult ja ma ei tea, mis viirus mind tabas. Tean vaid seda, et kui ma oleks esimesel pargasel üksi olnud, oleks mu seisund tähendanud seda, et mind oleks üle parda heidetud.

Me kõik teadsime Himmleri käsku uputada kõik alused, millel on vangid, nii et kõigest ei jääks järele jälgegi. See Sileesia meremees ilmselt ei teadnud Himmleri käsust midagi, kuid ta teadis kõike oma laevast. Seepärast keeldus ta meid vedamast. Tema pargas oli vedanud sisevetel tsementi ja sel puudus avamere tormikindlus. Ta teadis väga hästi, et raske ja kohmakas pargas võib puruks raksatada ja tükkideks laguneda. Tormati edasi-tagasi, ärevuse ja meelegeites peeti ägedat sõnasõda. Mõned terasemad vangid mõistsid täielikult,

Ellujäänud toodi kalastusskuutriga Langelandi. Hermine on keskel

kui ohtlik on olukord, ning olid valmis riskima eluga ja ankru merre heitma. Nad olid valmis mahalaskmiseks, et toetada aluse omaniku keeldumist. Paanika süvenes ja pingeid täis atmosfäär muutus talumatuks. Mitte keegi ei teadnud, mida toovad järgmised minutid.

Meile oli meri, õigemini sadama riimvesi, pesukausiks, kus me püüdsime end pärast kõiki neid päevi veidikegi kasida. Me nahk kestendas tuulest ja veest ning minu nahk oli väljas istumisest pruuniks põlenud. Selles pargases oli ka trümmis meile piisavalt ruumi. Püsisime laevaluugi lähedal, kust oleks saanud kiiresti välja ronida.

Ehkki tundsin end väga sandisti, sundisin end välja ronima, sest õed teatasid mulle, et keegi mereväeohvitser tahab minuga rääkida. Miks just minuga, seda ma ei teadnud. Meremehed vahtisid meid kogu aeg huviga, kuid samas jahmunult. Nende imposantne laev seisis kai ääres meie pargase ees. Ma ei tahtnud lasta käest võimalust anda oma usulistest veendumustest tunnistust. Seda olin otsekohe valmis tegema, ehkki tegelikult ma suisa vedasin end üles.

Piiblikooli personal. Filip Hoffmann on taga vasakul, Else ja Simon Petersen ees vasakul ja keskel

Laeva pardal keset oma kaaslasti seisis noor nāgus uhke olekuga ohvitser, kes tahtis minult oma küsimustele vastuseid saada. See keskustelu oli mulle psüühiliselt ja füüsiliselt tõeline väljakutse, ent neil tundidel tajusin väge, mis ei lähtunud mitte minust. See oli vägi, mida Jumala sõna töötab anda neile, kes toovad Jumalale au.

Sain aru, et selle noore ohvitseri ema oli olnud ühenduses Jehoova tunnistajatega. Noormees ei häbenenud esitada arvukaid küsimusi kaaslaste juuresolekul. Vastasin kõigile ta küsimustele ja olin õnnelik, et saan anda tunnistust oma usust ja Jumalast. Lõ-

puks läks olukord eriskummaliseks ja mul tuli vestlus katkestada, sest tundsin, et palavik võtab võimust ja jõud lahkub minust.

Seda vahejuhtumit praegu silme ette manades näen noort plikat koonduslaagrist, kes on näljast ja janust kiduraks jäänud, kuid samas täis rõõmu, et saab ühe uhke laeva meestele Piibli tõest rääkida. Tegelikult olid nemad uppuval laeval, mitte meie. Ma ei mäleta, kuidas ma trümmi tagasi sain. Lamades paljal räpasel laudpõrandal, langesin letargiasse ja lülitusin kõigest välja. Sel hetkel lakkasin ma mõtlemast sellele, mis saab pagasest või mis saab minust.

Oma seisundis ma mõistsin vaevu, et meie juurest on lahkunud neli poola õde: Hella, Fella, Stella ja Maria. Üks politseinik, kes meid väga toetas, oli seda neile soovitanud. Suutsin raskustega öelda, et ka teised peaksid põgenema ja mitte jääma pelgalt minu pärast

Kaalumine. Endised vangid võtavad tervise paranedes kaalus juurde sellele hukkumisele määratud alusele. Mõte, et seda tehakse minu pärast, tegi mind äärmiselt kurvaks, kuid Martel Malenke ütles, et pärast kõiki neid vangla-aastaid tema asja nii ei näe: tema tahab selle „Pauluse merereisi“ teha läbi väarika lõpuni ja näha, kuidas Jehoova käsi meid päästab. Ta oli alati meile otsekui ema eest ning sest ajast peale ta mu kõrvalt ei lahkunud. Ta asetab oma külma käe leevenduseks mu tulisele otsaesisele. Jah, ikka ja jälle oli meie päästjaks kristlik armastus.

Vastupidi meie ootustele saadeti meid taas merele. Raske on mõelda, kuidas survestati seda sileesia meremeest või mis juhtus mässuliste vangidega. Möödus päevi ja öid ning ma peaaegu ei tajunudki, mis mu ümber toimub. Ma ei märganud seda, et meri tasapisi rahutumaks läheb. Jah, me olime hädas.

Ellujäänud Piiblikooli aias. Hermine seisab vasakul

Käes oli juba 5. mai 1945. Äkki hüüdis keegi: „Maa!“ Peaaegu kõik ronisid välja laevalaele, mina aga jäin esialgu trümmi. Hoolimata näljast, janust ja viletsast olekust, olin haigusest kuidagi üle saanud. Kui suutsin juba selgelt mõelda, rääkis Martel mulle, et pargas oli läinud teist korda Sasnitsi sadamasse, kuid ei saanud mingit abi, sest venelased olid linna vahepeal üle võtnud. Sama lugu oli olnud

Swinemündes ja Stralsundis. Enne kui sinna jõudsime, olid ka need venelastel üle võetud. Jäänud olid veel kas Lübeck või Flensburg – mitte keegi ei teadnud täpselt. Olime tunde ja päevi ulgumere lainetest sihitult aetud. Pargasesse hakkas vett tulema ja me

Hermine uhkustamas usuõelt saadud jalgrattaga olime hädas. Heisati merehädaliste lipp. Kui rannik tasapisi lähenes,

ronisin ka mina luugist välja. Kus me oleme? Mis riik see on? Esime-
ne lipp, mida nägime, oli ilma haakristita – see oli Taani lipp! Kas
meile halastatakse ning antakse pisut süüa ja juua?

10. Pääsemine

MARTEL küürutas mu kõrval, kui silmitsesime aina lähemale jõudvaid maju. See oli nagu ammu ununenud pilt muinasjutust – nii tüüne ja unelev. Kui Martel mind embas, tajusin temas pinget. Meie nii asjalikus Martelis tormitsesid emotsioonid. Mina aga oma emotsionaalse loomuga ei mõelnud mitte pääsemisele või vabane-misele, vaid sellele, kuidas oma kohutavat janu leevendada.

Martel tajus lähenevat vabadust, pääsemist pärast pikki vangiaas-taid. Neil meeleliigutuse hetkedel ütles ta mulle: „Seda kaunist maad pean ma nägema vaid selleks, et siin oma haud leida.“ See vapustas mind, sest jutt polnud üldse tema moodi. Ta ei püüdnud kunagi endale tähelepanu tõmmata või paanikat tekitada. Teda iseloomustas teatud rangus ja asjalikkus ning ta ei sallinud nõrkust ja tavaliselt oli ta vaimult positiivne. Kas ta aimas ette, et peagi Kopenhaageni haig- las rõõvib tüüfus talt nii lühikeseks jäänud elu?

Martelile Hermilt:

*Jah, vennaarmastus on võimas pääste,
Kes seda paremini teaks, kui meie kaks.
Oo, Martel, ema eest sa meile olid,
eal mõelnud endale, nüüd elust ära läks.
Pead viimset puhkust võõras mullas veetma,
kui valu, kibedus ja trellid möödanik.
Nii kõrget Jumalat said aina kiita,
ta ramm su armu lättel võimsaks kasvaski.
Kõik need, kel Stutthof kriipis, näris hinge,
kui tibud lahke tiiva all said julgeks,
kui leevendasid meelt ja võtsid pinge.
Sust ainult helge mälestus jääb mulle.*

Evchen Kownatzki ja Klara Szczyglowska paranesid Kopen- haageni haiglas tüüfusest. Mingem aga ajas tagasi – vabadus oli ikka

alles vaid unistus. Pargas täitus aegamisi veega ja punane SOS-signaallipp lehvis üleval. Meie ees oli Taanile kuuluv Møni saar. Siin täitusid meie lootused abi saada, kuigi paljudele tuli see liiga hilja. Suurel mälestuskivil, mille taanlased 50. aastapäeva puhul paigaldasid, on kirjas:

*Läbi nälja, valu, piina ja surma
leidsid nad võõralt rannalt
vaimu, mis valmis aitama,
abikäe, mis sirutus välja.*

Memoriaali kõrval tahvlil on neljas keeles kirjutatud:

Pargas

5. mail 1945, Taani vabastuspäeval, kandis meri siia pargase 370 vangiga Danzigi lähedalt Stutthofist. Nende vangistajad jätsid nad näljast ja haigustest poolsurnuna Läänemerele saatuse hooleks. See nende maalejõudmise 50. aastapäevaks püstitatud memoriaal mälestab kõik neid Møni inimesi, kes end ohtu seades päästsid 351 vangi elu. Memoriaal austab ka nende mälestust, kes Klintholmi päästjate abikäest enam haarata ei suutnud.

Samal 5. mai päeval tuli pardale noor taani ajakirjanik Gert Munch ja teatas meile, et just sel päeval sai Taani Saksa okupatsiooni alt vabaks. Ta tegi endale nime fotode ja reportaažidega, mis vapustasid nii teda ennast kui ka lugejaid. Üks ta kolleeg avaldas artikli märkusega „Kõik te, kes te ei suuda seda uskuda, tulge ja vaadake seda kastit äit elavaid luukeresid“. Oleksid nad näinud veel seda esimest „kasti“, kus tingimused olid kaugelt hullemad. Õnnelikud Taani vabanemise päeva üle, võtsid saareelanikud endi peale hoolitsemise meie eest, kes me olime natsirežiimi suure häbistuse kehastused. Selle pisikese saare vaestelt ja kenadelt inimestelt nõudis tõesti tohutut pingutust kanda hoolt kõigi nende inimvarede eest ja ravida nende arvukaid tõbiseid.

Pargas Klintholmi sadamas

Redel vabadesse

Meie, Jehoova tunnistajad, ei unusta iial seda päeva 5. mail aastal 1945, kui me pärast õudset merereisi ja vangipõlve kuulsime neid kolme lihtsat sõna:

„Te olete vabad“

Igäüks reageeris sellele teatele omal moel. Ühed naersid, teised nutsid, kuid igäüht meist valdas sügav rõõm, mis pani meid südames palvetama ja oma tänumeelt avaldama.

Kõik see osutus tohutuks koormaks proua Mortensonile, Taani Punase Risti arstile, ning kõigile neile vabatahtlikele, kes aitasid meid tasapisi elule tagasi tuua. Kiiruga rajati Klintholmi sadama lähisel asuvasse rannahotelli laatsaret. Esialgul tuli meil mõneks päevaks jääda pargasele, sest olime karantiinis. Sealt viidi ära vaid surijad ja need, kes olid kõige viletsamas seisundis. Mõned surid kohe, sest hoolimata kõigist hoiatustest ahmised nad toitu sisse. Olles selles „luukerede kastis“, kogesid meie paljukannatanud, haiged ja täitanud

Nadja ja Hermine Klintholmi sadamas mälestuskivi juures

kehad õige pea Jehoova tunnistajate üleilmse vennaskonna abi. Puna-
ne Rist informeeris Jehoova tunnistajate Kopenhaageni harubürood,
nii et kõigest mõne tunni pärast külastas meid 19-aastane Elsa
Hansen. Tol ajal oli Møn il vaid kolm meie vaimset õde, praegu aga
on seal suur kogudus ja kaunis kuningriigisaal.

Vapper pisike Elsa sisenes sellesse õuduste kasti koos ajakirjanike
ja arstidega. Ta ei muretsenud ei tüüfuse, täide ega nakkusohu pärast.
Ehkki ta saksa keelt suurt ei osanud, meie aga ei rääkinud taani keelt,
naersime, nutsime ja kallistasime üksteist. Meie rääkisime vaimset
armastuse keelt, mis loob üleilmse ühtsuse sideme. Kogeda selles
külmas armastuseta maailmas sellist armastust omal nahal on tõesti
midagi erilist. Meile oli selline südamesoojus otsekui lõõmav tuli,
mis äratas meid uuele elule.

Varem laagris olles kuulsin kord vangidelt: „Kuigi meie ei usu
seda mida teie, siis nähes, kuidas te üksteist armastate ja üksteise eest
hoolt kannate, tahaks olla üks teie seast. Küll oleks hea, kui naine
oleks teie usku, sest teda saaks usaldada, ta jääks alati truuks.“

Tol ajal ei olnud Jehoova tunnistajaid nii palju kui tänapäeval.
Praegu on maailmas palju maid, kus elanikke on vähem kui sellel
kõigest rahvastest kogutud Jumala nimerahval. Olen uhke ja õnnelik,
et mul on eesõigus selle rahva hulka kuuluda.

Esialgu olime ümbritsetud nende kolme saarel elava õe
armastusega. Nende nimed olid Elda Hansen, Ketty Jørgensen ja
Magda Hansen. Peagi aga kogesime kogu selle maa vennaskonna
armastust. Nemad teadsid, miks me sellises armetus seisundis oleme.
Meil kõigil olid ühised veendumused ja nad hindasid väga seda, et
meie oma oludes saime tõestada, et oleme valmis pigem surema kui
teisi inimesi tappa. Tunnen sügavat tänumeelt ja südamesoojust, kui
meenutan oma Taani „perekonda“. Seal sai algus eluaegne sügav
sõprus. Üleilmsest armastuse sidemest johtuv vastastikune mõistmi-
ne, ilma et oleks sõnu vajagi, näitab, kui imeliselt on läinud täide sõ-
nad, mida lasus suurim inimene, kes kunagi maa peal elanud: „Sellest

tunnevad kõik, et te olete minu jüngrid, kui teil on armastus isekeskis.“

Hiljem 1945. aasta maikuus tuli meid intervjuerima Filip Hoffmann Taani Peetelist. Olime juba oma kolmandas Møni saare elupaigas Slotshøj tänaval.

Meie taani sõbrad soovisid meie eest hoolt kanda. Nad esitasid taotluse Punasele Ristile ja said loa hoolitseda meie eest Langelandi saare rannal asuvas endises piiblikoolis.³³ Meile oli see tõeline paraadiis. Olime kui unes. Simon ja Else Peterson hoolitsesid meie eest nii füüsilises kui vaimses mõttes nagu tõelised lapsevanemad. Meiega olid täiest hingest ühinenud ka Nadja, Olga ja Hella, kes Kopenhaageni konvendil ristiti.³⁴

Peagi tuli meil üksteisega hüvasti jätta. Esimene lahkuja oli meie rõõmsameelne kräsupea Nadja. Ta läks Venemaale, kus teda ootas järjekordne vangipõli. Eduard Warter lahkus Memelisse (Leetu), kus tal hiljem tuli elada üle kohutavad aastad Vorkutas ja Siberis. Ka Olga läks Baltimaadesse. Mary, Klara ja Manja läksid tagasi Poolasse. Olen kindel, et kõik nad nagu minagi kannavad südames sügavat tänumeelt kõige vastu, mida taani sõbrad meie heaks tegid.

Ülejäänud viis meist ei saanud Saksamaale tagasi minna. Igatsesime nii väga kuulda midagi oma sugulastest, kuid Saksamaalt tuli vaid halbu uudiseid. 1945. aasta sügisel elasime Langelandis aednikest abielupaari Ellen ja Rasmus Troidahli juures. Mõte olla tegevusetult ja elada vendade kulul, kuni saame kodumaale naasta, tegi mind rahutuks.

Siis tekkis mul idee minna põgenikelaagrisse. Mõte minna vabahtlikult okastraataia taha ja olla igasuguste õigusteta polnud algul kuigi meeldiv, kuid nõustusime seda tegema, sest meile tundus väga

33 Vt „Jehoova tunnistajate aastaraamat 1993“, lk 104–106.

34 Vt Nadja (Anastasiya Kasaki) lugu „Jehoova tunnistajate aastaraamatust 2002“, lk 145, 146.

kütkestavana idee, et saame oma kaasmaalasi Piibli hea sõnumiga lohutada. Kahju küll, kuigi paljudel olid oma ideaalidest vaid riismed järele, lükati meie pakutud lohus valdavalt tagasi. Meid isegi häbi-märgistati, sest valitses üleüldine natsivaim. See oli meile raske ja kibe kogemus.

See, et läksime kallihinnaliste inimeste nimel ohvrimeelselt traataia taha, oli siiski vaeva väärt. Terve 1946. aasta jooksul saime öösiti põgenikelaagri traataia ääres salaja kokku Antoni ja Friedaga (ustavad Jehoova tunnistajad, kes elasid Jutlandis Gedhusi laagri lähedal). Tulemuseks oli see, et mul oli õnn aidata mitut armsat noort neidu ja üht vanamemme, keda Jumala sõna väga köitis. Kui nad kõik lõpuks ristimiseni jõudsid, oli ka minu inglise keele õpetaja laagris alandlikult valmis end ristida laskma. Varem oli ta olnud veendunud nats, kes astus parteisse juba aastal 1932. Ta oli olnud tõeline idealist, nüüd aga olid ta silmad avanenud. Usu pärast tuli tal taluda kohutavat vastuseisu oma pere poolt. Kohtusime mitmel korral kokkutulekutel, hiljem leidsin üles ka mõned „minu tüdrukutest“.

1947. aasta algul võisin lõpuks naasta Saksamaale, kuid mitte oma endisesse koju. Danzigi kohta võin öelda: „Kodust, sõpradest, majast ja puust pole alles midagi peal unenäo.“ Mingil moel oli Taanist saanud minu teine kodu mitte ainult seepärast, et siin olid mu sõbrad, vaid ka seepärast, et selle maa arvukaid saari uhavad koduse Lääne-mere lained.

Pärast kõiki neid vaikuseaastaid olen terve unetu öö püüdnud meenutada kõigi nende toredate inimeste nimesid, keda tean nii kodumaal kui teistes maades. Neid nimesid oleks lehekülgede kaupa ja ikkagi ei mäleta ma neid kõiki. Ma olen tänulik igapähele neist, eriti nende mõistvuse eest.

Kui mind valud, mured ja probleemid tahavad vahel põlvili suruda, kuulen oma ema laulvat üht vana laulu: „Kuna su isa käsi juhib sind, ole tasa.“ Siis kaob see rahunus ja hirm ning ma olen väga

tasa, teades, et võin loota Temale, kes on kandnud minu eest hoolt kogu mu elu.

Palju aastaid ei suutnud ma tegelikult ei naerda ega nutta. Mul polnud enam pisaraid. Nutmise asemel ma mõnikord vaid naeratasin. Olen inimeste läbi kogenud nii palju ülekohtu ja vaeva, et mu ellujäämise šansid võrduvad nulliga, nagu on öelnud mu arst. Seevastu oma Jumalas pole mul tulnud pettuda. Olen toonud talle au ka kõige hullemal survel olles ja seepärast on mul südamerahu.

Kustumatu rõõm koos sügava tänulikkusega sai lõpuks minu iseloomujooneks, mis mõnikord nakkas teistelegi. Tean, et kõik haavad ja valud kaovad peagi minevikku, sest Jumal on töötanud kuivatada kõik pisarad. Tema on Jumal, kel on võimatu valetada.

11.

Minu uus elu alates aastast 1945

SAABUNUD vabadust ei suutnud me kaugeltki kohe tajuda. See sai meile omaseks kuidagi pikkamööda ja kõhklemisi. Olime aastaid pidanud ajama läbi ilma kõige põhilisemate inimõigusteta, näiteks mis puutub söömisse, joomisse ja töötamisse. Saadud haavad olid sööbinud mu meelde ja hinge, jättes armid, mis püsivad tänaseni.

Meil kõigil oli normaalsesse igapäevaelu sulandumisega raskusi. Kuigi meie ees avanes uusi võimalusi, tuli meil õppida neid kasutama. Valitses suur oht kaotada oma nägu. Võin nüüd öelda, et seda tuli tõesti ette mõningate natsiaja tagakiusamise üleelanutega, kes elasid vihameele vallas nende vastu, kes olid koonduslaagrites tapnud nende sugulased.

Kuigi meie kui Jehoova tunnistajad viha ei pidanud, ei suutnud me kohe normaalselt mõelda ja tegutseda. Kas saigi see olla üllatav, et me kadestasime meid ümbritsevat tavapärast elu? Me olime kaotanud kõik. Tõsi küll, ka põgenikud olid kaotanud kõik, kuid oli üks erinevus. Põgenikud olid jäänud ilma kogu oma varast, ent meilt olid vaenlased üritanud röövida midagi enamat. Nad olid püüdnud võtta meilt ära meie väarikust, alandades meid kõigest numbriks tuhandete teiste numbrite seas.

Järgmise asjana hakkasin otsima oma sugulasi. See tundus tänamatu üritusena, kuid õnneks olin aastaga saanud teada, et peaaegu kõik nad olid selle õuduse üle elanud ja laia ilma pillutatud. Kuidas aga saada tagasi noorus, mis oli minult nii jõhkralt röövitud? Esiimesest 19-st eluaastast 12 olid möödunud julma diktatuuri all ja 2 karmis vangipõlves.

Aastal 1947 kolisin Saksamaale Potsdamisse, kus elasid nüüd mu vanemad. Siin ootas mind ka Bubi, see endine kuller. Vanemate soov oli, et me abielluksime niipea kui võimalik. Olime Bubiga nende nel-

ja lahusolekuaastaga teineteisele üsna kaugeks jäänud. Meil polnud olnud võimalust abielule korralikku alust rajada, kuid Berlin-Spandau perekonnaseisuametis ütlesin ma kaks korda „Jah“. Sellest *jahist* olen ma siiani ka kinni pidanud.

Läksime äsjaabiellunutena oma vanemate poole Potsdami. Kuidas me küll oleksime soovinud, et meie abiellumise juures oleksid viibinud ka Emmy ja Richard Zehden, kelle natsid olid mõrvand! Istusime oma pulmaõhtul väikesel biidermeiersohval, käed tihedalt ümber teineteise põimunud.

Mesinädalatel ületasime „roheline koridori“ (Ida-ja Lääne-Saksamaa vahelise piiri) kohutavalt riskides ning kandes samas endiga kaasas kõigi kogetud õuduste taaka. Kuidas meie uus elu algas? Kuidas nägid välja meie tagasihoidlikud püüded elada normaalset elu? Kõik algas väikesest pimedast ruumist maamajas, kus olid kaks margariinikasti istumiseks ja laenatud talusäng magamiseks. Oli ka pisike pliit, mida ma idatuule korral kasutada ei saanud, ja välikäimla ning pumbakaev maja juures.

Meie tagasihoidlikud õnnetunded kasvasid, kui saime majja juurde kaks pisikest hämarat tuba. Siin sündis meie ainuke tütar Dagmar. Ehkki ruumi oli napilt, majutasime ka üht noort vaimset õde, kes oli sattunud raskustesse. Armastusega valmistasime talle elamiseks ette toa. See meenutas mulle Anna Böschi, kes aitas mind, kui mina samasuguses hädas olin.

Esimesel neljal abieluaastal olin alataha haige. Vangla-aastad ja kohutav nälg olid ilmselt nõrgestanud mind rohkem, kui ma oskasin arvata, ning ka sõjajärgsetel aastatel polnud ma enda eest vajalikul määral hoolitsenud. Kuigi raha oli napilt, olin kindlalt otsustanud oma ter-

Koos tütre Dagmariga, 1949

Koos tütre Dagmariga, 1953

vist taastada ning pöördusin nõuande saamiseks kuulsa homöopaadi Gralla poole Bündes. Ent kuidas ma võisin öelda oma niigi äärmiselt mures abi-kaasale, et Gralla arvamuse kohaselt pole minu oodatav eluiga poolt aastatki pikk? Olen ülimalt õnnelik, et tänu oma usule ja väga positiivsele ellusuhtumisele olen suutnud seljatada kõik probleemid, eriti need, mis puudutavad mu tervist.

Kord jagati toiduabipakke, mis aastatel 1947–1948 oli uskumatu ime. Ehkki olime nii palju kaotanud, oli meil siiski tugevust loovutada pool oma osast neile, kes polnud midagi kaotanud. Me ei tundnud kibedust. Mul oli isegi mingil määral kaastunnet nende vastu, kes ei suutnud end teise inimese olukorda panna. See sisemine surutis – ka mis puutub kõige põhilisematesse inimõigustesse – püsib tänase päevani. Üsna sageli ei näe inimesed võitluseks mingit põhjust, mistõttu nad ilmutavad vähe mõistmist nende suhtes, kes seda näevad. Selle asemel, et haududa kättemaksumõtteid nende vastu, kes olid meile nii palju häda põhjustanud, või nende vastu, kes seda vaikimisi olid sallinud, tegime, mis suutsime, et nendeni Jumala kuningriigi head sõnumit viia. See nõudis kenakestki füüsilist vastupidavust, sest meil tuli käia piki vahemaid. Sellegipoolest valmistas see meile palju rõõmu ja rahulolu.

Otsekuu päikesepaiste tuli mu ellu Lilo. Meil olid südames samad sihid, mis viisid imeliselt sügavate sõprussuheteni. Ta suri ootamatult aastal 1972. Tema tütar Ulla, kes oma abikaasaga ustavalt Peetelis teenib, on mulle seniajani troostiks.

Pere aastal 1953

Oma tütrele olin ma normaalne ema ja oma türetütrele väga normaalne ema. Alles mõne viimase aasta jooksul oleme rääkinud neile mõningaid üksikasju läbielatud. Siiski olen oma tütart juba varasest lapseeas õpetanud saama kurbusest ja valust üle teistmoodi, neid liigselt rõhutamata, vaid pigem eemale lükates. Tütar omakorda on õpetanud seda oma tütrele.

Häälekas vaikus

Kannan endas tõsist konflikti, mis teeb mind kurvaks. Hoidnud enam kui pool sajandit kõiki neid hirmsaid asju endas peidus ja tulles nüüd nendega teiste ette, purskub see kõik minust välja. See pole olnud üldse mitte minu enda soov. Ootamatult on hakatud tundma siirast huvi selle vastu, mis meiega tol ajal juhtus.

Ka meediat on hakanud see teema viimaks huvitama, tunnustamaks seda ammuunustatud kannatanute rühma. Tegemist on suurema usulise rühmitusega, kes järjekindlalt keeldus toetamast Hitleri režiimi. Nemad kui Jehoova tunnistajad, keda tollal tunti piibliuurijatena, elasid oma usu kohaselt sõltumata tagajärgedest, riskides oma elu, vabaduse ja eksistentsiga. Nad olid ja on ka nüüd täiesti korralikud kodanikud, kuid oma Jumala teenimise ja talle kuuletumise osas nad järeleandmisi ei tee. Sel moel näitavad nad üles kodanikujuulgust.

Aastal 1995 korraldasid need unustatud kannatanud – sündmuste veel elus tunnistajad – Brandenburgis kokkutuleku. Neid kogunes kõikjalt Saksamaalt ja ka mitmelt muult maalt ning nad kohtusid Robert Buckleyga USA-st Washingtoni Holokausti Memoriaalmuuseumist. Ellujäänud teadvustasid endile, et on vaja kohale tulla, sest nad on viimased selle ajastu otsesed tunnistajad. Nad tajusid võlatunnet nende ees, kes enam rääkida ei saa.

Koos türetütre Dinahiga, kes sündis 1978

Ka meil mehega oli eesõigus kohalviibijate hulgas olla. Olime õiguse eest võitlejatena füüsiliselt küll vanad, kuid vaimult ikka noored. Otsemaid tekkis sügav, isegi sõnatu vastastikune mõistmine. Kuna see oli esmakordne sedasorti kokkutulek, oli vältimatu, et emotsioonid olid laes ja pisarad voolasid, kui meie haiged närvid pidid tegelema seni allasurutud valulike mälestustega. Näiteks mu mees ei suutnud olla ruumis, kus eksponeeriti giljotiini. See viis ta mõtled oma kasuemale Emmy Zehdenile, keda selline õudne lõpp tabas. Emmy ihkas elada ega osanud oodata nii kohtutavat kohtuotsust. Olles šokiseisundis, palus ta oma kaitsja kaudu armu, kuid koges, et see diktatuur ei tunne sellist mõistet kui arm. Rahulikult seadis ta oma pikkade blondide juustega noore pea giljotiini alla. „Ei ole suuremat armastust kui see, kui inimene annab oma elu oma sõprade eest.“ Neist kolmest, keda Emmy tahtis päästa, jäi ellu vaid Bubi.

Ootamatult selgus, et talletatud on väga vähe meie üleelatud. Asi pole olnud mitte ajapuuduses, vaid pigem vajaduses vaikida, sest polnud kedagi, kes soovinuks kuulata. Vähe oli neid tundehelli inimesi, kes meile kaasa elasid või vähemalt püüdsid seda. Üldjuhul ei tahtnud keegi meie lugu kuulata. Kui ellujäänu selle kohta vahel mõne sõna paotaski, lootes veidigi mõistmist leida, tuli tal seda hiljem kibedalt kahetseda. Sel teel õppisime, et pole mõtet raputada soola vanadele haavadele.

Ja nüüd pärast nii pikka aega kestnud ignoreerimist – milline tähelepanu, milline huvi! Lõpuks ometi pälvisime selle mõistmist, kui suur oli meie hinge närinud valu, mida olime üritanud alla suruda ja unustada. Kui hea on kogeda seda ammuigatsetud hingesoojust! Näiteks üks poola vend kallistas mind pisarateni liigutatult, kui ta kuulis, et olen olnud koonduslaagris.

Valmis film „Nad seisid kindlalt natsirünnakule vastu“. Kaamera ees seistes vallandusid tihti meie sügavaimad emotsioonid, mis tundusid olevat juba unustatud. Hollandi Peetelis, kus saime palju

päevi nautida vendade hingsoojendavat õhkkonda, saigi see paljukeelne video valmis. See korvas mälestuste tekitatud valu küllaga.

Novembris 1996 toimus Ravensbrückis filmi esilinastus. Lisaks mõjukatele isikutele olid kutsutute seas ka paljud, kes selle hirsa aja olid läbi elanud. Pakuti lahkelt külmlauda, ehkki vanade veterani-de erutus oli liiga suur, et seda korralikult nautida. Nad jutlesid aktiivselt, teades, et see võib olla viimane kokkusaamine sellises õhkkonnas. Olime kõik väga rõõmsad, et saame koos olla.

Jaanuariga 1997 algas meil mehega aeg, millest me polnud kunagi unistadagi osanud. Kõigepealt kutsuti meid Meinerzhagenisse. Meie tohutult aktiivne reklaamibüroos töötav vaimne vend koos arvukate energiliste abilistega tuli välja laiaulatusliku projektiga. Tundus, nagu oleks see sündmus kõigile linnas teada.

See asja suure pühendumusega võttev vend Albert tõi tribüünile paljud sündmuste vahetud tunnistajad lähedalt ja kaugelt. Kava järgi anti ka mulle sõna. Neil vähestel minu lausunud sõnadest oli uskumatu vastukaja. Mitu noort itaallannat kallistasid mind tuliselt. Nad nutsid ja naersid nii palju, et pidin nägema kõvasti vaeva oma kaunite lillede hoidmisega. Ma ei osanud aimatagi, et saan tänuväljendusena nii palju lillekimpe rohkem kui 40-l samasugusel üritusel, mis röövisid meilt kenakesti jõudu. Kohtasime imetoreid inimesi, kellega saime sõpradeks, Washingtonist Moskvani, Viinist Stockholmini, Kopenhaagenist Münchenini, Kielist Baselini, Berliinist Arhusini, Bremenist Odenseni, Lübeckist Nürnbergini, Hamburgist Luzernini. Neil on meie südames ja elus kindel koht. Nad on meile sellised aarded, mille kõrval selle ilma kuld on tühine. Need sügavad sõprusuhted rikastavad meie elu ja kuigi me ei saa neid pidevalt viljeleda, on armastus ja südamesoojus ikka meiega.

Läheks pikale, kui mainiksin kõiki neid ülimalt vahvaid sõpru ja sündmusi, aga mõningad tahaksin siiski välja tuua.

Hermine aastal 1997 Moskvas. Taaskohtumine Nadjaga (Anastasija Kasakiga)

Üks väga eriline sündmus toimus mais 1997 Moskvas, kui kohtusin taas Nadjaga. Olime koos, kui meid Taanis vabastati. Milline unustamatu kohtumine pärast 52 aastat! Sel kräsapäisel päikselisel ja rõõmsameelsel naisel tuli pärast üleelamisi koonduslaagris taluda kümme aastat häbistavat kohtlemist ka Venemaa vangilaagrites Vorkutas ja Siberis. Pärast seda hooldas ta kaheksa pikka aastat oma kohutavalt haletsusväärses seisundis abikaasat, kuni see suri. Sel kokkutulekul sai talle osaks uskumatult suur tähelepanu.

Taaskohtumine Nadjaga

Enne seda oli toimunud samasugune kokkutulek Washingtonis Holokausti Memoriaalmuuseumis, kus korraldajaks oli Robert Buckley. Oli uskumatu seista kõrvuti Mary Schnelliga pärs enam kui 50 aastat. Olime olnud koos nii vanglas kui koonduslaagris ning koos meid ka vabastati. Ta

Koos Robert Buckleyga USA Holokausti Memoriaalmuuseumis. Taaskohtumine Mary Schnelliga

hoidis mind oma embuses, kui rääkis rahvale: „Erinevalt temast olin mina tol ajal teda kohates ealt vana, aga usus noor; Hermi seevastu oli kõigest 18-aastane, aga usus vana. Temalt õppisin, kuidas katsumustes rõõmuga vastu pidada.“

Mis toimus 9. septembril 1997 Bremenis? Kutsutuid oli 280. Kuigi ruum oli mõeldud 500-le, tuli kohale 1400 inimest! Suurem osa seisis

tundide kaupa koridorides ja kuulas pingsa huviga. Õhkkond oli soe ja südamlük. Selles oli suur osa Senati eesistujal Henning Scherfil. Meie sõber Siegfried tõi meid Bremenisse juba teist korda. Seekord olime Kellaks kutsutud hoones, kus linnapea Koschniki kõne soojalt vastu võeti. Saali imeline akustika tuli meie kuningriigilaule esitavale koorile suureks kasuks. Bremenlased, keda väidetakse olevat külma loomuga, aplodeerisid meile seistes. Koori, kus oli sadakond lauljat, dirigeeris kammermuusik Heinz Dicks (praegu pensionil). See suur ja tore laulupere oli alati imeliselt entusiastlik ja valmis ohvreid tooma. Neil oli repertuaaris nii katkeid „Nabuccost“ kui ka meie koonduslaagrilaul, mida nad laulsid nii hästi ja jõuliselt, et järgnevas intervjuus oli mul raske pisaraid tagasi hoida.

Jaanuaris 1998 jutustasin Stockholmi Ajaloomuuseumis loo kahvlist, millega olen söönud alates aastast 1946. Selle saatis mulle Naemi Öquist Rootsist Luleast. Talle meeldisid mu kirjad ja ta soovis selle väga armsa pakiga rõõmustada üht koonduslaagris ellujäänut. Rääkisin sellest ka kaks päev hiljem kaunis Strängnäsi kokkutuleku-saalis ajakirjanikele. Kogu maalt oli kohale tulnud 8464 inimest. Kõneleja üks lause, millest ma aru sain, kõlas: „Küsigem endalt, kui-

das meie samasuguses olukorras käitüksime.“ Kohe

pärast seda tuli minu juurde noor kena blond tüdruk nimega Eva, silmad pisarais. Olin just rääkinud tema vanatädist Naemist, kes ise polnud Jehoova tunnistaja, kuid kelle

Bremeni Linnahalli ees, 1999

kõigist järeltulijatest olid saanud ustavad Jehoova tunnistajad.

Hommikul pärast seda üritust, kui me parajasti einestasime, rääkis James Pellechiaga Brooklynist üks armas noorpaar. Kuulsin, kuidas mees rääkis, et eelmise õhtu kava oli talle emotsionaalses mõttes väga sügavat mõju avaldanud. Võib arvata, et teisedki kohalviibinud tundsid sama.

Märtsis 1998 toimus üritus Taanis Kopenhaagenis. Minu mälestused elustusid ja mu mõtted kandsid mind taas kevadesse aastal 1945. Kuhu on need 53 aastat kadunud? Olin Kopenhaageni keskraudteejaama saabudes keele praktiliselt unustanud. Telegrammi olin saatnud Taani Peetelisse ja mind toimetas autoga kohale Filip Hoffmann.³⁵ Tema vanemate villa võttis mind hingetuks. Kogu see luksus oli mulle nii võõraks jäänud. Külastasime haiglas Berta (Evchen) Kownatskit ning käisime koos Albert ja Margaret Westiga³⁶ Tivoli pargis, et maiustada unustamatu maasikajäätisega, millel troonis vahukooremüts. Mõtlesin kogu aeg, et kõik see toimub unes, ja kartsin üles ärgata.

35 Vt Filip Hoffmanni elulugu, „Vahitorn“, 1. oktoober 2002, lk 23–27.

36 Vt Margaret Westi elulugu, „Vahitorn“, 1. märts 1989, lk 10–13.

Tysklands Rædsler set med danske Øjne i Klintholm Havn

De mest grufulde og sindsoprivende Scener i Lasten til en Fangetransport

(Fra vort udsættede Medarbejder.)

Efter sandtænke Aar vil hver ny Dag rejse nye og atter nye Ande de at skilte næsten alt for Menneskeheden Øjne. I andre Lande den gyde og Øjeblikke ved det Koncentrationslejr, og Danske Denne Arteringer var hun nok til Frygt. Men havde Mennesker nokter daglig piket, gamle Mennesker havde Tusinder af Mennesker Dødslejer, ja. De ved jo selv hvad De gjorde, hverken af Mennesker Beskrivelser af Livet i Lejrene. De troede det ikke. Kunne som fenneke paa ingen Maade tro det.

Beakrivelser er maade frem fra Duchevand, fra Decken, Orange, og som stadig ikke vilde tro. Den specielle Dødsfabrik i Oswier, der spænder over 10 Kvadratkilometer Land, vilde ingen af disse

øverste Løder paa Prammen, gik straks i Land og til de nærmeste Bønder og forklarede dem, at han havde Lasten flyttet mod politiske Krigsfanger, som ikke havde spist i 11 Døgn. Folk kunde intet gøre. Kartofler havde de ikke selv i Overflod af og hvad skulde hungrende Mennesker. Hele Formiddagen gik, inden der endelig var een, der fandt nok af

hurettes, fordi de var meget syge. Omme mange Aar i Stuttgart aiebtes til Stuthof Gaskamre, hvor SS-Folkene frødte Sadiame bevirkede deres Død.

De var saa forpinte, fortvivede og udmattede af Sult, at Deden ikke vilde staa for dem som en sidste Repræsentant.

Han døde, fordi han ikke brød sig om at leve.

Grunden til Tyskernes Russerfrygt

Da Danmark Frihedsdag blev en ledet og udført Arbejdet mentalionslejr Stuthof, n est for Dødsrig. En Flod fra en af Polens Floder var Lasten prøvet som en af de mange, beordret med blot med nord. Grunden til at SS-Ordre er ganske forlig og man selvfølgelig ikke tes som Tegn paa, at disse re kan være gode som her, de vil hjælpe Hundreder, her, ja. Tusinder bort fra hvor Krig, Bombardement og Elendighed vil kom at herke i naturlig Form de russiske Lejre ved i Bugt har af panisk Rædret Fængselsmurene foran vidste, hvad der vilde ske ar Russerne saa, hvordan de behandlede Polakker, Franskmand og Russere, i hvad der maatte komme af forfærdelige Tegn af. Russerne saa de nøgne ad fortærdelige Tegn af. Russere saa de nøgne ad fortærdelige Tegn af. Russere saa de nøgne ad fortærdelige Tegn af.

kort. Den store Skiltholm, der er lægnet til at blive trukket i Slesvigsløber, er forsvundet i en lille Motor og er derved ingen Hjælp. Men manøvredygtigt i aaben Sø er det langtfra. Paa Lykke og Fremme sendte Enemægter Prammen ud i Østersøen i Haab om at naa f. Eks. Flensborg Danmark, Sverrig, blot et Sted, som kunde hjælpe. I 11 Døgn nærmede sig Skibet russisk Østersøen. I det sidste russisk serveredes et tysk Marineofficer, Soldater. Marinestaben og via Assistance ved at slæbe Prammen. Ca. 6 Timer senere lagde begge Skibe til med 11 i Morgen den 5. Maj.

200 døde i de 11 Døgn

Ved Flugten fra Stuthof med pakket sammen i en lille Tølbjurt, samt 6-8 Stykker Schwarzbrød. Det blev spist paa Flugten i 2 Døgn. Under hele Turen over Bord. Havand var intet spiseligt og drikkelige. Mellem 15 og 20 Mennesker døde efterhaanden om Daggen af alskens Sygdom og af bord. Ligene blev kastet over rum blev kraftigere og kraftigere. Mange var døde og stude umuligt rejse sig. Langt mindre skilte sig af de stejle Klipper i Skibets Toiletter: Røvelingen. Af var jo ikke blot een, der var ude hjælpelig, det var mange, der ude vænede sig til Lugtene. Hvis disse Mennesker da overhovedet pos varste i Aars Tilværelse i Gestalt til Besiddelse af Lugesaa. De naturligvis det værste. Blødt de overlevende fortæller flere, at efter Følgeskabet af SS-Partiet det sidste Skæbne.

Baal af 0 skrigende mennesker

Uger siden begyndte Stuthof. Overlevende fra en 10,000 Minne fra Deoden, Minne til Tyfus, Lungesyg og lev brændt inde i de rakker, hvis Ekstremt søgte at foragte det hede.

Jaget for deres Tro

Rum I var værst. Rum II var bedre, men langt fra menneskeligt. I Rum III befandt sig en Del Kvinder, bl. a. en Samling fra den tyske religiøse Sekt „Die ernste Bibelforschung“. Disse Kvinder og et Par enkelte Mænd deriblandt, havde siden 1933, da Hitler profeterede Jordens og alle Tidens mest fuldenste, lykkelige og mest kulturelle Rige, været jaget som Dyr. Til sidst var de fanget og sendt til Stuthof. Det ser ud til, at disse trods alt er behandlet bedre end andre Fanger.

De fleste er Polakker. Der er Russere, Czekoslovaker, Letter, Estlændere og en Franskmand. De kristne Kvinder er Tyskere. Tyskere, som trodsigt og modigt satte sig op mod den barbariske Overmagt. De vilde hellere dø med deres Tro i Behold end leve som hedenske Nazister.

1000 Fanger niel

Den næstsidste og Følsomme Emnerich ombord i den Ved Siden mandanten blev forklaret, at den under Dansk Røde Kors, og at Fanger herved var afsluttet. De Indsigelser. Faa Timer senere

Kort efter rulle paa Kjøen. Den en lensens Vogn med i mester Sund. Den af Transportvognens Forsættelsen paa Den medbragte en Kartoffler. En Ud blev hurtigt organisa pedelationen begy paa Skibet og ateg i De blev atumme af Forfærdelse. Fru Me ingen af et kvart jntet, endte kunde fi end lade sig vides paa af de grundede Væsen terhaanden opslædne, var Folk, som hjalp de set. Kun i vilde dem de Mennesker havde de i mange Aar.

De mest syge stann brudt. Dr. Mortensen alle igennem, men kunde Øjeblikke intet gøre. Et maatte hver Fange have tilkaldt med en Smer. Med et vævstiftet li te og Væsen Tændere i kostelige Gave, et kvart ti der ikke var skåret i. Han fik en Mundfuld ed Brødet færdigt ud af de Be der engang var en Men hand. Reddningen rullede i sinavet, men indem det fi. No havde Nabens døde fi rullede to Gange. Sen on i Han naede aldrig at blive i Han døde, fordi han fik Bræ

Jaget for deres T

Rum I var værst. Rum II bedre, men langt fra menneskeligt. I Rum III befandt sig en Del Kvinder, bl. a. en Samling fra den tyske religiøse Sekt „Die ernste Bibelforschung“. Disse Kvinder og et Par enkelte Mænd deriblandt, havde siden 1933, da Hitler profeterede Jordens og alle Tidens mest fuldenste, lykkelige og mest kulturelle Rige, været jaget som Dyr. Til sidst var de fanget og sendt til Stuthof. Det ser ud til, at disse trods alt er behandlet bedre end andre Fanger.

1000 Fanger piket og senere aflivet

De fleste Polakker er polske Frihalskæmper, som det ikke lykkes at kæmpe deres Kamp til Ende. De fleste har set Gaskammerne i Stuthof, hvor, som Officererne fra Warschau, fortæller, det ofte var set at op til 1000 fortvivret skrigende Fanger blev aflivet, og slæbt hen for at blive han han pastret.

Taani kohalikud ja üleriigilised ajalehed andsid noil päevil teada vangide päästmisest. Need katked on ajalehest „Mõns Dagblad“, 7. mai 1945.

Edasi sõitsin Møni saarele, teades, et taani vennad meie eest igakülgelt hoolitsevad. Kohe pärast seda külastasime paradiislikku Langelandi. Maja rõdul seistes vaatasime, kuidas kuldne päikeseloojang Funeni saare purpurpunaseks värvis, ning tunded, tänumeel ja rõõm täitsid mu silmad pisaratega. Selle suve kõige vahvam üritus oli

Hermann Korkmieder geb. 13.11.25
aus Künzig, Am Spandhain 5

Will ich von Jehovas Liebe reden und ihm für alles den Dank darbringen, denn recht weit die harte Pilgerzeit dann brüch ich die ganze L'wigkeit." Dies war der Anfang eines Gedichtes, das meine liebe Mutter am Tage meiner Geburt reimte. Von frühester Jugend war ich mit Jehovas Vorhaben vertraut und wie muß ich dafür dankbar sein. Meine Eltern gingen im Dienste für Jehova auf und wir führten ein selten glückliches Familienleben. Als ich 7 Jahre alt war, wurde auch in Künzig der Hitlergruß üblich und es begannen die Verfolgungen. Bald wurde uns der Versammlungssaal genommen, die Bücher beschlagnahmt u. die Arbeit versucht zu unterbinden. Ich habe das in dem Alter noch nicht so recht verstehen können. Meine Mutter erklärte mir das so, was wir tun dürfen u. was nicht, trotz ausgehungen Feindes, um Jehova Gott kein zu gehorsam zu sein. Es war für die Eltern im Reichsland schwer ihre Lieblinge ohne so große Erkenntnis unter der Wirt und dem Gemüth der Lehren u. Schüler leiden zu sehen. Der Besuch einer hohen Schule war ganz ausgeschlossen. — Mit 14 Jahren mußte ich aus dem Elternhaus u. das von Hitler eingeführte Pflichtjahr durchmachen u. damit eine harte Schule des Lebens. Meine Eltern erhielten danach ein anderes Kind, denn vorher nur gesund, war ich durch vollständige Überarbeitung im höchsten Grade der Körperchwäche u. wurde auf Staatskosten in ein Sanatorium gebracht. Hier waren viele solcher Mädel, die mit 14 Jahren ihre Gesundheit bei Stadtfamilien mit 5-6 Kindern oder in deren Haushalten gelassen haben. Aber auch geistig war ich eine andere, u. das zur großen Freude meiner Eltern, denn ich hatte die Lebensorganisation mit allen ihren Einrichtungen lassen gelernt u. jede Neugier war überwunden. Ich kam zur „Allianz“ Versiderungs u. g. in gegenüber Hirschen u. Handels u. Lehrern überfiel mich kein

inneres Leben mehr, sondern der Herr segnete mich mit seltener Frei-
 mütigkeit, denn täglich gab es Aufsehungen. Der Groß, die Parteien,
 Beiträge, die Versammlungen, Spenden u. s. w. Mit 16 Jahren vollzog
 ich mit genügender Erkenntnis meine Weibung, d. h. bald darauf brach
 es auch bewiesen, ja bewiesen bis zur Frage auf Leben in Tod mit Be-
 reit, d. h. mit Revolver. Denn als die Stunde meiner Verhaftung gekom-
 men war, dankte ich Jehova nicht, daß er mich würdig erachtet in
 seines Namens Ehre Tribunal in Gefängnis auf mich nehmen zu dürfen,
 um dem Satan zu beweisen, daß Jehova Menschen auf der Erde, die ihm
 näher den würdigsten Menschen die Treue halten. — Dem Sommer 43
 sah ich auf einem alten mittelalterlichen Turm der Gestapo vier Verurteilungen
 zur Verfügung. Keine Vater und meine Mutter in anderen Zellen. In vielen
 langen nicht einfachen Verurteilungen, die mich in die Nähe erstreckten, war
 es besonders ein geschickter Berliner Jurist, der vor Wört raste, daß er keine
 anderen Protokolle, d. h. dann noch von einer 17-jährigen, "marxistisch" kommt.
 Mein Gebet in den Prozessverhören war: „Herr, verwahre angestellte, geübte u.“
 Die größte Kirche dachte man wie Luther: „Komme ich zum, dann kommt ^{ich} ^{mit} ^{mir}“
 Mir keinen meiner Brüder freigegeben. — Dann folgte ein 2 1/2 Jahr Verur-
 teilungsgefängnis, in dem ich mit meiner Mutter zusammen war. Danach
 hing unsere Gerichtsverhandlung vor dem Sondergericht. Sie dauerte 1 1/2 Tage
 u. war vor großem Zuhörerraum ein gutes Zeugnis. Meine Mutter wurde in
 3 Jahren Zuchthaus in 3 Jahren Ehrverlust wegen aktiver Betätigung in der
 J. B. V. v. vermittelt. Richter u. Staatsanwalt ließen zu unserem großen Verwundern
 alle Jugend- u. guten Zeugnisse für mich in Kraft treten, trotzdem die Gestapo
 eine 4-5 jähr. Zuchthausstrafe vorgeschlagen hatte. Das Gericht legte das Ver-
 fahren wieder u. übergab mich den Händen der Gestapo. Nach Parvoisierung
 der bekannten Unterschrift, kam ich wieder auf jenen Turm. Ich sah auf die
 Wände mit ihren herzerreißenden Inschriften u. dachte, wie anders doch der
 Gemütszustand der Zeugen Jehovas, nämlich auch hier ein freudiger. Ich prüfte
 mich zum Aufbruch. Doch mein, der Satan heckt etwas Neues aus: Eines
 Tages öffnet mich, da bin, man sagt mir ich sei frei. Männer der Gestapo
 meinten, ich soll sehen, daß sie es gut mit mir meinen“. 2 Monate

üldkokkutulek. Meie, 12 ellujäänut, olime kõige õnnelikumad dele-
 gaadid nende seas, kes Kopenhaagenisse Vallaliste Kaupmeeste pa-
 leesse kogunenud olid.

Kevadel 1998 olin jälle siin! Pärast 53 aastat tõmbas mind siia taa-
 ni sõprade armastus. Otsekohe püüdis mind kinni noor ja innukas re-

haben sie ⁱⁿ der Freiheit nichts unversucht gelassen, doch meine Antworten auf ihre Köpfligkeiten waren harte Wahrheiten bezügl. meiner Glaubensbrüder. Es würde ihnen bald zu gemächlich zu. Man gab den Kampf auf, ohne das Ziel erreicht zu haben. Dies war die nervenaufreibendste Zeit. Glücklicherweise 12. April 44, wo ich wieder in eine kl. Zelle des alten Fürmers gesteckt wurde zu. wüßte: man geht's mal „Hütthof“ zu anderen Gestaltlosen. — Das Lager ist wie eine kleine Stadt voller Geschäftigkeit zu. Menschen wimmeln wie die Ameisen vom Arbeiter bis zum Minister. Allein durch das kl. Hütthof gingen über 100000 Menschen. Ich möchte keine der hier gesammelten Erfahrungen wissen zu. bin dafür sehr dankbar.

Und man hat Jhova uns in ein Land geführt, in dem noch „Milch zu. König fließt.“ Auch in Bezug auf geistige Preise, denn so ist Jhovas Wunderhand gewesen, die so dem Satan nicht gestattet auch in diesem Lande das Werk anzutasten. Und Jhova hat uns in seiner Güte zum den Ländern seines Volkes hier in Dänemark anvertraut. Die Sprachverschiedenheit wird überbrückt durch die Einheit der Geistes, in der Jhovas Volk auf der ganzen Erde wandelt, nämlich dem Geiste der Theokratie. Und er wird segnen alle liebenden Herzen zu. Könnte die soviel Freunde bereiten, doch aller Dank gebührt ihm allein zu. unserem großen König.

Lohal, den 15. August 1945

porter, ent mina, olles närvis, väsinud ja segaduses, kogelesin ja koperdasin telekaamera ees oma peaaegu et unustatud taani keeles. Mul oli päris piinlik, kui unustamatu õhtusöögi ajal seda intervjuud telekast näidati. Oi, kuidas oleksin tahtnud maa alla vajuda!

Nadja oli üliväga rõõmus. Terve nädala jooksul rääkis ta igal õhtul oma vangipõlve üleelamistest. Taani vennad pidasid üllaks eesõiguseks koguda talle piisaval hulgal raha, et ta saaks Ukrainasse naastes endale lihtsa kodu osta.

Nürnberg on olnud ja ilmselt ka jääb unustamatuks mitmel põhjusel. Üheks neist on Meistersinger Halli akustika, mis pani meie koori fantastiliselt kõlama. Siit on saanud alguse hulk sügavaid sõp-russuhteid. Näiteks kohtumine rõõmsameelse 50. aastates Christine

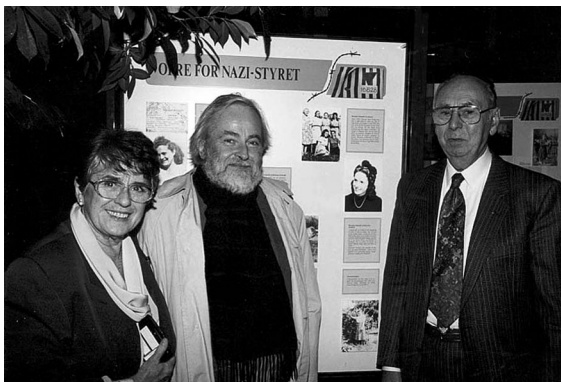

Aarhusis näitusel, 1999

vapper abikaasa näeb oma ususilmadega teda rongi magamisvagnis puhkamas, ajal kui meie ülejäänud, kes me veel ärkvel oleme, reisi-me sama rongi teistes vagnites kiiresti lähenevasse uude maailma.

Meie sõber Carsten andis mulle arvuti, et saaksin viimaks selle raamatu valmis kirjutada. Noor sõber Herbert oma armastusväärsuses ja kannatlikkuses näitas mulle, kuidas seda kasutada. Carsten oli väga kurb, et ei saanud seda raamatut lugeda. Ta suri mõne kuuga vähki, olles vaevalt 60-aastane. 20. mail hoidsin ta kätt ja lohutasin ta naist Christelit, kellest on nüüd mulle hea sõbranna ja tubli abiline saanud.

Mis puutub sõprusesse, mõtlen tänumeeles armsale Änele. Tema ja ta tütar on olnud mulle kõik need 50 aastat ustavuse ja mõistmise kallihinnaline and. 88. eluaastasse jõudnud Äne ootab väga, et saaks lõpuks mu raamatut rahus lugeda. Ka mina ihkan oma ülestähendustega lõpule jõuda. Mõistan täielikult oma east ja tõbedest põhjustatud piiratust, mistõttu sooviksin väga säilitada ärksa meele, et

Aalborgi ülikool, 1999. Hermine ja Horst Schmidt koos Saksamaa Würtzburgi ülikooli etnoloogia-professori dr Christoph Daxelmülleriga

Koritnikuga oli justkui armastus esimesest pilgust. Novembris 1998, olles veel hea tervise juures, ta suisa anus mind, et ma selle raamatu kirjutaksin. Mul on ikka veel raske leppi-da tema surmaga 2000. aasta maikuu. Tema

*Hermine ja Horst Berliinis
Schönebergi Linnahallis, 1999*

saaksin hoida kinni selle loo tõepärasusest.

Märtsis 1999 reisisime Bremenist otse Berliini kaunisse Schönebergi linnahalli. Berliinis vältasid üritused kaheksa päeva, igas neist teemaks vähemuste ja eri usundite vaenamine. Kohal olid sündmuste kaasaegsed tunnistajad paljudest maailma maadest. Linnahalli üritustel käis üle 20 000 inimese. Osalesime vaid kahel õhtul, sest pidime Bremenisse naasma.

Püüan mitte hoogu sattuda, kui pajatan üksikasjadest Baselis ja Lucernis toimunu kohta. Baseli linnakasiinos 9. septembril intervjuud andes märkasin kuulajate hulgas üht noort inglaset. See äärmiselt sümpaatne mees oli ümberilmareisil. Ergutasin Alexit oma konarlikus inglise keeles veel kaheks päevaks kohale jääma. Ehkki ta ei saanud lõpuõhtust suurt midagi aru, nautis ta õhkkonda väga. Huvasti jättes me kallistasime. Ea poolest oleks ta võinud olla mu lapselaps. Mulle meeldis väga meie igapäevane ühine käik selvepoodi „Pfauen“. Kokkuvõttes on kõigist neist sündmustest saanud mulle meeldejääv jõuallikas.

Lucernis huvasti jättes voolasid meil silmist pisarad. Olime kogu nädala olnud hommikul, pärastlõunal ja õhtul ajaloomuuseumis koos kõigi nende armsate vabatahtlike ja veteranidega. Üritusel käis 65 klassitait õpilasi koos nende asjasthuvitatud õpetajatega. Tulemuseks oli see, et kaks kooli palus mind külla ning koos abikaasaga külastasime pastorit, kes tegutses usuvähemuste nõustajana. Õhtuti pärast ürituste lõppemist istusime sageli koos ajaloolastega unustamatus Romantik-Hotellis.

Igal õhtul oli oma teema. Üks õhtu oli pühendatud Gerhard Steinerile, kes oli 19-aastane, kui natsionaalsotsialistid ta hukkasid. Tema elulookirjutaja Gyula Varga luges raamatust katkendeid.³⁷ Seejärel loeti ette kirju, mida see vaid lühikeste päevadega mehistunud noormees oma emaga vahetas. Ta läks rahulikult surmale vastu: „Tulistada inimesi? Ei, seda ma teha ei saa.“ Kõik olid pisarateni liigutatud.

Kõigisse neisse üritustesse, kus elustati unustatud kannatanute lugusid, andsid Jehoova tunnistajad tohutu panuse. Nende ind ja valmisolek tuua ohvreid oli suur. Paljud töötasid ürituste õnnestumise nimel sageli hilisööni. Ei noortele ega vanadele polnud ükski asi liiga raske. Selline teadlikkuse tõstmine läks südamesse paljudele rahva hulgast. Arvukate külaliste hulgas oli ajaloolasi, avaliku elu tegelasi, professoreid, doktoreid, õpetajaid ja õpilasi. Paljud neist olid tõsiselt liigutatud. Sel moel said mitmed tuhanded teadlikuks Jehoova tunnistajate erapooletusest, ustavusest ja kodanikujulgusest. See aitas hajutada valeinfost ja soovimatusest selle teemaga tegeleda johtuvaid eelarvamusi.

53. aastapäeval olin Austrias, kaugel oma abikaasast. Mind oli jäänud pärast koolitunde küsitlema 90 õpilast. Nad istusid poolteist tundi põrandal ja mina vestsin heal meelel nendega südamlilikult juttu. Järgmisel päeval kuulas mind kaks klassitäit. Õpetaja ja direktor olid esialgu veidi ettevaatlikud, kuid pärastpoole innustusid nad kohtumisest samamoodi kui nende 18-aastased õpilased.

37 Vaata 22. märkust lk 118

Käisime Taanis kaheksal korral ja kõik see oli puhas rõõm. Põhjuseks polnud mitte ainult meie vennaskond ja lähedased sõbrad, vaid ka see, kui südamlikult, sõbralikult ja positiivselt suhtusid press, ajakirjanikud ja fotograafid meisse isiklikult ja eriti veel ainekäsitluse. Nojah, Taani pole ju see maa, kus neid kuritegusid toime pandi.

Elsinore, märts 2000

Koos Margaret Westiga

Taani ürituste finaal toimus 2000. aasta märtsis kütkestavas Elsinores. Kutsutud olid ka taani veteranid aastast 1945. Vahepealset 55 aastat just nagu poleks olnudki. Margaret West tuli koguni Hispaaniast kohale.

Kohal olid ka mu „ema, sõbranna ja õde“ Else Petersen, kellest häda sunnil sai mu taani keele õpetaja, ning Filip Hoffmann. Künla-leekide meri heitis ajaloolises keldris „Max ja Brigitte“ valgust meie aastates nägudele. Taas saime nautida armastusega valmistatud pidulikku õhtusööki, nagu see oli varem olnud Holbeckis, Arhusis ja Aalborgis.

Nad kõik olid jäänud südames nooreks, eriti 90-aastased. Võib küll öelda, et igaüks neist oli rõõmu säilitamise nimel tublisti tööd teinud. Toeks sügav tänulikkus, saab rõõm alati võidutseda, nii nagu see on ka nendega, kes pidid vangis olema ja kodanikuõigustest ilma jääma. Seneca, kellest olevat salaja kristlane saanud, on öelnud: „Mis kõige tähtsam, õpi olema rõõmus, sest ehtne rõõm on ülimalt tähtis asi.“ Kesk sügavat muret ja valu on rõõmu õppimise protsess väga vaevaline, kuid sellegipoolest tähtis, sest pärastpoole täidab inimest tõesti

kustumatu rõõm.

Lisad

Pealkirjad kõrvalleheküljel:

„Klintholmi sadamas saab näha Saksamaa õudusi taanlaste silme läbi. Ülimalt jubedaid ja hingekriipivaid stseene vange vedanud prahilaevalt.“

Vahepilt:

„Usu pärast vaenatud“

Hermine Schmidt kirjeldab oma värvikas ja köitvas autobiograafias õnnelikke ja turvalisi lapsepõlveaastaid Danzigis. Tema noore inimese pilvitu elu puruneb aga kildudeks, kui natsid linnas võimu võtavad ja ta tema usuliste tõekspidamiste pärast arreteerivad. Pärast põrgulikku kohtumenetlust natsikohtuniku poolt saadetakse Hermine Stutthofi koonduslaagrisse, kus ta elab läbi ja näeb pealt sõnulseletamatuid õudusi.

Raamat „Kustumatu rööm“ sisaldab dramaatilist lugu lausa imepärasest pääsemisest. Hermine koos 370 nälginud vangiga veetis miinidest kubisevates vetes sihitult hulpival pargasel kohutavaid päevi, enne kui randus lõpuks Taanis Møni saarel Klintholmi sadamas, kus taani sõbrad pääsenute eest lahkelt hoolt kandsid ja neile tuge pakkusid.

Neil vaenamise ja natsivangistuse aastatel pakkusid Herminele emotsionaalset varjupaika tema positiivne ellusuhtumine ja kõigutamatu usk Jumalasse. Raamatus rullub lahti lugu kustumatust optimismist.

Vangistuses ellujäänud jäädvustasid Langelandi Piiblikoolis viibimise ajal oma loo kooli külalisraamatusse. Siin on toodud ära Hermine Schmidt'i tekst. Tõlge on järgnevatel lehekülgedel.

Hermine teksti tõlge Piiblikooli külalisraamatust

Hermine Koschmieder, sünd. 13. 11. 1925
Danzigis aadressil Spendhaus 5

„Selleks, et laulda Jehoova armastusest ja väljendada oma tänulikkust, jääb see palverännak liig lühikeseks – vajaksin igavikku.“ Nii juhatas mu kallis ema sisse luuletuse, mille ta pani kirja päev enne mu sündi. Teadsin juba väiksest peale, mis on Jehoova eesmärk, ja olen selle eest väga tänulik. Mu vanemad olid innukad Jehoova teenijad ja me pere elas erakordselt õnnelikku elu. Kui olin seitse aastat vana, sai Danzigis Hitleri tervitamine koolis üldkohustuslikuks ja algas vaenamine. Püüdega peatada meie töö, suleti õige pea meie koosolekusaal ning meie raamatud konfiskeeriti. Mina oma vanuses ei mõistnud hästi, mis toimub. Ema selgitas mulle ja õele, mida me survestamisest hoolimata võime ja ei või teha, et jääda Jehoova Jumalale kuulekaks. Neil oli raske näha, kuidas meile sai õpetajate ja koolikaaslaste poolt osaks naeruvääristamine ja vihkamine. Keskkoolis õppimine muutus praktiliselt võimatuks.

Kui sain 14, pidin kodunt lahkuma, et sooritada Hitleri sisse seatud kohustuslik tööaasta (aasta kohustuslikus kogukonnateenistuses), mis osutus mulle rängaks elukooliks. Vanemate juurde naastes olin hoopis teine laps. Varem nii terve ja reibas, olin raske töö tõttu nüüd täiesti nõrgaks jäänud, nii et mind saadeti riigi kulul sanatooriumi. Siin kohtasin palju laastatud tervisega tüdrukuid, kes olid 14-aastaselt pidanud elama 5–6 lapsega natsiperedes või töötama nende äriettevõtetes. Minust oli aga ka vaimses mõttes teine inimene saanud, ja seda mu

vanemate suureks rõõmuks, sest olin õppinud vihkama Saatana organisatsiooni koos tema kõigi koostisosadega ning saanud lahti inimesekartusest. Astusin ametisse kindlustuskompaniis „Allianz“, kus ma ei löönud araks ei ülemuste ega ametikooli õpetajate ees, sest Issand õnistas mind erakordse kõnevabadusega, et tulla välja igapäevastest kokkupõrgetest, nagu Hitleri-tervitus, poliitiline aktiivsus, annetused, miitingud jne. 16-aastaselt oli mul piisavalt teadmisi, et langetada tähtis otsus, ning peagi avanes mulle võimalus selle siirust tõendada isegi oma eluga riskides, kui seisin revolvritoru ees. Arreteerimise järel tänasin eelkõige Jehoovat, et ta on arvanud mind olevat väärt kannatama tagakiusamist ja vangipõlve tema nime auks. Sain Saatanale tõestada, et Jehooval on maa peal rahvas, kes jääb talle ustavaks ka kõige hullemates olukordades.

1943. aasta suvel istusin kinni keskaegses Tornis, kust mind viidi gestaapo ülekuulamistele. Isa ja ema istusid teistes kongides. Paljudel pikkadel ja rasketel ülekuulamistel, mis tihti kestsid hilisööni, olin mõnikord koos väga kõrgeltharitud jesuiidiga Berliinist, keda ajas raevu see, et talle polnud „võimaldatud“ rohkem eesõigusi kui mulle, kõigest 17-aastasele. Ristküsitlustel palvetasin: „Issand, aja nemad segadusse, hirmule ja kitsikusse.“ Sügava sisemise rahuga mõtlesin nagu Ester: „Kui pean hukkuma, siis hukkun, aga mina ühtki oma venda ei reeda.“

Järgnes kuus kuud vanglat, kus olin koos emaga. Seejärel arutati meie kohtuasja erikohtus. Protsess kestis poolteist päeva ning kuna saalis oli palju rahvast, sai anda head tunnistust. Emale määrati „aktiivse osaluse

eest Rahvusvaheliste Piibliuurijate Ühingu“ kolm aastat vanglat ja kolm aastat kodanikuõigustest ilmajäämist. Kõigi suureks üllatuseks lubasid kohtunik ja prokurör kõigil tunnistustel ja mu noorusel minu kasuks rääkida, ja seda hoolimata faktist, et gestaapo ettepanek oli 4–5 aastat vangistust. Kohus mõistis mu küll õigeks, aga mind anti gestaapole üle. Kui olin keeldunud seda kirikuulsat allkirja andmast, viidi mind varemmainitud Torni tagasi. Taas kord silmitsesin müüriseintele kraabitud südantlõhestavaid kirju ja mõtlesin, kuivõrd paremas seisus on Jehoova teenijad, nii et suudame isegi sääraustes tingimustes rõõmu tunda. Nüüd ootas mind ees Stutthof. Saatanal oli aga uus salaplaan. Äkki avanes kongiuks ja mulle öeldi, et olen vaba. Gestaapo soovis, et oleksin neile tänu võlgu, nad justkui soovinuks mulle parimat. Nende kahe kuu jooksul vabaduses pingutasid nad kõvasti, kuid nende armastusväärsetele seadsin vastu karmi tõe oma usukaaslaste saatuse kohta. Peagi oli neil sellest kõrini ja soovitud saavutamata loobusid nad ponnistustest. See oli kõige närvesöövam aeg. Olin rõõmus, leides end 12. aprillil 1944 taas iidse torni kitsukesest kambrist ning teades, et varsti viiakse mind vendade ja õdede juurde Stutthofi.

Laager oli nagu väike linn, kus sagisid toimekalt ringi inimesed nagu sipelgad – alates töolistest kuini kuningannani. Stutthofist käis läbi üle 100 000 inimese. Ma ei loobuks mitte ühestki sealt saadud kogemusest ja olen nende eest väga tänulik.

Nüüd on Jehoova toonud mind maale, mis „piima ja mett jookseb“. Mis puutub vaimsesse toitu, on sellest saanud Jehoova imemaa, sest Saatanal pole lubatud

meie tööd segada. Jehoova oma headuses on usaldanud meid oma taani rahva hoole alla. Keeleerinevustest saab üle ühtse vaimuga – teokraatia vaimuga, millest Jehoova rahvas kogu maailmas juhindub. Tema õnnistab kõiki neid südameid ja abikäsi, millest saame nii palju rõõmu tunda, ehkki kõik tänu kuulub Jumalale ja tema Kuningale.

Lohals, 15. august 1945

Tütarlaps lilla kolmnurgaga

Hermine filmikogemustest

Aastal 2003 tegi saksa filmiprodutsent Fritz Poppenberg dokumentaalfilmi Hermine loost alates tema saabumisest Stutthofi kuni pääsemiseni Taanis. Hermit intervjueeritakse, lisaks esitavad tõsielustseene nii vangirõivais kui ka natsimundrites vabatahtlikud.

Film viib vaataja tagasi aastasse 1944, kui Hermine koos mitme teise naisega jõuab Stutthofi koonduslaagrisse. Saabudes sunnitakse neid seisma pikki tunde lõõskava päikese käes, näoga baraki laudseina poole. Pärast seda SS-lastest valvurid mõnitasid neid. Nii juhatati Hermi näiliselt lõputusse katusmüsse täis solvanguid, alavääristamist ja õigusetust.

Vangide elu tegid raskeks mitte ainult SS-lased, vaid ka kaasvangid. Veel praegu enam kui 60 aastat pärast põrgulikku kogemust meenutab Hermi, kuidas pilt laagri suitsevast korstnast viis ta mõtted ise enda elule lõpu tegemisele, kuid kindel usk aitas tal vastu pidada.

Hermi kirjeldab värvikalt vahetult enne sõja lõppu valitsenud segadust ja paanikat, kui SS laagri evakueeris ning püüdis täita Heinrich Himmleri käsku „mitte lasta ühelgi vangil elusalt vaenlase kätte langeda“. Hermit koos teiste lillat kolmnurka kandvate vangidega sunniti minema lekkivale ja juba niigi ülerahvastatud jõepargasele, mis võttis suuna tormisele Läänemerele.

Selles kohutavas katsumuses sureb vange kümnete kaupa, aga kui pooleldi vee alla vajunud pargas pukseeritakse ühte Taani sadamasse, on Hermi üks neist, kes eluga pääseb.

Tsitaate filmist:

„Jehoova tunnistajad olid oma usule sedavõrd pühendunud, et suutsid ausaks jääda ning olla suurepäraseks kaaslasteks: abivalmid, viisakad ja usaldusväärsed.“ (Bruno Bettelheim, Dachaus ellujäänu)

„Usk andis Jehoova tunnistajatele uskumatu jõu. Koonduslaagris veedetud aastatega tõestasid nad, et surmal pole nende üle võimust; et nad suudavad Jehoova nimel taluda sõnulseletamatuid kannatusi, ilma et nõrkeksid.“ (Margarethe Buber-Neumann, Ravensbrückis ellujäänu)

